

בין המערכות 23

מאי – יוני 2023

יוצא לאור על ידי "מערכות", בית התוכן המקצועי של

צה"ל לצבא ולביטחון לאומי

<https://www.maarachot.idf.il>

תוכן העניינים

המלחמה באוקראינה- הלוגיסטיקה תכריע את המערכה? /
סא"ל (מיל") אייל זיו / 03.05.2023

"ערפל קרב" / רס"ן שחר הלר / 16.05.2023

כעוף החול: שובה של סוריה של בשאר אל-אסד לליגה הערבית
/ פרופ' אייל זיסר / 23.05.2023

דוד אליעזר כמפקד פיקוד הצפון במלחמת ששת הימים / ד"ר
טל טובי / 05.06.2023

המצפן לבניין כוחו של צה"ל בתפיסת הביטחון הלאומי: גישת
בן-גוריון והשלכותיה כיום / אלוף ד"ר יעקב בנג'ו, אל"ם סמואל
בומנדיל, סא"ל לי בילו / 08.06.2023

משפחת סימפסון, מלחמת וייטנאם והחברה האמריקנית / סא"ל
(מיל") גדעון שרב / 28.06.2023

המלחמה באוקראינה – הלוגיסטיקה תכריע את המערכה?

סא"ל (מיל') אייל זיו , מפקד מכלול תכנון לוגיסטי באוגדה 98, לשעבר עמית מחקר מטעם אט"ל באוניברסיטת בר־אילן ומחבר הספר הלוגיסטיקה בעימות המוגבל (האי־סימטרי) 03.05.2023

לוגיסטיקה מלחמת רוסיה-אוקראינה מלחמת העולם הראשונה

האם האמרה "חי"ר מנצח קרבות, אך לוגיסטיקה מנצחת מלחמות" רלוונטית למלחמת רוסיה-אוקראינה? אם ראייתו של מזכ"ל נאט"ו נכונה, והמלחמה תוכרע באמצעות הלוגיסטיקה, אזי המדד שיכריע את הכף הוא קצב ההצטיידות האוקראיני באמל"ח ותמיכה לוגיסטית בו, מול קצב התגבור הרוסי לזירה בכוח אדם לוחם

במאמרי לפני כשנה במערכות "מלחמת רוסיה-אוקראינה – הכישלון הלוגיסטי"¹ סקרתי את הכשלים במערך הלוגיסטי של צבא רוסיה, שגרמו בסופו של דבר לרוסים לסגת מהחזית הצפונית שמטרתה הראשית הייתה כיבוש קייב, לנטוש את חלום ההכרעה המהירה ולרכז מאמץ בחזית המזרחית באזור דונבאס ובחזית הדרומית מחצי האי קרים. מאז אנו עדים ללחימה סמי־סטטית עם התקדמות מועטה משני הצדדים: כיבוש חלקים במזרח אוקראינה ודרומה מצד הרוסים באביב 2022 מחד גיסא, ומתקפת נגד אוקראינית מוצלחת שהצליחה להחזיר שטחים נרחבים באזורים אלה לידי האוקראינים בסופו אותו הקיץ מאידך גיסא.

בואו של החורף הביא למבוי סתום מבחינת הישגים קרקעיים. בחורף שעבר למדנו (בעיקר הצבא הרוסי) שהתקדמות מהותית בשטח הקשה והבוצי בחורף האוקראיני מורכבת לצבאות כבדים. סוג לחימה שכזה הביא לאבדות רבות בקרב גדודי החי"ר הממוכן, השריון והשיירות ההספקה הרוסיים בתחילת המלחמה. בשל כך מזרח אוקראינה, בדגש על העיר בחמוט שהפכה לזירת ההתכתשות העיקרית בחודשים האחרונים, הביאה לשחיקה אדירה של כוח אדם משני הצדדים בקרבות התחפרות המזכירים במובן מסוים את מלחמת העולם הראשונה.²

לג'ון ג' פרשינג, גנרל הצבאות של ארצות-הברית בחזית המערב במלחמת העולם הראשונה, מיוחסת האמרה המפורסמת "חי"ר מנצח קרבות, אך לוגיסטיקה מנצחת מלחמות".³ האם האמרה רלוונטית למלחמה הזו?

מלחמת החפירות 1917 מול מודל 2023

אם להתבסס על אמירתו של מזכ"ל נאט"ו, ינס סטולטנברג, בריאיון שנתן לרשת סקיי – התשובה חיובית. לטענתו, הלחימה באוקראינה הפכה למערכה לוגיסטית.⁴ ככל שמלחמה מתמשכת היא מחייבת כסף, אמל"ח ולוגיסטיקה רבים יותר. האחרונה היא הצינור המקשר בין הלחימה בחזית, ובין התמיכה מהעורף ולכוח האדם הזמין. ברית נאט"ו הוקמה להגן על המדינות החברות בה באמצעים פוליטיים וצבאיים. כמו כן, היא מקיימת שיתופי פעולה עם מדינות שאינן חברות הארגון במגוון רחב של תחומים הקשורים לביטחון, כגון רפורמת ההגנה ושמירה על השלום – ומכאן התערבותה בלחימה באוקראינה. הכוח הצבאי הקבוע של נאט"ו קטן יחסית. כאשר מועצת הברית מחליטה על יציאה למבצע צבאי – המדינות החברות תורמות את צבאותיהן באופן רצוני.⁵

במסגרת הסדר זה העבירו במהלך השנה האחרונה המדינות החברות בנאט"ו אמצעים רבים, ותמכו באוקראינה. התמיכה הלוגיסטית החלה בחודשים הראשונים במשלוחים של תחמושת קלה וטילי נ"ט, שעצרו דרמטית את ההתקדמות הרוסית, הסיגו אותם מהחזית הצפונית ושחררו את הלחץ מקייב ומחרקיב. בהמשך העבירו ארטילריה ומערכות נ"מ, ולאחרונה המדינות מציידות את צבא אוקראינה באמצעים כבדים יותר כגון נגמ"שים וטנקים. התחייבות המדינות הללו, בראשן ארצות-הברית, לתמוך בנשק ובמימון להמשך הלחימה, חייבה לבנות מערך סיוע לוגיסטי מסודר וכך קמה לה מפקדה מסודרת של נאט"ו בשם Ukraine/International Donor Coordination Centre, או ECCU/IDCC תחת EUCOM Control Center.

המפקדה שממוקמת בשטוטגרט שבגרמניה מאוישת בקציני לוגיסטיקה מארצות-הברית ומבריטניה, ומתאמת בין 26 מדינות מנאט"ו ומחוצה לה את העברת האמל"ח יחד עם קציני תיאום מאוקראינה. אופי הפעילות של המפקדה השתנה גם כן: מהעברה של נשק קל וציוד נ"ט וסובייטי ישן – למערך שלם של אמל"ח מערבי הכולל הדרכה, חימוש ותחזוקה שהמדינות התורמות מספקות.⁶ עד כה השקיעה ארצות-הברית לבדה 27.5 מיליארד דולר בתמיכה, שכללה בין השאר 38 משגרי רקטות מתקדמים, 160 תותחי הוביצר ו-109 נגמ"שי ברדלי מתקדמים. בשעה שהמערב שופך לקרב אמל"ח ותחמושת, הרוסים שולחים עוד ועוד חיילים (השנה גייסו כ-300 אלף חיילים ואסירים במסגרת המיזם של כוח ואגנר)⁷ ועל-פי הערכת המערב הרוסים נערכים לעמוד ביעד של 400 אלף מתנדבים שספק אם יעמדו בו עד הקיץ הקרוב.⁸

התנאים הכרחיים להצלחת האוקראינים בלחימה בראייה לוגיסטית

המרכיב הראשון הוא הטקטי-אופרטיבי, ועיקרו פגיעה במערכי הלוגיסטיקה של הרוסים. במתקפת הנגד האוקראינית בקיץ-סתיו 2022 ניכר מאמץ מוגבר של הצבא האוקראיני לפגיעה בשרשרת האספקה של הרוסים על-ידי השמדת מחסנים ומצבורי תחמושת, השתלטות על מאגרים מקומיים וצמתים מרכזיים של כבישים ומסילות ברזל, תוך ניתוק העורף הלוגיסטי מהכוחות בחזית. כך הופצצו גשרים ושיירות החיוניים להעברת אספקה לכוחות הרוסיים המוצבים בחזית אזורי הכיבוש הרוסיים, בעיקר בגדה המערבית של נהר הדנייפר. על שיטה זו העיד שר ההגנה האוקראיני לשעבר אולקסי רזניקוב בריאיון בספטמבר 2022 לערוץ אוקראיני, באמרו שמדינתו תקפה את מאגרי התחמושת, את מצבורי הדלק ואת המפקדות כדי לקטוע את קווי האספקה של הרוסים ולהחלישם – עד הפיכתם לצבא במנוסה.⁹

האוקראינים הבינו שבהיעדר קווי אספקה ורציפות אין תגבורים, אין אחזקה, אין תחמושת ובסופו של דבר אין באמת יכולת להתקדם. מכיוון שצבא רוסיה מנייד אמצעים בעיקר על בסיס רכבות (לשם כך יש יחידת מסילות ברזל שלמה) האיום הארטילרי מחייב הרוסים לפרוק את האמצעים, בעיקר תחמושת מעבר לגבול, ולניידם למחסנים קדמיים בחזית בשיירות. לשם ההמחשה, כמות התחמושת שנדרש הצבא הרוסי לנייד בכל יום לחזית מחייבת סבבים של 1,100 משאיות, זאת מעבר לדלק, חלפים ומזון – שדרה לוגיסטית שמשאירה חתימה לוגיסטית גבוהה. האוקראינים שהבינו את המשמעות הניחו לרוסים למלא את המחסנים הללו לקראת מתקפה רוסית צפויה, וכשזו החלה בדצמבר 2022 – פגעו והשמידו חלק גדול מאותם מצבורים.¹⁰

בינואר 2023 נרשמה ירידה חדה בשיעור של כ-75% מהירי הארטילרי הרוסי, לנוכח הקושי בניוד פגזים לחזית ופגיעה של האוקראינים במצבורי תחמושת,¹¹ ומאמצי הפריצה רוסית בחזית נבלמו. מעבר לכך, במהלך מרס אותה שנה תקף צבא אוקראינה באמצעות כטמ"מים ורחפנים מספר מרכזים לוגיסטיים רוסיים נוספים ונראה שאיננו מתכוון הפסיק זאת גם בקיץ הקרוב.¹² המשמעות העיקרית היא פגיעה קשה במיוחד באספקה בחזית וביכולת הצבא הרוסי לתמוך בכוחותיו. כמו כן, היכולת הרוסית לתמוך לוגיסטית בצבאה הולכת ונשחקת במקביל גם בעורף, לנוכח העיצומים הכלכליים ופגיעתה של הלחימה ביכולת הייצור העצמי והתמיכה האזרחית בלחימה.¹³

המרכיב הנוסף להצלחת הלחימה בהיבט הלוגיסטי הוא קצב הצטיידות ואיכותה. מכיוון שבחודשים האחרונים עברה המלחמה ללחימה סטטית בעיקר ומלחמת שוחות המורכבת מחי"ר – לארטילריה משקל כבד ושני הצבאות השתמשו בה לשחיקה, שכן במרבית המלחמות הארוכות בעת המודרנית, כ-80% מהנפגעים בהם היו בשל אש ארטילרית.¹⁴ אם בקרבות עבר עיקר האש הארטילרית הגיעה מיחידות אש סטטיסטיות כמו תותחים, מרגמות ורקטות – באוקראינה נכנסו לשימוש בהיקף נרחב, נוסף על ארטילריה וטילים, אמצעים מדויקים וזולים דוגמת כטמ"מים – בהם מצטיידת רוסיה מאיראן, ורחפנים קלים המשמשים את שני הצבאות בפגיעות נקודתיות ברק"ם ובלוחמים בשוחות. בהינתן שיפור במזג האוויר לקראת הקיץ, האוקראינים עשויים לנסות לתקוף באמצעים משוריינים, בעיקר בנגמ"שים מערביים שסופקו להם לאחרונה ובטנקים.

במלחמת העולם הראשונה פריצת הדרך המשמעותית במבוי הסתום בלחימה הייתה כניסתו של הטנק למערכה. הוא אפשר התקדמות מהירה מעבר לקווי האויב, והפך את הקרב מקרב סטטי לדינמי. על כן בקשת האוקראינים לספק טנקי מערכה מתקדמים היא, ככל הנראה, בדיוק למטרה הזו – לפרוץ שוב את קווי ההגנה הרוסיים, ולדחוק אותם חזרה לאזור הגבול. הרוסים מנגד בנו לאורך קווי המגע מכשולי נ"ט.¹⁵

אולם, טנקי המערכה שדורשים בקיב, בעיקר הצאלנג'ר 2 הבריטי, הלאופרד 2 הגרמני והאברמס M1 האמריקני, אינם דומים לטנקים מלפני 100 שנים ושונים מהטנקים המזרחיים שבידי צבא אוקראינה. מעבר לכך, למרות ניסיונה של אוקראינה להטמיע מערכות נשק מערביות, מבצוע של טנקים כבדים אינו שקול כלל למבצע ולהכשרת צוותי נ"ט ונק"ל כפי שבוצע בהצלחה עד כה. טנקים אלה תוכננו לעימות של נאט"ו מול טנקים מזרחיים של ברית המועצות לשעבר, על סדרת ה-T המפורסמת שהאחרון מבניהם הוא ה-T-90. אלה טנקים שונים. למשל T-72 אוקראיני צורך תחמושת 125 מ"מ, לעומת טנקים מערביים המתבססים על סטנדרט נאט"ו בקוטר 120 מ"מ. מעבר לכך, יש שונות בין טנק מערבי אחד למשנהו בעיקר בזנב הלוגיסטי שהוא מייצר. טנקי האברמס מורכבים לתחזוקה ומחייבים מערכת תומכת כפי שהאמריקנים יודעים להעמיד בלחימה. לעומת זאת, האוקראינים צריכים מערכת פשוטה להטלה לקרב, וטנקי האברמס אינם הפתרון הנכון לטווח ארוך, בעוד טנקי הליאופרד פשוטים יותר זאת להערכת המומחים.¹⁶

עיקר ההבדל בין הטנקים הללו הוא המנוע: לטנקי האברמס מנוע טורבו – הדומה לסילון – בעוד לליאופרד מנוע דיזל פשוט. אמנם אפשר להכשיר אנשי אחזקה אוקראינים לתחזק את האברמס, אך ההכשרה ארוכה יותר ואחזקת טנק מסוג זה דורשת כמות רבה יותר של חלפים שאת רובם צריך יהיה לשנע מארצות הברית, בניגוד לחלפים לליאופרד הגרמני המגיע מאירופה. כמו כן, את האברמס יש לתדלק בכ-2,000 ליטר ביום, בניגוד לליאופרד שמגיע עם מיכל דלק של 1,200 ליטר.

בסופו של דבר, אוקראינה אינה מעוניינת להיות בסיטואציה שבה היו הרוסים בתחילת הלחימה – חתימה לוגיסטית גבוהה שהביאה בסופו של דבר לעצירה בידי אמצעי לחימה קלים ופשוטים – ולכן לכל חבילת סיוע בדמות טנקים ונגמ"שים חייבת להיות מערכת לוגיסטית שלמה שתתמוך את המערכים הללו. כפי שהסביר מזכ"ל נאט"ו, עיקר המאמצים מתמקדים בשלב זה בהספקת בתחמושת וחלפים למערכות הנשק הללו, שכן האמצעים הנדרשים לחימה באוקראינה בנאט"ו עלו על התחזיות. לכן נאט"ו פנתה לתעשיות הביטחוניות להגברת קצב הייצור וחידוש המלאים, כדי לאפשר את התמיכה בצבא אוקראינה.¹⁷

המרכיב השלישי הוא היכולת לתמוך ברציפות בתמרון. למעט אותה התקפת נגד בקיץ 2022, עיקר הניסיון של האוקראינים בתמיכה הלוגיסטית הוא בקרב סטטי, באמצעות תמיכה בביצורים ובשוחות. האוקראינים הפגינו יכולת מרשימה בתמיכה לוגיסטית בכוחות נייחים באופן מאולתר, לרוב באמצעות טנדרים וכלי רכב רכים, אך אין להם ניסיון רב בתמיכה לוגיסטית במתקפה מהירה וממוכנת כפי שהאוקראינים מקווים לבצע באביב.¹⁸ אם משווים את המצב כיום – לחימה סטטית בשוחות – למלחמת העולם הראשונה, אז גם האתגר הגדול של הצבאות היה לתספק כמות גדולה של תחמושת ארטילרית חזית. בתחילת המאה ה-20 השתמשו הצבאות ברכבות שלעיתים הגיעו עד לרמת הסוללה, וכוננו "רכבות השוחות".¹⁹ כאשר הצליחו לפרוץ את קווי הביצורים, התקשו הצבאות להדביק את קצב הכוחות הלוחמים ולעיתים נעצרו בשל מחסור בתחמושת ומזון.

דוגמה שעשויה להמחיש את הקשיים שעל האוקראינים לצלוח היא מאביב 1918, מלחמת העולם הראשונה, כאשר הגרמנים פרצו במבצע "מיכאל" את קווי ההגנה של הבריטים לאחר קיפאון עמוק בהתקדמות. במבצע שכלל כ-800 אלף לוחמים ו-6,650 קני ארטילריה הצליחו הגרמנים להתקדם 40 מייל (כ-65 ק"מ) ב-16 יום, פריצה מהותית בלחימה מעבר לשוחות האויב. אולם שינויים תכופים במשימות וביעדים מתחו את קווי ההספקה של הגרמנים לקצה, ולא אפשרו להם להשתלט על העיירה אמין, מרכז לוגיסטי חשוב בעבור הבריטים. שבירת הרציפות הלוגיסטית קטעה מעבר של אמצעים ותגבורות לחזית, ועל אף ההצלחה הנקודתית בקרבות כמות האבדות והעדר רציפות תפקודית הם שהכריעו את הגרמנים וסימנו את תחילת סופה של המלחמה.

בדומה לקשיים שהגרמנים נתקלו בהם במלחמת העולם הראשונה, הדוגמה המוכרת ממלחמת העולם השנייה היא פריצת בעלות הברית במלחמת העולם השנייה את קווי ההגנה של הנאצים לאחר הנחיתה בנורמנדי, התקדמות שהגיעה לעיתים לטווחים של כ-80 מיילים (כ-120 ק"מ) בשבוע. לנוכח הקשיים. בתספוק הכוחות הלוחמים פתחו בעלות הברית במבצע לוגיסטי בשם Red Ball Express, שנועד להדביק את קצב ההתקדמות ולאפשר לכוחות הלוחמים לתספק ולהמשיך את רצף ההתקדמות.²⁰

בדומה לאותו מבצע במלחמת העולם השנייה שהחל מנמל שרבורג בצפון צרפת דרך הכבישים המשובשים לחזית, כך חייבים האוקראינים להעביר תחמושת, חלפים וציוד הנכונים מנקודות המפגש ממדינות ברית נאט"ו ישירות לכוחות הרלוונטיים ובעיתוי הנכון להמשך התקדמות. לעומת קצב ההצטיידות המרשים שנאט"ו מספקת לצבא אוקראינה, בהצטיידות הלוגיסטית קיים פער. על פי ההערכות, אוקראינה התעצמה באמצעים לוגיסטיים המסוגלים לתמוך בכ־3–4 חטיבות, אך בהתאם להערכת המומחים המתקפה הצפויה לכלול כוחות בסדרי גודל משמעותיים יותר.²¹

אתגר הרציפות העומד בפני האוקראינים איננו רק בהיבטי האספקה. תחזוקת האמל"ח של הכוחות המתמרנים תיצור בעיה רצינית לאנשי אחזקה, שכן חטיבות העתודה האוקראיניות צוידו במגוון רחב של אמל"ח ללא אחידות. לפי מסמכים מסווגים שהודלפו מהפנטגון, החטיבה הממוכנת ה־21, שצפויה להיות מוטלת למתקפת הנגד, מורכבת מתמהיל של רכבי חי"ר בריטיים, נגמ"שים אופניים קנדים, נגמ"שים מתוצרת ארצות הברית, שני סוגים שונים של רכבים ממוגנים בריטיים, טנקים אוקראיניים מהתקופה הסובייטית ותותחי הוביצר איטלקיים.²² אתגר מורכב בהיבט אחזקתי. לכן, מומחים צבאיים מזהירים שמעבר למוכנות הכוחות הלוחמים לבצע מהלך מתמרון משמעותי לעומק מערכי ההגנה הרוסים, על האוקראינים לקחת בחשבון את כלל השיקולים הלוגיסטיים כדי שלא הלוגיסטיקה ולא האויב יהיו אלה שבסופו של דבר יעצרו את התקדמותם.²³

אמרה מפורסמת אחרת מיוחסת לדווייט אייזנהאואר, מפקד בעלות הברית באירופה במלחמת העולם השנייה ונשיא ארה"ב בשנות החמישים שטען כי "לא קשה להוכיח שקרבות, קמפיינים, ואף מלחמות נוצחו או נכשלו בגלל הלוגיסטיקה". לכן אם ראייתו של מזכ"ל נאט"ו נכונה, והמלחמה באוקראינה תוכרע באמצעות הלוגיסטיקה, אזי המדד שיכריע את הכף הוא קצב ההצטיידות האוקראיני באמל"ח ותמיכה לוגיסטית בו, מול קצב התגבור הרוסי לזירה בכוח אדם לוחם.

לקבלת חומרים נוספים מבית "מערכות" לחצו כאן

הערות

- [1] זיו, א' (2022, 30 במאי). מלחמת רוסיה-אוקראינה – הכישלון הלוגיסטי. מערכות
- [2] Ellyatt, H. (2022, December 1). Trenches, mud and death: One Ukrainian battlefield looks like something out of World War I. CNBC
- [3] Wang, B. (2022, March 22). Logistics Wins Wars and Russian Military Logistic Problems. nextBIGfuture
- [4] https://www.youtube.com/watch?v=CTLvoFPPKsU&fbclid=IwAR1y7ycmQQhInE3SNz39uN62kht56Wft7tIWfwPVnodyQ4VVEHh_V9y-U4E
- [5] https://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_publications/20120118_nato_security_he.pdf
- [6] Machi, V. (2022, July 21). Inside the multinational logistics cell coordinating military aid for Ukraine. defenseneews
- [7] Mark Urban on 35. Airborne forces, western amour and what next? Battleground Ukraine, Spotify
- [8] <https://twitter.com/DefenceHQ>
- [9] Balachuk, I. (2022, September 10). Ukraine's Defence Minister announces forecast for end of war: "a few more victories – and Russians will run away". Ukrainske Pravda 23
- [10] https://www.youtube.com/watch?v=UMQdEiS1vZk&ab_channel=ANKADailyNews
- [11] <https://www.understandingwar.org/backgrounder/ukraine-conflict-updates>
- [12] Telishevskaya, S. (2023, March 21). Night drone attack on Dzhankoy: attacks on Russian logistics in Crimea will continue. It was promised by the Armed Forces of Ukraine. babel.ua
- [13] Martin, B. (2023, February 10). Will Logistics Be Russia's Undoing in Ukraine?. RAND
- [14] Army of the Czech Republic. (2022, August 15). Artillery remains the "god of war" of lessons for the Czech Army. czdefence
- [15] Mezzofiore, G. & Murphy, P.P. (2022, October 22). First on CNN: Russian mercenary group constructs anti-tank fortification, satellite images show. CNN
- [16] Hennigan, W.J. (2023, January 25). Biden Just Promised Abrams Tanks to Ukraine. They Won't Get There for Months. TIME
- [17] Schifrin, N. & Sagalyn, D. (2023, March 10). manufacturers struggle to supply Ukraine with enough ammunition. PBS
- [18] Korshak, S. (2023, April 22). The Challenges Facing Ukraine's Counteroffensive: Logistics, Russians and Expectation Management. kyivpost
- [19] Ayres, L.P. (1919). **The War with Germany** (Second ed.). United States Government Printing Office
- [20] Article. (2021, February 1). "Keep 'em Rolling": 82 Days on the Red Ball Express. nationalww2museum
- [21] .Korshak. (2023, April 22)
- [22] News Room. (2023, April 19). Will The "Big Offensive" Of The Ukrainian Armed Forces Scheduled For April 30 Begin?. easternherald
- [23] .Korshak. (2023, April 22)

"ערפל קרב"

רס"ן שחר הלר, ראש המכון לחקר לוחמת היבשה, דוקטורנט בחוג לניהול משאבי טבע
וסביבה, אוניברסיטת חיפה 16.05.2023

ערפל קרב בינה מלאכותית כלים בלתי מאוישים אקלים

בספרו על המלחמה מתאר קלאוזביץ כיצד תנאי מזג האוויר השונים, ובהם הערפל, משפיעים על שדה הקרב. כדי להימנע ככל הניתן מהתפשטות "ערפל הקרב" והשלכותיו, על צה"ל, כצבאות מודרניים אחרים, לקדם במהירות פעולות מעשיות ולהוביל פתרונות מדויקים לשדה הקרב המשתנה

רחפן וירטואלי. עיקר ההתפתחות ניכ
Midjourney

משמעות הביטוי "ערפל קרב" בשפה הצבאית היא בלבול, אי־ודאות, חוסר התמצאות וכדומה, הנוצרים בשדה הקרב בשל חוסר מידע. "ערפל הקרב" אופף את מהלכי המלחמה ומציב בפני המפקדים אתגר לשם השגת המשימה.¹ במאמר זה אבקש להציג את הביטוי "ערפל הקרב" כפשוטו, כלומר את הערפל האמיתי, הפיזיקלי, הנוכח בשדה הקרב. ככל שיתגברו שינויי האקלים² עשויה תופעה אקלימית זאת, לצד תופעה דומה של אובך, להמשיך להשפיע על שדה הקרב, ובעיקר על מערכות טכנולוגיות עתירות יכולת. התגברות תופעות אלה עלולה להביא צבאות רבים למצב של "ערפל קרב" במובנו הצבאי, למרות יתרון הצבאי והטכנולוגי, בכלל ממדי הלחימה.

במהלך העשורים האחרונים מקדמים מרבית הצבאות המודרניים תהליך מורכב ומתמשך, של בניין כוח רב־חילי ורב־ממדי, כדי לייצר יתרון על־פני האויב. עיקר ההתפתחות ניכרת בממדי החלל, הספקטרום והרוק"ק (רום קרוב לקרקע), החיוניים להגברת יתרון של צבאות מערביים בעידן המודרני. את היכולות המתפתחות בממדים אלה יש למצות ולהוביל מהדרג המטכ"לי עד הקצה המבצעי, ולאפשר לכוח הטקטי שנמצא בשטח לבצע את המשימה שהוטלה עליו באפקטיביות הגבוהה ביותר, בעלות הנמוכה ביותר ובזמן הקצר ביותר.³ עם התגברות שינויי האקלים עתידות להתעצם תופעות שונות של מזג האוויר הכוללות, בין היתר, גם את התגברותם של הערפל והאובך. תופעות אלה יעיבו על שדה הקרב המודרני, ישבשו את הלחימה וישללו יכולות רב־ממדיות של צבאות מודרניים לפעול נגד האויב.⁴

תופעות טבע שפגשו זה כבר במלחמה

הביטוי המקורי "ערפל הקרב" נקשר כבר מאות שנים לתמונת מפקדים העומדים על הגבעה וצופים על הקרב המתרחש למרגלותיו, בעוד "העשן השחור" הרב העולה מהתותחים ומכלי הנשק מערפל את מרחב הלחימה ומונע מהם להבין את המהלכים, לזהות את כוחותיהם, לבחון את פריסת האויב, לתת פקודות ועוד.⁵ הוגה הדעות הצבאי קרל פון קלאוזביץ כתב בספרו **על המלחמה** על תופעת הערפל, והדגיש את תופעת אי־הוודאות של המפקדים, חוסר היכולת לזהות את תנועות האויב, שיבוש הפעלת סוללות האש ועוד.⁶ למרות זאת, קלאוזביץ לא היה הראשון שהטביע את המונח "ערפל הקרב". סר לונסדייל אוגוסטוס הייל עשה שימוש בביטוי בספרו **ערפל המלחמה**.⁷ ואולם ההיסטוריה האקלימית הקדימה את אבק השרפה, את קלאוזביץ ואת סר לונסדייל באלפי שנים. משחר מלחמות האדם, ערפל ואובך הופיעו ופקדו את שדה הקרב, שיבשו את פעולת הכוחות ואף הביאו למפלתם.

כך, לדוגמה, הבריה גנרל ג'ורג' וושינגטון את כוחותיו מלונג איילנד תחת עיניהם המעורפלות של הבריטים ב־1776. וושינגטון ניצל את הערפל ששרר באזור העיר ניו־יורק, בחסותו נסוגו כוחותיו, וכך הציל כ־9,000 חיילים וציוד רב;⁸ בפלישה לנורמנדי, ביוני 1944, ניצלו בעלות הברית את תופעת הערפל הסמיך על־מנת להסוות את הצי הענקי המתקרב לחופיים הצרפתיים;⁹ באותה שנה, בקרב על הבלטיה (המכונה גם "מלחמת הארדנים"), אחד הקרבות המרכזיים בחזית המערבית בארדנים הצרפתיים, הגרמנים שכבר היו בנחיתות מול בעלות הברית שפלשו – תכננו להתחיל את מתקפת הנגד בחודשי החורף האירופיים. חודשים אלה מרובי משקעים, והאזור מכוסה שעות רבות בערפל סמיך. תנאי מזג האוויר אפשרו לגרמנים ליהנות מיתרון בשדה הקרב בשל היכרותם עם תנאי מזג אוויר דומים.¹⁰

ואולם ערפל אינו תופעת מזג האוויר היחידה המשבשת את שדה הקרב. תופעה נוספת ודומה, המשבשת את יכולת הבנת שדה הקרב ומקשה על השגת הישגים, היא האובך. דוגמה מצוינת להשפעת האובך על מרחב הלחימה ניתן למצוא בקרב רמאדי הראשון, ביולי 1917. במהלך הקרב, שהתחולל בין חיל המצב ההודי של האימפריה הבריטית ובין הכוחות העותמאניים באזור מסופוטמיה (עיראק של ימינו), נסקו הטמפרטורות ליותר מ־50 מעלות צלזיוס, וסופת אובך חזקה מנעה את יכולת התנועה של הכוחות, ושיבשה הפעלת אש יעילה לעבר מטרות ויצירת קשר בין המפקדים ובין הכוחות הלוחמים. האובך והחום הכבד הכניעו את כוחות האימפריה ואילצו אותם לצאת לקרב נוסף, חודשיים לאחר מכן.¹¹ דוגמה נוספת היא מבצע "טופר העיט" (Eagle Claw) שנערך באפריל 1980 ומטרתו הייתה לחלץ 52 בני ערובה אמריקניים שהוחזקו באיראן. הרעיון המבצעי היה לשלוח מסוקים ומטוסי תובלה למנחת סמוך לטהראן, להשתלט עליו ולהטיס דרכו את בני הערובה. אובך וסופת חול נמוכה ובלתי צפויה שהתפתחה גרמו לשניים משמונת המסוקים לסטות מהמסלול, ומסוק נוסף חזר בשל תקלה טכנית. איבוד כוח המסוקים ותקלות נוספות שהתרחשו על הקרקע מנעו את הצלחת מבצע החילוץ, והכוח ספג אבדות בנפש ואיבד כלי טיס.¹²

מולקולות זעירות, חול, אבק, מודיעין ויכולות ניווט

ערפל (Fog) הוא הימצאות מולקולות מים זעירות באוויר במצב של אירוסול (תרסיס). מדובר בתוצאה של לחות גבוהה מאוד, הכלואה בשכבה דקה של אוויר ונמצאת בסמוך לפני הקרקע. בשל סמיכותו משפיע הערפל בעיקר על יכולת הראייה, ויכול להקשות עליה למרחק של עד קילומטר. עקב כך מקובל להגדירו ביחידות של מספר המטרים שניתן לראות דרכו.¹³ ערפל יכול למנוע ראייה למרחקים ארוכים יותר (למשל, במקרים שבהם נדרשת ראייה ישירה של הכוח על הקרקע, ראייה עילית מכלי טיס, מלוויינים וכדומה). הוא משבש החזרי אור ובכך פוגע ביכולות ניווט, נסיעה, איסוף מודיעין, ביצוע בקרת נזקים ועוד.¹⁴ מאידך, הערפל יכול לסייע לכוח המבקש לנצלו, ובחסותו אפשר להתקדם בחשאי ולנהיג מארבים בלי להיחשף.¹⁵ אובך (Haze) הוא תופעת טבע נוספת, יחידת נפח אוויר מוגדרת המכילה כמות גדולה של חלקיקים צפופים מסוגים שונים (בדגש על חול ואבק, אך גם חלקיקים הנפלטים מהתעשייה, משפופות וכדומה). ככל שצפיפות החלקיקים גבוהה יותר במרחב נתון, כך פוחתת יכולת הראייה הפיזית, ומתרבות בעיות הפעלה של אמצעי תצפית ותקשוב שונים.¹⁶ נוסף על כך, לכמויות גדולות של אובך יש גם השפעות בריאותיות על האדם. חלקיקים רבים של החומר מקשים על הנשימה, פוגעים בעיניים וכדומה,¹⁷ והשפעתם עלולה להגביל פעילות.

התחזית: השפעות על הצבאות המודרניים ועל מצבי הלחימה

בהתאם לתחזיות הפאנל הבין-ממשלתי לשינוי אקלים (IPCC),¹⁸ השירות המטאורולוגי הישראלי (IMS)¹⁹ והערכות פנימיות המתקיימות בצה"ל, הופעתן של תופעות הערפל והאובך ילכו ויתגברו. הצפי הוא שתופעות אלה יבואו לידי ביטוי לעיתים תכופות יותר במהלך השנה, לאורך שעות רבות ובצפיפות גבוהה יותר.²⁰ התפתחות זאת תשפיע יותר ויותר על הכוחות הפועלים בשטח ועל כלל מצבי הלחימה.²¹ באופן זה מרכיבים רב-ממדיים של צבאות מודרניים (כגון יכולות חלל, ספקטרום, אוויר וכדומה) ייפגעו פגיעה פיזית או יושפעו באופן פסיכולוגי, ולא יוכלו לתת מענה מיטבי לכלל הכוחות. לדוגמה, שכבה עבה של ערפל או של אובך צפוף לא תאפשר לבצע תהליכי חשיפה מיטביים (חשיפה ישירה²² ועילית²³), והמצב יחייב את הכוחות בשטח לבצע השהיה עד להתפוגגות האיום, או לקיים את המשימה בחיכוך גבוה יותר עם האויב. דוגמה נוספת היא יכולת תנועה ממוכנת או רגלית בשטח בלתי נראה בעל איומים רבים (כגון מכשולי ציר, מטענים וכדומה). הבעיה המרכזית בהופעת הערפל והאובך תהיה ביכולת של המפקד לנהל ולשלוט במרכיבים מסדר שני ושלישי, המוקצים לו ופועלים בממדים שונים משלו. מאידך, צבאות מודרניים אשר יפתחו טכנולוגיות ייעודיות, יכתבו תורת לחימה מותאמת ויקיימו תהליך הכשרה מיטבי מול איומים אלה, יוכלו לנצל את הופעת הערפל והאובך לטובתם. לדוגמה, ניצול הערפל להתקדמות חשאית, זיהוי מטרות אויב אשר בחרו לצאת ממקומות המחסה שבהם שהו, שיבוש יכולות אויב ועוד.

ערפל ואובך מול מל"טים, טכנולוגיות ובינה מלאכותית

אחד האמצעים המרוויח כיום את יכולותיו של כל גורם הנמצא או נערך לעימות הוא המל"טים.²⁴ צבאות מודרניים רבים עוסקים בשנים האחרונות בהגדלת פוטנציאל השימוש במל"טים מסוגים שונים, בעיקר בשל העובדה כי אמצעי לחימה זה נשלט מרחוק או פועל באופן עצמאי ואינו נדרש באיזון. לפיכך, צבאות יכולים להפעילו במגוון רחב של שימושים צבאיים בעלי סיכון גבוה. המל"ט יכול לנוע בחשאיות, לבצע משימות סיור ומעקב, לספק צילומים, להעביר נתונים, לשמש פלטפורמת תקשורת, לסייע באיתור, בחילוץ, לחמש בנשקים שונים כדי לתקוף מטרות ועוד.²⁵ לפיכך, המל"ט הוא אמצעי חשוב להגדלת סל היכולות הרב-ממדיות של

צבאות מודרניים. בדומה למל"טים, התפתחותם המואצת של רובוטים לשימושים צבאיים שונים הולכת וגדלה עם התפתחות טכנולוגיות כגון בינות מלאכותיות, יצירת חומרים מורכבים חדשים, שכלול מבנים הנדסיים וכדומה. התפתחותם של תנאי מזג אוויר קשים הכוללים ערפל או אובך סמיך, תעיב על יכולתם של המל"טים והרובוטים לפעול בהתאם למשימות שהוגדרו להם. תנאי הערפל והאובך ישבשו את יכולות התעופה של המל"טים ואת תנועות הרובוטים (הפרעה לתהליך הטיסה, צריכת אנרגיה מואצת וכדומה), יפגעו ביכולת ההתמצאות במרחב (פגיעה ביכולות הניווט האווירי/קרקעי, איתור מטרות, הימנעות ממכשולים וכדומה), ישבשו יכולות קשר (עם המפעיל הקרקעי ועם כלים נוספים במרחב) ועוד. בטבלה מתוארת השפעתם של הערפל והאובך על מל"טים ורובוטים בחתך פעולות שונות.

פעולה	ערפל	אובך
יכולות ראייה	הסימה פיזית של יכולות הראייה מבעד למצלמות המותקנות על גבי הכלים – פגיעה ביכולות איתור המטרות, משימות הסיור וכדומה.	
יכולות זיהוי	שיבוש ופגיעה ביכולות מכ"ם (פגיעה באמינות המידע המתקבל) – השפעה על יכולות זיהוי עצמים במרחב הטיסה, מטרות וכדומה. קבלת נתונים שגויים עלולה להטעות ולפגום באופן קבלת ההחלטות של הכלי ושל המפעיל.	
יכולות ניווט	שיבוש יכולות הניווט החזותי – בעיקר של מל"טים שנתיב הטיסה שלהם נקבע באופן חזותי, והפחתת הסיכוי להימנע מכשלים בדרך.	שיבוש יכולות ניווט מבוססות ראייה ומערכות ג'י-פי-אס. חוסר יכולת להימנע ממכשולים הקיימים בדרך.
יכולות תעופה ו/או תנועה קרקעית	פגיעה קטנה ולא מרכזית ביכולות התעופה וההתנעה הקרקעית.	אובך מלווה לעיתים רבות ברוחות חזקות, והתופעה מקשה על טיסות ובעיקר על יציבות מל"טים באוויר. נוסף על כך עלולות להיווצר סתימות של מערכות אוורור וקירור.
יכולות שימוש ברדיו	פגיעה קטנה ולא מרכזית ביכולות השידור והקליטה.	שיבוש בשידור ובקליטה של תדרי רדיו. שיבוש ביצירת תקשורת עם תחנת האם או עם רשת מל"טים.
הפעלת מערכות אופטיות ואלקטרוניות	פגיעה נמוכה בחומרה.	גרגירי האובך (אבק, חול, תוצרי פליטות וכדומה) יוצרים שכבות של לכלוך המונע ממרכיבים אלקטרוניים לפעול כראוי. עוד הם מייצרים לכלוך על גבי עדשות אופטיות וחוסמים יכולת אפקטיבית של קליטת גלי האור.
הפעלת חיישניים	הפרעה לפעולת חיישניים שונים כגון מדי לחץ, לחות וטמפרטורה.	

הפעלה של מל"טים ומערכות בלתי מאוישות נוספות בתנאי ערפל ואובך, עלולה להגדיל את פוטנציאל הנזק למשימה הנדרשת, לפגוע במערכות ואף לגרום לתאונות ולאיבוד כלים. לפיכך, חשוב שמפעילי הכלים יהיו מודעים לכלל תופעות מזג האוויר, בדגש על הופעתם ועוצמתם של הערפל והאובך. התוודעות מוקדמת לתכונותיהם ולהשפעותיהם של איומים אלה וניתוח נכון שלהם יאפשר להפעיל את הכלים באופן מדויק יותר ולמנוע נזק, פגיעה וכישלון בביצוע המשימה. בדומה למל"טים, גם יכולות חלל המהוות מרכיב מתפתח נוסף

בסביבת המלחמה הרב־ממדית, מושפעות מהופעתם של ערפל ואובך. כך, לדוגמה, הופעת ערפל ואובך באטמוספירה ובמרחב הקרקע עלולה להפריע באופן ניכר לפעילות לוויין, לטשטש תמונות ולעוות מראות ונתונים המשודרים על־ידי לוויינים.

בשנים האחרונות נמצא שערפל ואובך יכולים לפגוע באופן ניכר באיכות תמונות לוויין, וכתוצאה מכך לגרום לאובדן רזולוציה מרחבית. לוויינים יכולים להפעיל מערכות אחרות אשר יציגו תמונה חלופית, אך היא תהיה פחות איכותית מצילום חזותי. מצבים אלה עלולים להקשות על כוחות היבשה והכוחות התומכים לקבל תמונה ברורה של שדה הקרב, לזהות מטרות ולהבחין במכשולים שעלולים להשפיע על פעולת הכוחות, הצלחת המשימות ומניעת נפגעים. גם יכולות תקשורת והעברות נתונים עלולות להיפגע ברמות שונות בשל הפרעות שיוצרת נוכחות ערפל ואובך באטמוספירה. בכך, היכולות שמובילות ליצירת הקשר בין הלוויינים ובין תחנות הקרקע השולטות בהם עלולות להיפגע, ולשבש מתן תקשורת איכותית ואמינה למגוון אלמנטים צבאיים.

גם מרכיב הספקטרום האלקטרומגנטי שהופך עם השנים לדומיננטי יותר ויותר במרחב המלחמה²⁶ עלול להיפגע, נוכח הימצאותם של ערפל ואובך ברמות שונות של סמיכות. הפגיעה המרכזית במרחב הספקטרום היא ההפרעה לאותות הרדיו,²⁷ מאחר שהערפל והאובך מפזרים את האותות ומפחיתים את עוצמת האות הנקלט בצד השני. נוסף על כך הם יוצרים השתקפויות ועיוותים הפוגעים באיכות המידע המועבר דרכם.²⁸ פגיעה במרחב הספקטרום האלקטרומגנטי מקשה על הכוחות בשטח לתקשר ביניהם ועם המפקדות, ואף משבשת הפעלה של אמצעים רב־ממדיים נוספים.

ערפל סמיך באזור גבעות גורל בנגב.
ביכולות הניווט וההתמצאות של כוחו

המלצות

כדי להיערך כראוי לקראת תופעות של מזג אוויר קיצוניות שעתידות לשבש יכולות רב־ממדיות נדרש צה"ל, כצבאות מודרניים אחרים, ליישם כמה תהליכים להתמודדות עם תופעות אלה, הן קצרי טווח והן ארוכי טווח:

* להכיר לעומק את תהליך התפתחות שינויי האקלים הפוקדים את כדור הארץ ואת השפעתם על מערכות שונות ועל המערכת הצבאית בפרט. בתוך כך, על הצבא למפות את האתגרים והסיכונים הנובעים משינויי אקלים, בהתאם לניתוח איום הייחוס.

* לקיים תהליכי מחקר מתקדמים למיפוי ולבחון את השפעתם של תנאי מזג האוויר הקיצוניים על מרכיבים צבאיים שונים ורב־ממדיים בפרט. תהליך זה כולל בתוכו גם צורך בעדכוני תורת לחימה (לדוגמה, מניעת גישה למרחבים שבהם היה ערפל מחשש להנחת מטען או מארב).

* על צה"ל להכווין את גורמי האקדמיה והתעשייה למתן פתרונות טכנולוגיים ותורתיים, לאתגרים המתעצמים נוכח התחזקות של תופעות מזג האוויר. כך, למשל, יש לתת מענה ליכולות ראייה חזותית ותקשורת לכוחות קרקעיים בתנאי ערפל או אובך.

* יש לאבחן וליצור שיטות שונות להכשרה ולאיומן מפקדים וכוחות לוחמים להתמודדות עם תנאי מזג אוויר קיצוניים. לדוגמה, הקמת מתקני אימונים המדמים סביבה המכוסה ערפל סמיך, גשמים עזים, טמפרטורות גבוהות וכדומה.

* בכל משימה יש להביא בחשבון את הופעתן של תופעות מזג אוויר קיצוניות, תוך ביצוע תהליכי חיזוי לפני ובתוך שלבי המשימה. בהתאמה, נדרש לבצע תהליך מיפוי והתאמה של האמצעים הנדרשים למשימה, ושל יכולתם לפעול בתנאי הקיצון החזויים.

* הכוחות הפועלים בשטח נדרשים להביא בחשבון מקרים שבהם יכולות רב־ממדיות לא עמדו לרשותם (בכלל או באיכות מספקת), בגלל השפעתן של תופעות מזג אוויר שונות. לפיכך, על הכוחות להתכונן לפני היציאה למשימה ולהצטייד ביכולות חלופיות אשר ייתנו מענה מלא או חלקי, בהתאם לניתוח האתגרים הצפויים.

* על צה"ל להכין באמצעות הכשרות ואימונים (לדוגמה, שימוש במתקנים מדמים) את המפקדים והחיילים לפעול בתנאי ערפל ואובך קיצוניים, בעיקר כדי להוריד את רמות אי־הוודאות והאפקט הפסיכולוגי הנגזר מכך.

סיכום

בספרו **על המלחמה** מתאר קלאוזביץ כיצד תנאי מזג האוויר השונים, ובהם הערפל, משפיעים על שדה הקרב. קלאוזביץ מתייחס לנושא הערפל²⁹ כאל מרכיב "חיכוך" בעל חשיבות, אשר יכול להשפיע באופן ניכר על מהלכי הקרב ועל תוצאותיו.³⁰ הגות זאת של קלאוזביץ תהפוך להיות רלוונטית יותר ויותר ככל שיתגברו שינויי האקלים העולמי ויתעצמו תופעות מזג אוויר קיצוניות כגון ערפל ואובך. תופעות אלה יגבירו את מרכיבי החיכוך, בדגש על אלמנט אי־הוודאות של המפקדים, אנשי המודיעין והכוחות הפועלים בשטח. עיקר הפגיעה תנבע ככל הנראה מחסימה חלקית או מלאה של יכולות זיהוי ותנועה חזותיות, שיבוש יכולות העברת תקשורת וכדומה. בתוך כך ייפגעו יכולות רב־ממדיות, שבהן תולים צבאות רבים מימוש של יכולות ממשיות בשדה הקרב המודרני. כדי להימנע ככל הניתן מהתפשטות "ערפל הקרב" והשלכותיו, על צה"ל, כצבאות מודרניים אחרים, לקדם במהירות פעולות מעשיות ולהוביל פתרונות מדויקים לשדה הקרב המשתנה.

הערות

[1] אג"ם-תוה"ד אמ"ץ, מילון למונחי צה"ל (1998). עמ' 487

[2] אקלים הוא מכלול התנאים האטמוספריים במקום מסוים, כגון הלחות, הטמפרטורות וכמות המשקעים. מזג האוויר הוא מצב האטמוספירה בזמן מסוים, והוא מתבטא במשתנים מטאורולוגיים כמו טמפרטורה, לחות, רוח, לחץ אוויר, ראות ומשקעים. ניתן לחזות את התופעות של מזג האוויר ביחס לאקלים

[3] מרכיבי משולש הניצחון, מתוך תפיסת הניצחון. צה"ל (2019)

[4] עפרון וברק. (2022). הרבה יותר כתום בעיניים: איך משפיע גל האובך על הביטחון הלאומי של ישראל? ynet

[5] ד"ר איתן שמיר, אוניברסיטת בר־אילן, הריאיון נערך ב־14 בנובמבר 2022; שמיר איתן (2014), פיקוד משימה. הוצאת מודן

[6] Carl Von Clausewitz, (1832), On war, Book I, On the nature of war, Chapter VII, Friction in war

[7] Lonsdale Hale (1986), The fog of war, Royal Engineers (retired), Aldershot Military Academy, 24 March 1986

[8] Derek, T. (2022). 7 times weather affected war. <https://www.foxweather.com/learn/7-times-weather-affected-war>

[9] Klein, C. (2019). The weather forecast that saved D-Day. The Weather Forecast That Saved D-Day – HISTORY; McLaughlin, M. (2016). For military operation which were fought in abominable weather condition.

<https://www.warhistoryonline.com/instant-articles/four-military-operations-fought-abominable-weather-conditions.html?edg-c=1>

- Shirer W. L. (2011). The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany [10]
- Moberly. (1997) [1927]. The Campaign in Mesopotamia 1914–1918. History of the Great War Based on Official Documents. Vol. IV. Compiled at the Request of the Government of India, under the Direction of the Historical Section of the Committee of Imperial Defence (Imperial War Museum and Battery Press repr. ed.). London: HMSO. ISBN 978-0-89839-290-6 [11]
- Bowden. (2006). The Desert One Debacle. The Atlantic [12]
- Washington, D. C. (2019). OFFICE OF THE FEDERAL COORDINATOR FOR METEOROLOGICAL SERVICES AND SUPPORTING RESEARCH Surface Weather Observations and Reports [13]
- Morris D.R. and Haynes L.E. Kautz R.L., Spilker J.F. Jr. and Parks Doviak R.J and Zrnic D.S. (1993). (2003). The impact of fog on military operations. Military turbulence and fog on laser rangefinder operations research ;performance. Applied Optics ;Journal of Applied Meteorology [14]
- R.E. (1984). Impact of atmospheric Fog and Visibility: An overview of factors affecting visibility in fog. ;Journal of Applied Meteorology [15]
- NATO. (2022). Climate Change & Security Impact Gultepe. (2008). Fog Visibility and Forecasting: Assessment The Secretary General's Report 2022 ;Fog and Boundary Layer Clouds [16]
- ynet עפרון וברק. (2022). הרבה יותר כתום בעיניים: איך משפיע גל האובר על הביטחון הלאומי של ישראל? [16]
- <https://public.wmo.int/en/resources/bulletin/air-quality-and-human-health-priority-joint-action> Haosheng, Badgar, Takehiko, Shinji, Kazunari & Youichi. (2011). Health Effects of Dust Storms: Subjective Eye and Respiratory System Symptoms in Inhabitants in Mongolia. Journal Environ Health, 73(8), 18–20; NEA | National Environment Agency. (n.d.). <https://www.nea.gov.sg/our-services/pollution-control/air-pollution/faqs>; UN. (2014). Air Quality and Human Health, a Priority for Joint Action | ;World Meteorological Organization. UN [17]
- IPCC – Intergovernmental Panel on Climate Change [18]
- IMS – Israel Meteorological Service [19]
- IPCC. (2021). Climate Change 2021, The Physical Science Basis [Full report]; IPCC. (2022). Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability [20]
- אג"ס, 2022, "מסמך איום הייחוס לשינוי אקלים"; [20]
- שח"ם – שגרה, חירום ומלחמה [21]
- חשיפה ישירה – אמצעי תצפית כגון משקפות, מערכות תצפית, מערכות מכ"ם וכדומה [22]
- חשיפה עלית – מערכות וסנסורים מוטסים ולוויינים [23]
- מל"טים – כלי טייס בלתי מאוישים הכוללים מוטסים מסוגים שונים ורחפנים במגוון גדלים, להבים שונים וכדומה [24]
- ion Administration). (2019). Military UAS. Guilmartin, J. F. (2023). unmanned aerial vehicle. Farrow [25]
- <https://www.britannica.com/technology/unmanned-aerial-vehicle> Encyclopedia Britannica. Alexander. (n.d.). Drone Warfare as a Military Instrument of Counterterrorism Strategy. USAF [25]
- אלי"ם א' ואל"ם נ', עליונות בספקטרום, מרכז דדו, 10 בינואר 2020, <http://bit.ly/3GgyfgC> [26]
- RF – Radio Frequency (תדר רדיו) [27]
- Asmala Ahmad, Mohd Khanapi, Abdul Shuling Hu And Asmala A., Asmala Qi Liu, Giggenbach [28]
- Ghani and Sazalinsyah Razali. Hamzah Ziao Wan. Mohd M.A., Ahmad, Xinbo Dirk, of Sakidin. Noorazuan Md Hashim. (2014). (2017). Effect of Shaun Q., Mohd Gao, Shrestha [28]
- Haze Reduction from Remotely Sensed haze on the Suliadi F.S. Mawardy Lihuo Amita. of Data. Applied Mathematical Sciences, Vol. performance ofand Hamzah Abdullah, He and (2021). :e 8, 2014, no. 36, 1755 – 1762. HIKARI Ltd, free space S. (2019). Shaun WenAtmospheric :al www.m-hikari.com, opticalHaze Effects Quegan, Lu. absorption ;th <http://dx.doi.org/10.12988/ams.2014.4289> communication. on Satellite Suliadi F. (2017). and ;th IEEE. 16th Remote Sufahani Haze scattering ;th International Sensingand Hamzahremoval impact on [28]

חנ
:al
רס
ks
ל)

Conference on Imagery and Sakidin. for a optical
 Optical their (2019). single satellite-
 Communications Corrections.Haze Effects visible ground
 and Networks (IJACSA) on Satellite remote links.
 ;(ICOCN) International Remote sensing WILEY.
 Journal of Sensing - image 40:157–
 Advanced Imagery and ;176
 Computer their
 Science and Corrections.
 Applications, (IJACSA)
 Vol. 10, No. International
 ;10, 2019 Journal of
 Advanced
 Computer
 Science and
 Applications.
 Vol. 10, No.
 ;10, 2019

[29] קלאוזוביץ דן רק בתופעת הערפל, אך ניתן להשליך את הרעיונות גם על תופעת האובך

Clausewitz, V. C. (1832). On War. Book I, On the nature of war, Chapter VII, Friction in war [30]

כעוף החול: שובה של סוריה של בשאר אל־אסד לליגה הערבית

פרופ' אייל זיסר, סגן הרקטור של אוניברסיטת תל־אביב 23.05.2023

מלחמת האזרחים בסוריה הליגה הערבית מב"ם

שובה של סוריה לליגה הערבית הוא צעד חשוב בדרכה לזכות מחדש בהכרה ובלגיטימציה ערבית. עם זאת, הוא נעדר בינתיים משמעות מעשית. בעבור ישראל נותרה סוריה מדינה חלשה התלויה באיראן, בחזבאללה וברוסיה להישרדותה. עם זאת, שיפור במעמדה האזורי והבין־לאומי עשוי לפגוע בעתיד הרחוק בחופש הפעולה הכמעט מוחלט שממנו נהנתה ישראל, ולחייבה לחפש אחר דרכים אחרות להיאבק בנוכחות ובהשפעה של איראן בגבול הצפון

בראשית מאי 2023 קיבלה הליגה הערבית החלטה להשיב את סוריה לשורותיה, וסיימה נתק ואף חרם של למעלה מעשור. שבועיים לאחר מכן, ב־19 במאי, הגיע נשיא סוריה בשאר אל־אסד כמנצח להשתתף

בוועידת הפסגה של מנהיגי ערב בעיר ג'דה שבסעודיה. בינואר 2012 הושעתה סוריה מחברותה בליגה, ביוזמת מדינות המפרץ, בשיאה של מלחמת האזרחים שהשתוללה אז במדינה – בשל הדיכוי האכזרי והעקוב מדם של המחאה בידי המשטר הסורי, אבל גם משום שנראה היה כי גורל משטרו של אסד נחרץ וסופו ליפול. המשטר שרד את המלחמה ויצא ממנה כשידו על העליונה, בעיקר תודות לסיוע שהגישו לו רוסיה ואיראן.

עתה משלימות מדינות ערב עם המציאות בסוריה, ועם ההכרעה שנפלה בה בשדות הקרב, ושבות לדמשק. אפשר שהן מקוות כי בדרך זו יצליחו לנתק את סוריה מאחיזתה של טהראן, ואולי אף יסייעו בהשבת היציבות למדינה ולאזור כולו – דבר שיאפשר למיליוני פליטים שנמלטו מסוריה בשל הקרבות לשוב למולדתם.

דומה שמדובר בנדבך נוסף במהלך בין-ערבי כולל יותר, שעניינו ברצון להפחית את המתחות גם בזירות חיכוך ועימות אחרות שבהן שקעו מדינות ערב, ובעיקר מדינות המפרץ, דוגמת תימן וכמובן מול איראן. ההתנתקות המסתמנת של וושינגטון מן הנעשה באזורנו, כמו גם שקיעתה של ישראל בסבך של בעיות מבית, מאיצות את המהלך. חזרתה של סוריה לחיק הליגה הערבית וחידוש יחסיה עם רבות ממדינות ערב הוא צעד חשוב, גם אם סמלי בעיקרו, בדרכה ליציאה מן המשבר שבו היא נתונה מזה כעשור. אבל מכאן ועד לשובה למעמד ממנו נהנתה ולתפקיד האזורי שמילאה לפני המלחמה המרחק עודנו רב.

סוריה – "ליבה הפועם של הערביות"

בספרו **סוריה - המאבק לצמרת (The Struggle for Syria)** העוסק בתולדותיה של סוריה בשנות ה-40 וה-50 של המאה ה-20, מתאר פטריק סיל מדינה זו כצומת מרכזי וכמוקד של ההתרחשויות המדיניות בעולם הערבי ואף במזרח התיכון כולו. הוא אף קובע כי שחקנים אזוריים ובין-לאומיים, ובראשן המעצמות הגדולות, הכירו בחשיבותה של סוריה: "כל מי שמבקש להנהיג את המזרח התיכון – חייב לשלוט בה".¹ מרכזיותה של סוריה הנעוצה במיקומה הגיאוגרפי במרכזו של העולם הערבי, כמו גם בעובדה שבמרחב הסורי צמחה התנועה הלאומית הערבית וממנו התפשטה אל רחבי העולם הערבי, הם שעמדו בבסיס הטענה, ושמה היומרה הסורית, כי דמשק היא "ליבה הפועם של הערביות" וסמן ימני לעולם הערבי כולו.² תחת שלטונו של חאפטי אל-אסד (1970–2000) הפכה סוריה למעצמה אזורית בעל מעמד ומשקל. באותן שנים נראה היה כי היא מבקשת לעצמה עמדת הנהגה בעולם הערבי, כפי שרמזה כותרת ספרו האוטוביוגרפי של פטריק סיל, אודות השליט הסורי, **אסד – המאבק על המזרח התיכון**. עם זאת, אפילו בימיו של חאפטי אל-אסד לא עלה בידי הסורים להשפיע על מהלך האירועים בעולם הערבי. כך למשל לא הצליחו למנוע מנשיא מצרים, אנור אל-סאדאת, לחתום על הסכם שלום עם ישראל ב-1979, ומאוחר יותר ב-1993 לא הצליחו להכשיל את החתימה על הסכם אוסלו בין ישראל לאש"ף.³ בכל זאת נתפסה סוריה בעיני רבים, ובוודאי שבידי החוגים הפאן-ערביים שעוד נותרו פעילים בעולם הערבי, כ"שומרת החומות של הערביות" שהכול חפצים בגושפנקה ובלגיטימציה שהיא מעניקה למדיניותם ולמהלכיהם.

הכול השתנה במרס 2011 כאשר פרצה אש "האביב הערבי".⁴ האש המחאה והמרי התפשטה במהירות בכל רחבי סוריה, ותוך חודשים בודדים איבד המשטר את השליטה בחלקים גדולים של המדינה ונראה היה כי יתקשה לשרוד את גלי המחאה נגדו. למזלו של אסד, מחנה המורדים כשל במאמציו לאחד שורות ולהצמיח הנהגה אפקטיבית ומוסכמת שתוביל אותו אל הניצחון. עם זאת, פעילותן של מאות, ואפשר שאף למעלה מאלף קבוצות חמושות שפעלו בכל רחבי סוריה, יצרה אפקט מצטבר שהמשטר הסורי התקשה להתמודד עימו.

הידרדרותה של סוריה למרחץ דמים, בעל היבט עדתי ודתי מובהק, כמו גם התגייסותן של איראן ושל חזבאללה לצד משטרו של אסד, הביאו לקרע עמוק ביחסיה של סוריה עם מדינות ערב. בזו אחר זו ניתקו מרבית מדינות ערב את יחסיהן עם המשטר הסורי, וממילא חדלו מלהכיר בלגיטימיות שלו. נראה כי מדיניותן של אותן מדינות ערביות בהובלתן של מדינות המפרץ, הושפעה, לצד האמפתיה למפגינים והתחושה כי ימיו של אסד ספורים, מן הכעס על סוריה בשל בריתה ההולכת ומתהדקת עם איראן, וההבנה כי המאבק בסוריה הוא חלק בלתי נפרד של מאבק כולל בין איראן ובין העולם הערבי, ואולי אף בין המחנה הסוני לשיעי במזרח התיכון.

באוגוסט 2011, פחות מחצי שנה לפרוץ המהפכה בסוריה, פרסמו מדינות המפרץ הודעת גינוי ראשונה למשטר הסורי בשל האלימות שבה נקט נגד המתקוממים נגדו, וכמה מהן אף החזיר את שגריריו מדמשק. מאוחר יותר, בנובמבר אותה שנה, החליטו חברות הליגה הערבית בהובלת מדינות המפרץ להשעות את חברותה של סוריה בליגה הערבית. החלטה זו נכנסה לתוקף בינואר 2012. חברות הליגה קיבלו שורה של החלטות שעניינן הטלת עיצומים כלכליים ומדיניים על המשטר הסורי, ואף קראו לאסד לוותר על סמכויות השלטון לטובת סגנו, פארוק א-שרע. הן אף הביאו בפברואר 2012 הצעת החלטה ברוח זו למועצת הביטחון

של האו"ם, אלא שרוסיה הטילה עליה וטו. במהלך אפריל 2012 כבר סגרו מרבית מדינות ערב את השגרירויות שלהן בדמשק.⁵

הפגנה בעיר בניאס, 29 באפריל 2011

לא כל המדינות היות שותפות לאותה דעה. כמה ממדינות ערב דוגמת אלג'יר, עומאן ואף ירדן, ולצידן לבנון ועיראק, נמנעו מלכתחילה מלנתק את יחסיהן הדיפלומטיים עם דמשק כל אחת מטעמיה. אלג'יר, בשל התמיכה המלאה במשטר הסורי ואף ההזדהות עם מאבקו באסלאם הפוליטי – שכמותו התנסתה בעשורים האחרונים; עיראק, לבנון וירדן, בשל ההכרח הביטחוני שהביאן לקיים דיאלוג ולו גם מוגבל עם סוריה המצויה בשכנות גיאוגרפית להן. התגברות מעשי הטרור בשטחה של ירדן ולאורך גבולה עם סוריה, חלקם בהשראת דאעש שהחל בקיץ 2014 קנה לו אחיזה לאורך הגבול, הביא את רבת עמון להשמיע זמירות חדשות ולפיהן מוטב לה כי אסד ישיב לידיה את השליטה באזור הגבול ובסוריה כולה.⁶

מדינות אחרות, דוגמת מאע"ם (מדינת האמירויות הערביות המאוחדות), המשיכו לקיים קשרים עם דמשק, הגם שבפרופיל נמוך. בחלוף הזמן חל שינוי גם בעמדתה של מצרים ביחס לנעשה בסוריה. תחילה תמכה קהיר במורדים שנהנו מאהדה בציבוריות המצרית, כמו גם מתמיכה של תנועת "האחים המוסלמים" שנציגה, מוחמד מורסי, שימש כנשיא מצרים עד להדחתו מן השלטון ביוני 2013. מורסי אף הציע באותה העת לשגר כוחות צבא מצריים לסוריה.⁷ אולם לאחר ההפיכה שהעלתה לשלטון בקהיר את שר ההגנה, עבד אל-פתאח א-סיסי, התחולל שינוי בעמדה המצרית. הם הוסיפו לשמור מרחק מן המשבר הסורי, בעיקר תוך התחשבות בעמדתה של סעודיה, בעלת ברית ותומכת כלכלית חשובה בעבור המצרים. אולם על רקע מאבקו של סיססי בתנועת "האחים המוסלמים" במצרים גופא, החלו קהיר ודמשק מפשירות את הקרח ביחסיהן ואף פועלות לקדם שיתוף פעולה בתחומי הביטחון והלוחמה בטרור.⁸ מדינות המפרץ, הגרעין הקשה של מתנגדיו של המשטר הסורי בעולם הערבי, הוסיפו לתמוך במורדים ולהכשיל כל ניסיון לפיוס בין אסד למדינות ערב.

הכרעה בשדות הקרב

בספטמבר 2015 התערבו רוסיה ואיראן במלחמה לצידו של המשטר הסורי. הפעלה נחושה ואף נעדרת גבולות ומגבלות של כוח אווירי רוסי לצד שימוש בכוחות איראנים, לוחמי חזבאללה ומיליציות שיעיות שהביאה טהראן לסוריה, הובילו להכרעה בשדות הקרב. ולהשבת השליטה בחלק ניכר של המדינה לידי

משטר אסד. את מחיר ניצחוננו של בשאר בקרב ההישרדות שניהל למול אויביו שילמו תושביה של סוריה. למעלה מחצי מיליון מהם נהרגו בקרבות, כשני מיליון נפצעו. כ־11 מיליון, כמחציתה של האוכלוסייה שמנתה ערב פרוץ הקרבות, איבדו את בתיהם ובין 5–8 מיליון הפכו לפליטים מחוץ לגבולות ארצם. המלחמה גם הביאה להרס התשתית הכלכלית במדינה ועל פי הערכות יידרשו למעלה מטריליון דולרים כדי לשקם נזקים אלו ולהתניע מחדש את גלגליה של הכלכלה הסורית.⁹

על אף ההכרעה שהושגה בשדות הקרב בסוריה, נמנעו מדינות ערב מלמהר ולהתפייס עם המשטר הסורי, וסעודיה וקטר אף הוסיפו להושיט סיוע למחנה המורדים. אלא שהחזית האחידה הבין־ערבית מול סוריה הלכה ונפרמה, ואט אט החלו מדינות ערביות מחדשות בזו אחר זו את הדיאלוג עם דמשק שהתקיים עד אז בהיחבא – ראשית דבר דיאלוג בטחוני ומאוחר יותר אף מדיני.

במרס 2022 הגיע הנשיא הסורי לביקור באיחוד האמירויות, לראשונה מאז פרצה המלחמה בארצו. ביקורו בא שבועות מספר לאחר ביקורו של הנשיא הישראלי יצחק הרצוג בדובאי ובאבו דאבי. אגב, אסד נמנע מלבקר את "הסכמי אברהם", בשעה שאיראן, חזבאללה ואף נשיא תורכיה, רג'פ טאיפ' ארדואן, תקפו אותם בחריפות. האמירויות הייתה המדינה הערבית הראשונה לשוב ולפתוח את שגרירותה בדמשק עוד בדצמבר 2018, וקיימה גם במהלך המלחמה קשר שוטף עם המשטר הסורי.¹⁰

בפברואר 2023, ביקר אסד גם בסולטנות עומאן ונפגש עם הסולטן הית'ם בן טארק. הסולטאן העומאני הביע את תקוותו כי יחסי סוריה ומדינות ערב האחרות יחזרו לתקן, ושני המנהיגים סיכמו להעמיק את היחסים הביטורליים בין שתי המדינות בכל התחומים. עומאן החזירה את שגרירה לדמשק עוד באוקטובר 2022.¹¹ עוד קודם לכן, באוקטובר 2021, קיימו לראשונה זה למעלה מעשור אסד ומלך ירדן עבדאללה שיחת טלפון, ובה הביעו רצון לחזק את שיתוף הפעולה בין שתי המדינות.¹² לצד זאת חודש ואף הועמק הדיאלוג בין דמשק לבירות ערב. תחילה מדובר היה בדיאלוג ביטחוני בשאלות של מאבק בהקצנה ובטרור האסלאמי ובמיוחד בדאעש, אך אט אט הוא הורחב עוד יותר לסוגיות נוספות שעניין המצב בעיראק ובלבנון ובאזור באופן כולל.

כך מצרים, בה ביקר באפריל 2023 שר החוץ הסורי פיצל אל־מקדאד כאורח של עמיתו המצרי סאמח אל־שוכרי. בפברואר 2023 הגיע שר החוץ המצרי לדמשק, כדי להביא השתתפות בצער על אסון רעידת האדמה שפקד את סוריה בראשית אותו החודש. שוכרי מסר לנשיא אסד איגרת מאת נשיא מצרים א-סיסי בדבר נכונות להדק את קשרי שתי המדינות.¹³

התחממות נרשמה גם ביחסי סעודיה-סוריה. שתי המדינות החלו בדיאלוג ביטחוני שעניינו המאבק בטרור אך גם בהברחות סמים, ובעיקר סם הקפטגון, מסוריה. דיאלוג זה התרחב לכדי דיון מדיני, ומאוחר יותר הוכרז על פתיחה מחודשת של שגרירויות שתי המדינות זו בבירתה של זו, ועל חידוש קווי התעופה האזרחית הסדירים המחברים ביניהן. באפריל 2023 ביקר שר החוץ הסורי מקדאד בסעודיה. בהצהרה משותפת שפורסמה בסיום ביקורו נמסר כי שתי המדינות סיכמו על הצורך לשים קץ לנוכחותן של "המיליציות החמושות" בסוריה, ודנו בצעדים שיש לעשות כדי לגבש הסדר מדיני למשבר במדינה זו שישמור על "אחדותה ויתרום לחזרתה לסביבתה הערבית". שבוע אחר כך הגיע שר החוץ הסעודי פיצל אבן פרחאן לביקור גומלין בבירה הסורית. בראשית מאי 2023 נמסר גם על חידוש היחסים הדיפלומטים בין סוריה לתוניסיה, ופתיחה מחודשת של שגרירויות שתי המדינות זו בבירתה של זו. לצד זאת הודיעה בחריין כי היא עתידה לחדש את יחסיה עם דמשק.¹⁴

על רקע זה החליטו חברות הליגה הערבית להשיב את סוריה כחברה בארגון, הן אמנם נמנעו מלפרסם תנאים כלשהם לחידוש חברותה של סוריה, אך דיווחים בתקשורת ידעו למסור כי סעודיה ומדינות המפרץ מקוות כי המשטר הסורי יחדש את הדיאלוג עם קבוצות המורדים שעודן פועלות במדינה כדי להגיע עימן להסדר שיביא ליישוב הסכסוך בסוריה וכן שהמשטר ילחם בהברחות הסמים מן המדינה ויקדם פתרון לבעיית הפליטים הסוריים.¹⁵

בריאיון לרשת CNN הביע שר החוץ של ירדן אימן אל־צפדי תקווה כי זו רק ההתחלה בדרך למציאת פתרון למשבר בסוריה בעקבות המלחמה הממושכת בהתחוללה במדינה. לדבריו: "החזרה [של סוריה] לחיק הליגה הערבית סמלית בעיקרה, אבל בסופו של דבר כדי להביא לסופו של המשבר נצטרך להבטיח שהקהילה הבין־לאומית תתיצב כולה מאחורינו בנושא הזה" – רמז ברור לסנקציות שהטילו מדינות המערב על משטר אסד.¹⁶

לוועידת הפסגה הערבית בג'דה שהחלה ב־19 במאי 2013 הגיע אסד כמנצח והתקבל בחום בידי מארחיו מסעודיה ובידי עמיתיו מיתר מדינות ערב. בדבריו קרא לעסוק בסוגיות המהוות איום "לעתיד שלנו ושל הדורות לעתיד", ובכלל זה הסכנה של "פשעיה של הישות הציונית" ו"הסכנה העות'מאנית". הוא הוסיף כי:

"עלינו לטפל בסדקים שצצו במשך עשור שלם, להניח את ענייני הפנים של כל מדינה לעצמה, ולמנוע כל התערבות חיצונית בעניינינו הפנימיים".¹⁷

מפגש הליגה הערבית, 2012

לא כולם על העגלה

המהלך הערבי מול סוריה אינו עומד בפני עצמו, ואינו מנותק משינויים נוספים ואף דרמטיים המתחוללים במרחב. אלה עמדו בסימן של פיוס בין סעודיה לאיראן ששיאו חידוש היחסים בין שתי המדינות באפריל 2023. בבסיס מהלך סעודי זה עומדת האכזבה מארצות־הברית המבקשת, כך נתפסים הדברים באזור, להפחית ממעורבותה באזור ואולי אף להתנתק ממנו. היא מפנה עורף לידידיה ואינה מהססת מלמתוח עליהם ביקורת, בעיקר בסוגיות פנים. כך גם הרצון ליישב את הסכסוך בתימן שבו שקעה סעודיה, כמו גם חשש ערבי להיגרר לעימות ישראל-איראני חזיתי בשאלת הגרעין.¹⁸ נראה אפוא שהעולם הערבי מעדיף שסוריה תימצא בתוך הנגמ"ש מאשר מחוצה לו, ומעדיף לנהל את היריבות עם איראן תוך קיום יחסים דיפלומטיים עימה ולא מתוך מציאות של נתק ואף של עימות חזיתי גלוי.

כמה ממדינות ערב נותרו מסויגות. בראשן קטר שהתייצבה לאורך שנים בגלוי לצד מחנה המורדים בסוריה, ועם זאת הבהירה כי לא תהווה מכשול בדרך לשובה של סוריה לעולם הערבי. על מחנה המסתייגים נמנו כווית ומרוקו, אפשר שזו האחרונה בשל התייצבותו של המשטר הסורי לצד אלג'יר בסכסוך שבין אלג'יר לרבאט.¹⁹

לבד מהענקת הכרה ולגיטימציה למשטר הסורי, נעדר שובה של סוריה לליגה הערבית כל משמעות של ממש, שהרי אין מדובר בכינון דיאלוג אינטימי או בשיתוף פעולה אסטרטגי או צבאי בין מדינות ערב לסוריה, למעט כאמור מאבק בטרור באסלאמי ובגידול של סמים והברחתם. גם המשמעות הכלכלית של מהלך זה מוגבלת, ובוודאי שאין לצפות להזרמה של מיליארדי דולרים ממדינות ערב לסוריה שבה מתקשה המשטר לקיים משילות על חלקים גדולים של המדינה. ארצות הברית הביעה התנגדות תקיפה לשובה של סוריה

לחברות בליגה הערבית, ואף הכריזה כי אינה שוקלת לנרמל את קשריה עם משטרו של אסד ולא תתמוך במדינות אחרות שיעשו זאת.²⁰

נקודת המבט הישראלית

מבחינתה של ישראל אין שובה של סוריה לחיק העולם הערבי מעלה או מוריד. סוריה עודנה מדינה חלשה שאיננה מקיימת משילות ושליטה על חלקים גדולים של שטחה. המשטר עודנו תלוי להישרדותו באיראן, בחזבאללה וברוסיה, ומשום כך מאפשר להם השפעה ואף נוכחות על אדמתו. מציאות זו אינה צפויה להשתנות בעתיד הנראה לעין, ואין להניח כי בשאר ינתק עצמו מאחיזתה של איראן, כפי שיש המקווים בעולם הערבי, ויצמצם את קשריו ההדוקים עימה.

על אף ההכרעה שנפלה בשדות הקרב בסוריה, הוסיפה ישראל לנהל במהלך השנים האחרונות את המב"ם (המערכה בין המלחמות) במאמץ לבלום את ניסיונותיה של איראן להיאחז בסוריה ולהפוך אותה, בסיוע של חזבאללה, לבסיס פעולה קדמי. זה כעשור ישראל תוקפת משלוחי נשק העושים את דרכם מטהראן לבירות דרך סוריה, כמו גם מתקנים לייצור אמל"ח מתקדם שהקימו האיראנים במדינה, ולבסוף, בסיסים של המיליציות השיעיות ששיגרה איראן לסוריה כדי לסייע למשטר הסורי במלחמתו במורדים ועמדות של חזבאללה לאורך הגבול הישראלי-סורי.

ישראל חזרה והבהירה כי תקיפות אלה אינן מכוונות נגד המשטר הסורי אלא נגד בעלי בריתו בטהראן ובבירות, המנצלים את חולשתו ואת תלותו בהם ומנסים לבסס לעצמם השפעה ואף נוכחות על אדמת סוריה. במשך כל אותן שנים נמנע אסד נמנע מלהגיב לתקיפות – ביטוי להכרתו בחולשתו ובמאזן הכוחות הנוטה באופן ברור לטובתה של השכנה מדרום.²¹

אין להניח כי מצב דברים זה ישתנה בקרוב. ובכל זאת, שיפור במעמדה האזורי והבין-לאומי של סוריה ולעתיד לבוא נסיגת כל הכוחות הזרים מעל אדמתה ושיקום יכולותיה הצבאיות, עשויים להקשות על ישראל לפעול על אדמתה ואולי אף להביא לסגירת חלון ההזדמנויות שנפתח בפניה במרס 2011.

סיכום

שובה של סוריה לליגה הערבית הוא צעד חשוב, הגם שסמלי, בדרכה לזכות מחדש בהכרה ובלגיטימציה ערבית. מדינות ערב שהתגייסו ברובן, הגם שלא כולן, למאבק נגד אסד ותמכו במתנגדיו, שבות אליו לאחר שיצא כאשר ידו על העליונה מן המלחמה שהשתוללה בארצו. בכך יש לבטא ריאליזם פוליטי שעניינו הכרה

במציאות בשטח, היינו בניצחוננו של בשאר במלחמה בסוריה כמו גם רצון לפתור סכסוכים מדממים, בסוריה ואגב גם בתימן, השואבים אנרגיות ונתפסים כנעדרי תוחלת

שובה של סוריה לליגה הערבית וחידוש היחסים בינה למדינות ערב נעדר בינתיים משמעות מעשית. סוריה עודנה מדינה כושלת שכלכלתה חרבה, והמשטר בדמשק עודנו מתקשה לקיים משילות ברחבי המדינה. אין להניח כי חיוכים מהעולם הערבי ישנו במשהו את המציאות העגומה בסוריה ואת המצב הכלכלי במדינה. בוודאי כל עוד מוטלות על סוריה סנקציות כלכליות מערביות. אין להניח כי המשטר הסורי יאפשר את שובם של הפליטים, סוגיה בעלת משמעות בעבור לבנון וירדן ותורכיה, וקשה להניח שיתרחק ויתנתק מאיראן.

בכל זאת מדובר בצעד בכיוון הנכון מבחינתו של אסד, ואפילו בניצחון זוטא, שהרי אחרי עשור של משבר השתנתה המגמה והשתנה הכיוון ותחת להוסיף להיחלש צובר המשטר הסורי כוחות. אפשר שמדובר בסימן לבאות, שהרי לעולם הערבי עשויה להצטרף גם תורכיה, השוקלת לפנות את כוחותיה מסוריה ואולי לבסוף גם מדינות המערב ובראשן ארצות־הברית, על אף שהן מוסיפות להצהיר על התנגדותן.

דומה אגב כי בשובה של סוריה לחיק הליגה הערבית יש כדי ללמד לא רק על שיפור במעמדה הרעוע של סוריה, אלא בעיקר על חולשתו של הקולקטיב הערבי, שהוא כיום צל חיוור של עצמו משנות ה־50 וה־60 תחת הנהגתו של נשיא מצרים גמאל עבד אל־נאצר. בעבור ישראל נותרה סוריה מדינה חלשה שהמשטר השולט בה תלוי להישרדותו באיראן ובחזבאללה, וכמובן גם ברוסיה. יש אפוא להניח כי ישראל תוסיף לנהל את המב"ם על אדמת סוריה, ואין להניח כי המשטר במדינה יחרוג ממנהגו ויגיב על תקיפות אלה. עם זאת, שיפור במעמדה האזורי והבין־לאומי של דמשק עשוי לפגוע בעתיד הרחוק בחופש הפעולה הכמעט מוחלט שממנו נהנתה ישראל בסוריה לאורך השנים האחרונות, ולחייבה לחפש אחר דרכים אחרות להיאבק בנוכחות ובהשפעה של איראן בגבול הצפון. ספק אם סוריה תחזור להיות בעתיד הנראה לעיין אותה מדינה בוטחת בעצמה ובעלת עוצמה כפי שהייתה ערב פרוץ המלחמה בה, אבל האיום הקיומי שריחף מעל משטר אסד במהלך המלחמה העקובה מדם שהתחוללה בארצו הוסר. מבחינתו של הנשיא הסורי - הגרוע מכל מאחוריו.

לקבלת חומרים נוספים מבית "מערכות" לחצו כאן

הערות

- [1] סיל, פי (1965). סוריה – מאבק אל הצמרת (א' רובינשטיין, תרגום). מערכות, עמ' 13.
- [2] זיסר, א' (2003). פניה של סוריה. הקיבוץ המאוחד, עמ' 16–71.
- [3] סיל, פי (1993). אסד – המאבק על המזרח התיכון (ג' טורי, תרגום). מערכות
- [4] עג'מי, פי (2013). המרד בסוריה (כ' גיא, תרגום). עם עובד; זיסר, א' (2020). סוריה במלחמה, עלייתה ונפילתה של המהפכה בסוריה. מערכות
- [5] זיסר, א' (2020), עמ' 95–100
- [6] Muasher, M (2014, June 9). Jordan's Ambiguous Syria Policy. Carnegie Eendowment for International Peace
- [7] קייס, ר' (2013, 16 ביוני). מורסי הכריז: "מנתק את הקשרים עם סוריה". YNET
- [8] ח'ורי, ג' (2016, 18 באוקטובר). דיווח בסוריה: קהיר ודמשק סיכמו על תיאום מדיני וביטחוני. הארץ
- [9] UN Human Rights Office (2022, June 22). UN Human Rights Office estimates more than 306,000 civilians were killed over 10 years in Syria conflict
- [10] אוסמן, ל' (2022, 19 במרס). ביקור ראשון במדינה ערבית מאז מלחמת האזרחים בסוריה: אסד נפגש עם מנהיגי האמירויות. YNET
- [11] Reuters (2023, February 20). Syria's Assad visits Oman in first post-earthquake trip
- [12] ערן, ע' (2021, 14 באוקטובר). ירדן 2021 – סיבה לדאגה בישראל, אבל לא לפאניקה. המכון למחקרי ביטחון לאומי, INSS
- [13] Summer Said, S. and Faucon, B. (2023, April 2). Egypt, Syria in Advanced Talks to Restore Diplomatic Relations. Wall Street Journal
- [14] סלאמה, ד' (2023, 18 באפריל). סוריה: שר החוץ של סעודיה יבקר במדינה ויפגש עם הנשיא אסד. YNET; אתר YNET (2023, 19 במאי). מהתמיכה במורדים ועד לחיבוק החם לאסד: השינוי הדרמטי של בן סלמאן.

- [15] ולנסי, כי (8 במאי, 2023). החרם נשבר וסוריה חוזרת לליגה הערבית. המכון למחקרי ביטחון לאומי, INSS.
- [16] Zeena Saifi, Z and Anderson, B (2023, May 5). Arab League may have enough votes to bring Syria back into the fold. CNN
- [17] סלאמה, ד' וחלבי, ע' (20, 2023, במאי). אסד כבר לא מוקצה, ונאם בפסגה הערבית בסעודיה: "הזדמנות היסטורית". YNET
- [18] שיין, ס', גוז'נסקי, י' ושביט, א' (12 במרס, 2023). חידוש יחסי איראן – ערב הסעודית: משמעויות. המכון למחקרי ביטחון לאומי, INSS
- [19] ולנסי, כי (8 במאי)
- [20] הארץ (7 במאי, 2023). הליגה הערבית אישרה לצרף מחדש את סוריה.
- [21] אלון, נ' ופרייזלר-סוויירי, ד' (אוקטובר 2019). ריצת מרתון ותקיעת מקלות בגלגלי האויב, המערכות שבין המלחמות בצה"ל (מב"ם). בין הקטבים; ידלין, ע' ואוריון, א' (28 באוקטובר). המערכה שבין המלחמות: מהר יותר, גבוה יותר, חזק יותר? המכון למחקרי ביטחון לאומי, INSS

דוד אלעזר כמפקד פיקוד הצפון במלחמת ששת הימים

ד"ר טל טובי, מרצה בכיר במחלקה להיסטוריה כללית, אוניברסיטת בר אילן 05.06.2023

דוד אלעזר מלחמת ששת הימים פיקוד צפון

על מצביאות במלחמה: ניתוח התוכניות שנכתבו לפני מלחמת ששת הימים, מול בחינת ביצוען ביום הלחימה הראשון, מוכיח היטב את ההבנה הצבאית של מפקד פיקוד הצפון באותה עת, אלוף דוד אלעזר, ואת פעולותיו בהתאם לעקרונות המאמצים בהתקפה

אלעזר במהלך הקרבות ברמה (צילום: אפרים קדרון, ארכיון צה"ל)

בשנות ה־60 היה הגבול עם סוריה הפעיל ביותר מבחינת הפעילות הצבאית של צה"ל. בתקופה זו נמצא פיקוד הצפון בלחימה יום־יומית כמעט נגד הסורים. על רקע ניסיונותיה של האחרונה להטות את מקורות הירדן ולמנוע מישראל את השימוש במוביל הארצי התנהלו תקריות אש רבות, שנודעו כ"מלחמה על המים". תקריות אלה לוו בהפגזות סוריות על כוחות צה"ל ועל היישובים שבסמיכות לגבול. האש הסורית נענתה באש טנקים וארטילריה מצה"ל ובתקיפות של חיל האוויר. כמו כן, מתיחות רבה, שגם היא לוותה בתקריות אש רבות, נודעה לסוגיית השטחים המפורזים וזכות הדיג בכינרת.¹ במציאות צבאית מורכבת זו נכנס ב־2 בנובמבר 1964 אלוף דוד אלעזר לתפקידו כמפקד פיקוד הצפון לאחר שמילא שורה ארוכה של תפקידי פיקוד, הדרכה ומטה.²

את פועלו בשגרה של אלעזר כמפקד פיקוד הצפון אפשר למקם, באופן גס, בשלושה תחומים המשתלבים ביניהם. הראשון, הלחימה היום־יומית מול הסורים. התחום השני היה הלחימה מול הסתננות כוחות לא סדירים מהגבולות עם ירדן, סוריה ולבנון.³ ההערכות של צה"ל קבעו כי החדירות לביצוע פעילות חבלנית עוינת נעשו בעידוד ובהכוונה של סוריה, אשר ראתה בפעולות אלה, ובאלה שיצאו מירדן ומלבנון, נספח לעימות הצבאי בינה ובין ישראל. במסגרת המלחמה על המים וסוגיית השטחים המפורזים ניהלה סוריה, באמצעות פתח, מלחמה על־ידי שליח (proxy war) נגד ישראל.⁴ שני תחומים אלה השפיעו באופן ישיר על התחום השלישי – הצורך בחיזוק חוסנה של ההתיישבות שנמצאה בסמיכות לגבול, או שסבלה מאותן החדירות ומההפגזות הסוריות.⁵

ניתן היה ללמוד על אישיותו ועל אופן תפקודו של אלעזר, כמי שעמד בראשה של רמה מערכתית (פיקוד הצפון כפיקוד מרחבי) לנוכח תחומי העשייה בשגרת הביטחון השוטף, אך בכוונת מאמר זה לנתח את פועלו של אלעזר בימיה של מלחמת ששת הימים, תוך הדגשת המערכה נגד סוריה. בכך יבחן המאמר את

מצביאותו של אלעזר באחד מהאירועים הדרמטיים בקורותיה של מדינת ישראל. ניצחונו של צה"ל על הצבא הסורי פתר חלק מבעיות הביטחון השוטף, ובכך תרם אלעזר, שפיקד על כוחות שפעלו נגד סוריה, לחיזוק ביטחונה הלאומי של ישראל.

חלקו הראשון של המאמר – תאורטי במהותו – יבחן את שני המושגים: הרמה המערכתית, והמצביאות ברמה המערכתית. המושג השני יבחן לנוכח פרסום שיצא לאור במסגרת חטיבת התורה וההדרכה של צה"ל.⁶ חלקו השני של המאמר יעסוק בתוכניות המלחמה שעיצב המטה הכללי ופיקוד הצפון בשנים שלפני יוני 1967. כך ניתן יהיה לבחון את פעולותיו ומהלכי המלחמה של פיקוד הצפון ושל העומד בראשו, מול סוריה, במהלך מלחמת ששת הימים, ובכך יעסוק החלק השלישי. חלק זה ינתח את המתקפה על רמת הגולן ואת מערכת קבלת ההחלטות שקיבל אלעזר לאחר הפקודה לפתוח חזית לחימה מול סוריה. לפיכך בחלק זה ייבדק כיצד הפכה ההלכה (תוכניות המלחמה) למעשה (ההבקעה), תוך התמקדות ביום הלחימה הראשון (9 ביוני). חשוב לציין כי בימים 5–9 ביוני, כלומר מתחילת המלחמה ועד ההחלטה להבקיע את המערכים הסוריים, ניהל הפיקוד מגננה מול הסורים, אך כוחות מהפיקוד פעלו בצפון השומרון, תוך סיוע למאמצי הלחימה של פיקוד המרכז. הכוחות שפעלו בגזרה זו היו תחת פיקודו של אלעזר ולפיכך נוכל לקבוע כי בימים 5–8 ביוני הוא ניהל מערכה מקבילה, הן הגנתית (מול סוריה) והן התקפית (מול ירדן), ואלעזר היה מפקד הפיקוד היחידי במלחמה שפעל באופן התקפי, אם כי במדורג, בשתי חזיתות.⁷

מצביאות ברמה המערכתית

את הרמה המערכתית ניתן להגדיר בפשטות כרמת ביניים, בין הרמה הטקטית לרמה האסטרטגית. האסטרטגיה מופשטת בעיקרה. הפעלת הכוחות ברמה המערכתית, לעבר ניהול הקרבות הטקטיים, יוצקת את התוכן, ואילו הפעילות הטקטית – הקרב – היא הדרך להשגת תוצאה מערכתית (ראו תרשים).

המלחמה היא מאמץ לאומי הדורש תיאום, החל ברמה הגבוהה ביותר של עיצוב המדיניות ועד דרגי הביצוע הטקטיים. התיאום בין הרמות השונות מתאפשר אם כל רמת פיקוד מבינה שאין היא פועלת במנותק בתוך ההיררכיה של רמות המלחמה. הרמה האסטרטגית נובעת מכלל גורמי העוצמה הלאומית: מדיניים, כלכליים, חברתיים, פסיכולוגיים וטכנולוגיים. לפיכך הרמה המערכתית היא רמת ביניים צבאית שמטרתה להשיג יעדים אסטרטגיים על-ידי הטלת משימות טקטיות על הגופים הלוחמים, ותכליתה היא תרגום המטרות האסטרטגיות ליעדים טקטיים בני השגה. תפיסת ניהול המבצעים ברמה המערכתית היא למעשה סדרה של קרבות שאותם ינהלו הכוחות הטקטיים, הכפופים לרמה המערכתית.⁸ ניתן לפשט אף יותר את הגדרת הרמה המערכתית ולקבוע כי אם ההגדרה של הרמה האסטרטגית היא אומנות ניהול המלחמה, והרמה הטקטית היא אומנות ניהול הקרב – הרי הרמה המערכתית היא אומנות ניהול המערכה (campaign), המורכבת מאוסף של קרבות בזירה גאוגרפית נתונה ומוגדרת. לפיכך ניתן להגדיר את האסטרטגיה כאומנות וכמדע (art and science) של הפעלת כלל הכוחות הצבאיים של מדינה לשם השגת יעדיה הלאומיים, תוך שימוש בכוח או איום בשימוש בו.⁹

לפי מכניזם המשגתי זה ניתן להגדיר את הרמה המערכתית כצמצום נקודת המבט האסטרטגית לזירה מסוימת, מוגדרת היטב מבחינה גאוגרפית, לשם השגת יעדים צבאיים המסייעים להשגת היעדים

האסטרטגיים, ומשם להשגת היעדים הלאומיים.¹⁰ ההכנה למלחמה, מנקודת המבט המערכתית, דורשת הבנה מוחלטת של הרמה הטקטית, ונקודת המבט של הטקטיקה היא ההתנגשות הישירה בין הכוחות היריבים (הקרב).

אומנות המערכה חיונית כדי לקבוע היכן, מתי וכיצד יתנהלו הקרבות כך שישרתו באופן המיטבי את היעדים האסטרטגיים. לפיכך אומנות שולטת בהצבת כוחות צבאיים ובהפעלתם, וכן באופן שבו הקרב או הקרבות, או ההימנעות מהם, ישרתו את המטרות הכלליות של המערכה ושל המלחמה בכללותה. אומנות המלחמה דורשת ממפקד הרמה המערכתית להשתמש רק בכוחות ובמשאבים העומדים לרשותו בדרך הטובה ביותר האפשרית, בהתאם למטרות שקבע הדרג האסטרטגי.

המושג "אומנות המערכה" מתייחס לדרך שבה יש להפעיל את מכלול הכוחות הנמצאים תחת פיקודו של מפקד זירה מערכתית. הניסיון לתאר את אומנות המערכה או את הרמה המערכתית במושגים הנדסיים או מתמטיים כגון "כאוס" או "תורת המערכות המורכבות", או לקבוע כי זוהי רמה קוגניטיבית, מתעלם כליל מהעובדה הבסיסית ביותר: מלחמה / מערכה / קרב הם פעולות אנושיות שלא ניתן להגדירם בנוסחה או במודל מתמטי. הסיבה לכך היא אי-הוודאות הטמונה בפעילות האנושית, הן האינדיווידואלית והן הקבוצתית.

המורכבות שמאפיינת את "אומנות המערכה" נובעת משתי סיבות:

* מיקומה ההיררכי של הרמה המערכתית כמקשרת בין שתי רמות – המהות ההיררכית המקובלת היא השפעתה של רמה גבוהה על זו שמתחתיה: מדיני-אסטרטגיה (רבותי)-אסטרטגי-מערכתי-טקטי-מיקרו/טכנו טקטי. כלומר, מהדרג הנמוך מצופה לתמוך ולסייע לקדם את יעדי הרמה שמעליו. אלא שעולם המעשה כפוף לאילוצי חיכוך ואי-וודאות, ופעמים רבות דווקא הרמה הנמוכה משפיעה על זו שמעליה. כך, למשל, הפסד בקרב מסוים או אי השגת כל היעדים שנקבעו יכולים לזעזע את הרמה האסטרטגית. לכן, על רמת הביניים – הרמה המערכתית – להיות מספיק גמישה באופן מבצעי (אומנות המערכה) כדי להכיל את התוצאות הטקטיות ולתווך בין הרמה הטקטית ובין הרמה האסטרטגית במטרה להמשיך לשאוף להשגת היעדים האסטרטגיים. כדי שהרמה הטקטית לא תשפיע על הרמה האסטרטגית וכדי שהרמה האסטרטגית לא תשפיע ישירות על הרמה הטקטית צריך להיות צימוד טקטי-מערכתי וצימוד מערכתי-אסטרטגי. מיקומה של הרמה המערכתית והפעלת הכוחות במסגרתה מחייבים לשמור על מנגנון התיווך המתואר.

• בפיקודו של מפקד הרמה המערכתית מצויים כוחות מכלל החילות והזרועות – הפעלתם המשולבת של הכוחות באופן יעיל תגביר את היעילות הקרבית ותהווה מכפיל כוח צבאי, שלם הגדול מסך חלקיו. נוסף על ההשפעה על ניהול הקרב, הפעלת הכוחות באופן מיטבי תאפשר את השגת המטרות והיעדים שנקבעו על-ידי הרמה האסטרטגית. לפיכך תפקידו של המצביא ברמה המערכתית, לפי פרסום תוה"ד, הוא לפקד על המערכה בזירת מבצעים נתונה, ובכלל זה: לקבוע מהם היעדים הטקטיים והתנאים המבצעיים שביאו לעמידה במטרות שהגדירה הרמה הממונה; אם מדובר במערכה מתמשכת, על המצביא ברמה המערכתית להגדיר את המגמות הרצויות; להקצות את המשאבים המתאימים לדרג הטקטי עבור משימותיהם. תפקידים אלה של העומד בראש הרמה המערכתית נמצאים בתחום המובהק של הפעלת הכוח, כלומר מצויים באחריותו מהרגע שבו הוחלט לצאת למלחמה, מערכה או כל פעילות צבאית אחרת. ואולם מסמך תוה"ד מגדיר גם משימות בתחום בניין הכוח.

החזית הסורית, ארכיון צה"ל

פיקוד הצפון: תוכניות מלחמה

תוכניות עבור מלחמה נגד סוריה החלו להיערך עם קביעת הגבול בין שתי המדינות, כבר לאחר חתימת הסכמי ההפרדה. הדיונים בין סוריה לישראל הותירו בסופם שתי בעיות יסודיות שהלכו והחמירו במרוצת השנים. הבעיה הראשונה הייתה השטחים המפורזים.¹¹ שטחים אלה נמצאו ממערב לגבול שנקבע אך ישראל ראתה בהם שטחים ריבוניים ישראליים, שבהם ניתנת לה פעילות אזרחית מלאה ופעילות צבאית מוגבלת. מנגד, סוריה, בתמיכת מדינות ערב, ראתה בשטחים אלה שטחי הפקר שבהם אין לקיים כל פעילות. הסכם שביתת הנשק בין ישראל לסוריה קבע כי על שתי המדינות להגיע להסכם ביניהן על אודות השטחים המפורזים. ואולם הסכם שיסדיר את מעמדם של שטחים אלה לא הושג. הבעיה השנייה הייתה העובדה כי סוריה (ולבנון) שלטו על מקורות נהר הירדן, ובכך – על כמות המים הזורמים לכינרת. עובדה זו הפכה לעימות מדיני וצבאי כשישראל החלה בבנייתו של המוביל הארצי, ותגובתה של סוריה הייתה להטות את מקורות הירדן לשטחה ולנסות להשפיע גם על לבנון וירדן, שיבצעו מפעלי הטיה כאלה.

שתי סוגיות אלה הלכו והחמירו עם השנים, והגיעו לשיאן בשנתיים שלפני מלחמת ששת הימים.¹² לנוכח זאת עיצב צה"ל כמה תוכניות מלחמה, למקרה שתקריות האש יוסלמו ויהפכו למלחמה כוללת עם סוריה. בתוכניות שתוכננו בראשית שנות ה־50 נעשתה הבחנה בין פעולה מקדימה או מונעת ובין תגובה לאחר התקפה של האויב, כלומר בלימה ואחריה מתקפה לשטח האויב. ההבחנה נעשתה לנוכח המציאות המבצעית השונה בין החזיתות. לגבי החזית הסורית, תוכנית המלחמה ("מקרה צפון") קבעה כי הצד שיתקוף ראשון יספוג אבדות קשות. לפיכך נקבע כי יש לאפשר לצבא הסורי לחדור לשטח ישראל, ואז להשמידו ולעבור למתקפת נגד.¹³ התכנונים האסטרטגיים של צה"ל הגדירו את סוריה כמדינה הכי פחות מסוכנת לביטחונה של ישראל, אך החשש מפני מלחמה איתה היה קיים כל העת. לפי היגיון אסטרטגי זה נכתבה תוכנית המגננה "סדן", שמטרתה הייתה להגן על מרחב המדינה ולשמור על שלמותה במקרה של מתקפה כוללת ויזומה של כל מדינות ערב, או שילוב של שתיים או יותר. ואולם על אף היותה הגנתית, תוכנית "סדן" עוצבה כך שתשמש קרש קפיצה למעבר להתקפה, חלקית או כוללת. במסגרת תוכנית זו, אשר עודכנה בפעם האחרונה בשלהי 1966, היה על פיקוד הצפון לנהל קרבות בלימה על בסיס הכוחות של הפיקוד וליצור מערכי הגנה קדמיים. נקבע שכוחות עתודה מטכ"ליים יבססו מערך הגנה בעומק הפיקודי והיו מוכנים ליציאה למתקפת נגד פיקודית.¹⁴

מכיוון שגזרת האחריות של פיקוד הצפון גבלה עם ירדן ולבנון, מצב הפיקוד היה מורכב מזה של שני הפיקודים המרחביים האחרים. לפיכך, אף שאיום הייחוס העיקרי של הפיקוד היה סוריה, הרי הפיקוד היה צריך להקצות כוחות למגננה גם בגבולות האחרים.¹⁵ יתר על כן, למרות בעיות הביטחון השוטף הרבות מול סוריה בשנות ה־60, בהשוואה לחזיתות האחרונות ראה המטכ"ל בחזית זו את האחרונה מבחינת סדר הקדימויות האסטרטגיות.¹⁶ כמו כן, יש לזכור כי לפי התכנון המטכ"לי, לפני מלחמת ששת הימים הוטל על

פיקוד הצפון לסייע לפיקוד המרכז בכיבוש החלקים הצפוניים של השומרון (עד שכם) ובקעת הירדן.¹⁷ עקב זאת, אם פיקוד הצפון ינהל מתקפה, כחלק ממאמציו של פיקוד המרכז, הרי לא יהיו בידיו די כוחות גם לניהול מקביל של התקפה מול סוריה. במשך השנים ולנוכח התגברות המתיחות עם סוריה עיצב המטכ"ל שלוש תוכניות התקפיות עבור חזית זו.¹⁸ בהקשר זה יש לבחון את התוכניות ואת מערך ההגנה של סוריה ברמת הגולן, אשר לפיהם התעצבו תוכניות המלחמה המטכ"ליות והפיקודיות.¹⁹

תוכנית ההגנה האסטרטגית הסורית כונתה "ג'האד", ולנוכח ניתוח השטח והאויב (צה"ל) היא העלתה שלוש אפשרויות התקפה ישראליות. היעד העיקרי היה תמיד כיבוש דמשק:

* "ג'האד-1": הבקעה חזיתית של קו שביתת הנשק בציר קוניטרה-דמשק או רפיד-דמשק.

* "ג'האד-2": איגוף דרומי דרך ירדן וחדירה לסוריה מציר אירביד-דרעא-דמשק.

* "ג'האד-3": איגוף צפוני דרך לבנון מציר כאוכבא-דמשק.

כל אחת מהתוכניות התבססה על היערכות של הגנה קבועה על דרכים שולטות. מאחורי ההגנה נמצאו כוחות שריון שמשימתם הייתה לערוך מתקפות נגד כלפי מאמצי הפריצה ולמנוע את הבקעת מערך ההגנה. לפי תוכנית "ג'האד-1", הצבא הסורי העריך כי ההבקעה הישראלית תהיה במרכז הרמה או בדרומה. הסיבה היא ככל הנראה פני השטח המישוריים יחסית, במרכז ודרומה, המתאימים לתמרון משוריין מהיר לעבר דמשק. ואולם מערכי הגנה חזקים היו גם בגזרה הצפונית של רמת הגולן. שם הייתה הערכתם של הסורים כי צה"ל יבצע מאמץ הבקעה משני, ואם יצלח הרי ניתן יהיה לפתח אותו להבקעה מערכתית והתקדמות לקוניטרה. מלבד תוכניות ההגנה פיתחה סוריה גם תוכנית התקפה ("נצר") לכיבוש אצבע הגליל והמרחב, עד צפון הכינרת.

הצבא הסורי בנה שלוש רצועות הגנה, כל אחת בעומק של 15–30 ק"מ, ורק הראשונה הייתה מאוישת. שתי הרצועות שבעומק נועדו להיתפס על ידי כוחות עתודה או כוחות שנסוגו מרצועת ההגנה הראשונה. במרחב שבין שתי רצועות ההגנה נמצאו כוחות מתמרנים שנועדו לבצע מתקפות נגד במקרה שקו ההגנה ייפרץ. ההגנה על קו הגבול עצמו התבססה על היערכות הגנתית קבועה של מוצבים ומכשולים, בעומק של 3–5 ק"מ מהגבול, אשר שלטו על צירי התנועה ממערב למזרח. סך הכול היו כ-30 מתחמים פלוגתיים מבוזרים, שכל אחד מהם הורכב ממוצבים כיתתיים או מחלקתיים שבהם נמצא נשק מסייע רב. מול מערכי הגנה אלה בנה צה"ל את תוכניות ההתקפה שלו למקרה של מלחמה עם סוריה.²⁰

הירדן ההררי

ברמה המטכ"לית היו שלוש תוכניות: הראשונה והרחבה ביותר מבחינת יעדיה – "גרזן" – קבעה את השמדת הצבא הסורי וכיבוש דמשק. התוכנית השנייה – "מלקחיים" – נועדה לכיבוש רמת הגולן, עד המרחב שממזרח לקו התילים הראשון, ובכלל זה גם כיבוש קוניטרה.²¹ התוכנית השלישית והמצומצמת ביותר – "מרקחת" – תכליתה הייתה השתלטות על רמת הבניאס ועל החלק הצפוני של עבודות הטיית מקורות הירדן, שביצעו הסורים. מטרתה של תוכנית זו הייתה לסיים באופן סופי את איום הטיית מימי הירדן, וכן להסיר את האיום מעל היישובים שנמצאו בסמיכות לגבול בגזרה זו. ביצועה של התוכנית היה מביא את ישראל לשלוט בחלק ניכר ממקורות הירדן. עם זאת, בתוכנית נקבע גם שבהתאם להתפתחויות מדיניות וצבאיות יתפתח מאמץ

מצומצם זה למתקפה לעבר רמת הגולן. בהקשר זה יש לזכור שאם הייתה פורצת מלחמה בחזיתות אחרות, על פיקוד הצפון היה לערוך את כוחותיו במסגרת תוכנית "סדן".

שלוש תוכניות אלה היו אומנם שונות ביעדיהן אך בעלות בעיות משותפות. הבעיה המרכזית הייתה שכל תנועה התקפית משטח ישראל לעבר הרמה לא הייתה יכולה להיות חשאית, מעצם העובדה שהכוחות הסוריים שלטו בתצפית ואש על השטח הישראלי. תצפית זו הייתה יכולה לזהות ריכוזי כוחות בשטחי הכינוס וכן את תחילת התנועה מהשטח הישראלי מזרחה.²² כמו כן, היה ברור שאם תהיה מלחמה בין ישראל ובין אחת משכנותיה האחרות הרי הצבא הסורי יהיה בכוננות עליונה, כפי שהיה במלחמת סיני. לפיכך אף לא אחת מהתוכניות התבססה על הפתעה אסטרטגית, והיה צורך לנסות להשיג הפתעה ברמה הטקטית, כלומר הסוואת המאמץ העיקרי. מבעיה יסודית זו נבעו בעיות נוספות שמקורן בטופוגרפיה של חזית הלחימה ובמיעוט הדרכים משטח ישראל מזרחה. כמו כן, עוד לפני שהושגו יעדי הלחימה היה צורך להכריע מערכת התקפית במהירות, לפני שיתערבו גורמים בין-לאומיים להפסקת הלחימה.

את התוכניות המטכ"ליות היה צורך לתרגם למהות מערכתית, כלומר לתוכניות מלחמה פיקודיות. תוכנית ההתקפה הפיקודית – "מקבת" – הייתה בעלת שני חלקים לביצוע. החלק הראשון קבע את צירי ההבקעה משטח ישראל לרמה עצמה. החלק השני כלל את ההתקפה וההתקדמות ליעדים שנקבעו לפי התוכניות המטכ"ליות השונות. למעשה, התוכניות הפיקודיות קבעו התבססות על קו המצוקים, ורק כשלב שני התקדמות מזרחה, לעומק השטח הסורי ברמת הגולן.²³ כשלב מכין נקבע כי כשהכוחות המתמרנים ינועו לשטחי ההיערכות לקראת ההבקעה, כוחות אוויר וארטילריה יתקפו מטרות ברחבי רמת הגולן ובמיוחד סוללות ארטילריה, היכולות לפגוע בהתקדמות הכוחות המתמרנים. כמו כן, חיל האוויר יבצע משימות אמנעה במטרה לשבש את הגעתן של עתודות לזירות הלחימה.

בבסיס "מקבת" עמדו כמה הנחות יסוד:

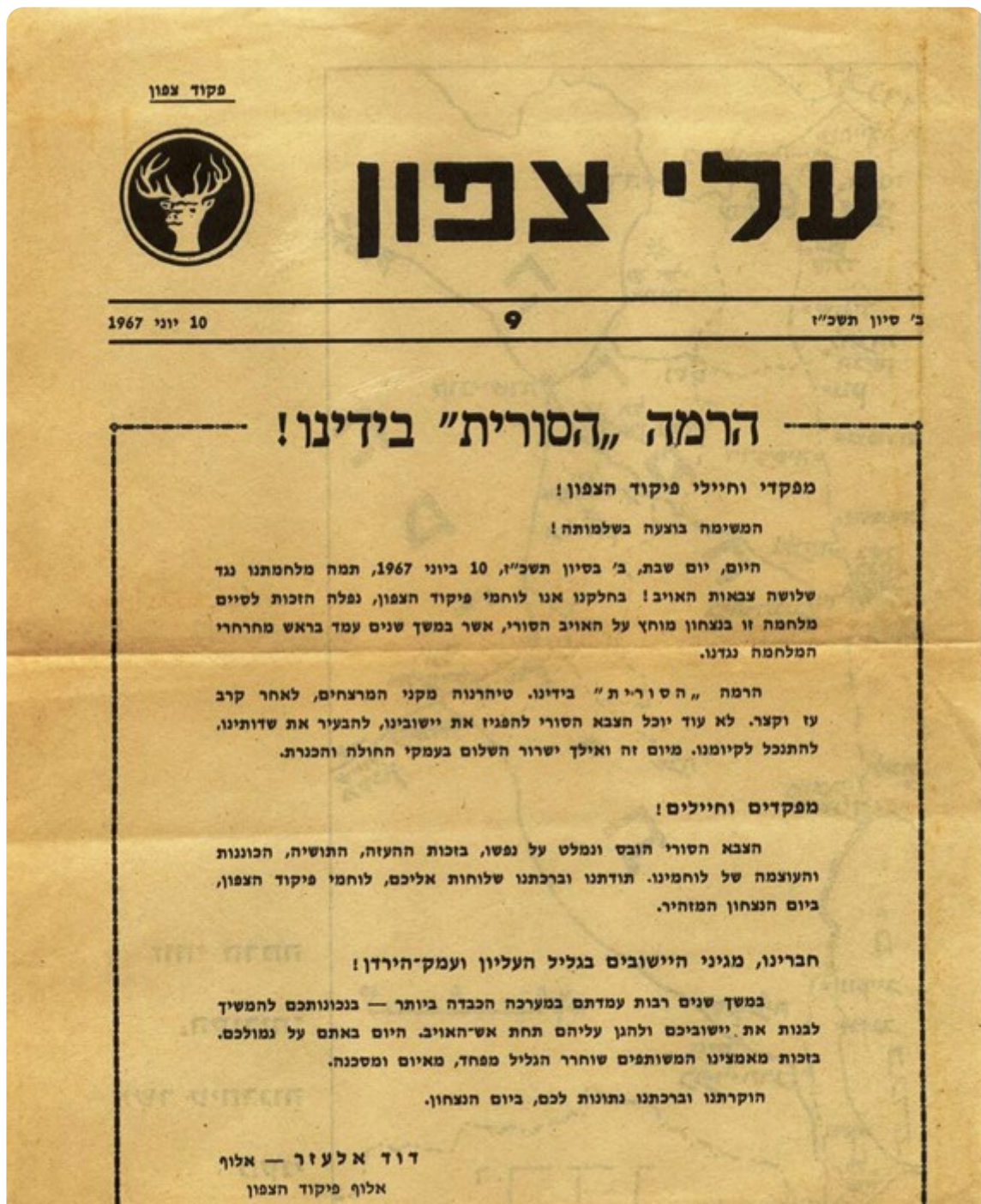
* אם תיפתח מלחמה בחזית המצרית ו/או הירדנית הרי הכוחות הסוריים יהיו בכוננות או יבצעו התקפות לעבר ישראל, כחלק מהמאמץ המלחמתי הכלל-ערבי.

* כדי שכוחות צה"ל יצליחו להבקיע את מערכי ההגנה הסוריים מתחייבת הרעשה ארטילרית, אשר תבטל באופן סופי את גורם ההפתעה. כמו כן, הבקעה מוצלחת מחייבת את שיתופו של חיל האוויר.

* כדי להביא לפיצול מאמצי ההגנה של הצבא הסורי ולמנוע מהם לזהות מהו המאמץ העיקרי של צה"ל יש להבקיע בכמה מאמצים ולהתקדם בכמה צירים בו-זמנית.

* שלבי הלחימה הראשונים חייבים להיות כיבושם של המוצבים הסוריים השולטים על צירי התנועה השונים. חשוב לציין כי כל תוכנית מלחמה קבעה הסתערות ישירה על מערכי ההגנה הסוריים כיוון שאיגוף ברמה המערכתית לא היה אפשרי: צפונה של רמת הגולן נתחם ברכס החרמון, ואילו בגבולה הדרומי נמצאו הערוצים העמוקים של הירמוך והרוקד.

לנוכח הצורך בהתקפה בכמה מאמצים, אלוף אלעזר נדרש להחליט איזה ציר הבקעה יהיה המאמץ העיקרי. הדילמה הייתה בין הציר העולה מאזור גבעת האם ומשם לזעורה ובין הציר שמגדות, דרך גשר בנות יעקב, אל עבר בית המכס העליון. היעד הסופי של שני צירים אלה היה העיירה קוניטרה. השיקולים הטופוגרפיים והיכולת להגיע לקוניטרה במהירות הם אשר הכריעו בסופו של דבר איזה ציר עלייה יהיה המאמץ העיקרי. אומנם העלייה דרך גשר בנות יעקב נחשבה לנוחה יותר עקב הימצאותו של כביש סלול, אך דווקא בשל כך הוא היה המוגן ביותר.²⁴

10 ביוני 1967. על החתום: אלוף אלעזר

כמו כן, ייתכן שהערכת המתכננים הייתה כי הסורים יפוצצו את הגשר. יתר על כן, תנועה משוריית דרך מעבר הכרמי אחד (גשר בנות יעקב) טמנה בחובה סיכון רב לנוכח היכולת הסורית לרכז אש ארטילרית על הגשר. מנגד, ציר העלייה מגבעת האם מזרחה התבסס על דרכים לא סלולות, שאותן פרצו הסורים כחלק מתוכנית הטיית הירדן, ואלה התאימו לטנקים ולרכב קרבי אחר בעל הנעה קדמית. ואולם ציר זה סיפק יתרונות נוספים, ובעיקר עלייה מהירה לרמה עצמה. מהצירים שבאזור זעורה ניתן היה לבצע תמרון משוריין לעבר מסעדה ולעבר וסט וקלע, ומשם בצירים טופוגרפיים נוחים לעבר קוניטרה ("מקבת צפון").²⁵ כמאמצים משניים נקבעו צירי העלייה, מגדות דרך גשר בנות יעקב ("מקבת מרכז"), וכן מאמץ משני נוסף בדרום הרמה, שהתבסס על הנחתה מוסקת של כוחות צנחנים באזור פיק-אל על ("מקבת דרום").

נראה כי תוכנית "מקבת", שהתמקדה בהתבססות מערכתית על קו המצוקים, הייתה מוגבלת ביעדיה בהשוואה לתוכניות "גרזן" או "מלקחיים", אך לפי "מקבת" ניתן היה לנצל הצלחה ולנוע, אם יתקבל אישור, לעומק הרמה ולפתח מתקפה לפי התוכניות הרחבות יותר. יותר מכך, ביצועה של "מקבת", בהנחה שכוחות צה"ל היו נשארים על קו המצוקים, היה מסיים את החיכוך עם סוריה בסוגיות השטחים המפורזים ו"המלחמה על המים". באופן ישיר, מהלך צבאי כזה היה מסיר את האיום מעל היישובים שגבלו עם רמת הגולן ומותיר

בידי ישראל את השליטה על חלק ממקורות נהר הירדן. ניכר כי נושא הביטחון השוטף עמד בבסיס התכנונים של פיקוד הצפון.

התוכניות המטכ"ליות תוכננו בשנים שלפני המלחמה, אך תוכנית "מקבת" ונגזרותיה עובדו במהלך מאי 1967, עם תחילת המתיחות עם מצרים. כשהחלה המלחמה, הפקודה המטכ"לית שניתנה לפיקוד הצפון הייתה להיות בהגנה, ולא לפתוח במתקפה מזרחה – למרות הלחץ שהפעילו אלעזר ובהמשך גם אנשי היישובים בגבול עם סוריה. ככל שהתקדמה המלחמה פחתו הסיכויים למאמץ התקפי של פיקוד הצפון לעבר רמת הגולן. הסיבות לכך היו שכוחות מהפיקוד הועברו לשני הפיקודים האחרים, וכן כיוון שב־7 ביוני כבר פעל פיקוד הצפון בסיוע לפיקוד המרכז בכיבוש צפון השומרון.²⁶ כל מאמץ התקפי מזרחה חייב סיוע מסיבי של חיל האוויר, שהיה עסוק בסיוע לתמרון הן בחזית הדרום והן בחזית המרכז. כך למעשה ניטלה מפיקוד הצפון גם היכולת לבצע גרסה מצומצמת של תוכנית "מקבת צפון", כלומר השתלטות על רמת הבניאס, אשר הייתה מביאה חלק ממקורות הירדן להיות תחת שליטה ישראלית.²⁷ האישור ההתקפי היחיד שקיבל פיקוד הצפון היה לתקוף מזרחה עד הגבול עם סוריה, ובכך להשתלט רק על השטחים המפורזים אך לא לכבוש שטחים מעבר לגבול. אלעזר ביטל את התוכנית לצאת למתקפה ב־7 ביוני כיוון שתנאי מזג האוויר לא אפשרו סיוע אווירי יעיל, וכן כיוון שרוב כוחותיו הופנו לצפון השומרון, ולא ניתן היה לנצל הצלחת כוחות לפריצה לעומק הרמה.²⁸

הבקעה: מהלכה למעשה

אין ספק כי רצונו של אלעזר לחסל אחת ולתמיד את האיום הסורי מעל היישובים הישראליים לאורך כל הגבול הביאה אותו לזנוח את תוכנית "מרקחת" המצומצמת, וגם אם לא קיבל יעדים מדויקים הרי כוונתו הייתה לפרוץ לתוך שטח הרמה ולהתקדם עד שהדרג האסטרטגי או המדיני יורה לו לעצור. חיזוק לטענה זו אפשר למצוא אצל איתן שמיר אשר, בספרו החשוב על התאוריה וההיסטוריה של תפיסת הפיקוד מוכוון המשימה (Mission Command), טוען כי רק יומה הראשון של מלחמת ששת הימים, בחזית הדרום, תוכנן מראש, וכי המלחמה שהתנהלה בימים שלאחר מכן הייתה בעיקרה אלתורים של המפקדים בשטח.²⁹

האישור, שניתן בבוקר 9 ביוני, והלחץ המדיני שנלווה אליו, כלומר הצורך בהשגת יעדים לפני התערבות המעצמות והאוי"ם, הביאו לכך שפיקוד הצפון לא פעל לפי התכנון המקורי. במקור נקבע כי חיל האוויר והארטילריה ירככו את היעדים הסוריים בחזית בשעות שלפני החשכה וכי ההתקפה עצמה על המוצבים בגזרה הצפונית, באמצעות כוחות חי"ר, תיערך בלילה, ורק לאחר תפיסתם יחל התמרון המשוריין. כמו כן, חלק מהכוחות שהוקצו לפיקוד עדיין לא הגיעו לזירת המלחמה, ואלה שכבר הגיעו היו מותשים מהלחימה שניהלו בימים הקודמים. הכוחות שנמצאו תחת פיקוד הצפון סבלו מבעיות לוגיסטיות וחסר, אם כי לא קריטי, בכוח אדם. אומנם שר הביטחון אמר לאלעזר כי נראה שהכוחות הסוריים ברמת הגולן התמוטטו אך האלוף ככל הנראה לא קיבל הנחה זו, והטיל להבקעה את מרב הכוחות שעמדו לרשותו.³⁰

תחת אילוצים אלה, ובמיוחד האילוץ המדיני, החליט אלעזר לצאת למתקפה לפי תוכנית "מקבת צפון" כמאמץ העיקרי, ולמתקפות גישוש בגזרה המרכזית והדרומית. אלעזר כינה מתקפות אלה "סיוורים אלימים", אך ההוראה שנתן למפקדי החטיבות הייתה כי אם ההתקפה מצליחה, עליהם לנצל זאת לתנועה מזרחה, כלומר עלייה לרמת הגולן.³¹ בשלב הראשון ויתר אלעזר על מאמץ הבקעה דרומי כיוון שהכוחות שהיו אמורים לפעול בדרום עדיין לא הגיעו, ולא היה די כוח לפתח מאמץ הבקעה. בשלב השני, בהנחה שתושג הבקעה ושהכוחות שהוקצו לפיקוד יתייצבו על קו המצוקים, נקבע שתופעל תוכנית "מלקחיים" או אף "גרזן", לפי ההתפתחויות המדיניות. בשעות הצהריים הוטל על פיקוד הצפון לא להסתפק בהבקעה אלא להשתלט על רמת הגולן עד קו מסעדה–קוניטרה–בוטמיה, כלומר הופעלה תוכנית "מלקחיים".³²

מלחמת ששת הימים, קרבות רמת הגולן 9-10 ביוני 1967

המתקפה על המערכים הסוריים החלה בשעות הבוקר המאוחרות, והמאמץ העיקרי נותר התמרון במסגרת תוכנית "מקבת צפון". כוחות נשלחו גם לגזרה המרכזית והדרומית, במטרה כפולה: ראשית, למנוע מהסורים לזהות את המאמץ העיקרי בצפון, ושנית, לרתק את הכוחות הסוריים בגזרה המרכזית כדי שלא יתגברו את כוחותיהם המוצבים בצפון.³³ ניתן להעריך גם כי אלעזר הכין את "מקבת מרכז" כגיבוי ל"מקבת צפון". כלומר, אם החטיבות שפרצו בצפון לא יעמדו במשימותיהן, ייתכן כי הכוחות שיפעלו במרכז ישיגו הישגים שאותם ניתן יהיה לנצל להבקעה מזרחה.

היעדרם של חלק מהכוחות שהיו מיועדים, לפי התוכניות, לתקוף את מערכי ההגנה הסוריים הביא לכך שאלעזר פיקד באופן ישיר על החטיבות הראשונות שהבקיעו. היו לכך כמה סיבות: הראשונה הייתה שמפקדת אוגדה 36, שחלק מחטיבותיה השתתפו ב"מקבת צפון", עדיין נמצאה בפיקוד המרכז ולא יכלה למלא את ייעודה כמפקדה המתווכת בין הפיקוד ובין החטיבות הלוחמות. מפקדת האוגדה פעלה כמתווכת בין הפיקוד לחטיבות שהוכפפו לה רק בצהרי 9 ביוני בגזרת "מקבת דרום". הסיבה השנייה הייתה שהכוחות שנועדו ללחימה עם סוריה נמצאו עדיין בחזיתות אחרות, ואל פיקוד הצפון הגיעו רק חטיבות, ללא מפקדות

אוגדה. הסיבה השלישית הייתה שיטת הפיקוד והשליטה של אלעזר עצמו אשר לא ראה הכרח, כפי שטוען מיזל, במפקדה מתווכת בין הפיקוד ובין החטיבות הלוחמות.³⁴ ייתכן כי שיטת פיקוד ושליטה זו התעצבה אצל אלעזר כשפיקד באופן ישיר על כוחות צה"ל בימי הקרב נגד הסורים, בשנים שלפני מלחמת ששת הימים. מול הסורים נמצאו שתי חטיבות מרחביות אך לא הייתה מפקדת אוגדה מתווכת עם הפיקוד, ואלעזר ניהל את ימי הקרב עם הסורים כשהוא נמצא לעיתים קרובות בשטח הלחימה עצמו.

מערכת הפו"ש הישירה לחטיבות הלוחמות אפשרה מערכת קבלת החלטות מהירה. לאלעזר הייתה תמונה מערכתית (במגבלות החיכוך וערפל הקרב), והוא יכול היה לקבל החלטות מושכלות בהתאם להתפתחות הקרבות בזירת ההבקעה העיקרית. מפקדי חטיבות שרצו לשנות את תוכניותיהם, בהתאם להתנהלות הלחימה של יחידותיהם, קיבלו מענה מהיר וישיר שהביא בחשבון התפתחויות בגזרות לחימה אחרות. הבקעת המערכים הסוריים, במסגרת "מקבת צפון", החלה בתמרון של שתי חטיבות (חטיבה 8 וחטיבת גולני), מגבעת האם מזרחה. יחידותיה של חטיבה 8 נעו על הציר המוביל מקלע לכפרים עין פית וזעורה, ומשימתה של חטיבת גולני הייתה לכבוש את המוצבים הסוריים שמקו הגבול עד זעורה. הכוחות השונים, בעיקר אלה של חטיבה 8, נשחקו באופן קשה אך עמדו במשימותיהם. דרומה משם, כחלק מהמאמץ המשני, פעלה חטיבה מרחבית 3 בפעולות גישוש שהצליחו לפרוץ את קו הביצורים הסורי. בעקבות זאת הפנה אלעזר כוחות משוריינים (חטיבה 37) לניצול הצלחה וכיבוש מוצבי רוויה.³⁵ בסוף יום הלחימה הראשון כבר הצליחו כוחות הפיקוד לבסס אחיזה סמוך לקו המצוקים בכמה מקומות. גם אם לא הושלמה העלייה לתוך רמת הגולן, הרי הכוחות נמצאו בפתח הדרכים המובילות לעומק הרמה.

למעשה, פריצת קו ההגנה הראשון של הסורים הביאה להתמוטטות הסופית של הצבא הסורי ולנסיגתו מזרחה, תוך שהוא נערך להגנה על דמשק. הכוחות שנמצאו במוצבים לא זכו לתגבורות או למתקפות נגד על כוחות צה"ל מצד החטיבות שנמצאו ברמה, בעיקר בגלל תקיפות אמנעה של חיל האוויר. בשלב זה של המלחמה יכול היה חיל האוויר להפנות את מרב משאביו לרמת הגולן לצורך מאמצי התמרון.³⁶ בכך נשללה ממערך ההגנה הסורי האפשרות לסגת לקו הגנה שני או להנחית מתקפות נגד.³⁷ אפשר אומנם לטעון כי ההצלחות ביום הראשון היו מוגבלות, אך אלה ערערו את הכוחות הסוריים שנמצאו בדרום הרמה והם העדיפו לסגת, הגם שכמעט לא ניהלו לחימה ישירה עם הכוחות המתמרנים של צה"ל.³⁸ הלילה נוצל לטיהור השטח שנכבש, בעיקר המוצבים באזור הבניאס. ביום המחרת (10 ביוני) החל השלב השני של המתקפה, וכוחות צה"ל הגיעו בסופו של היום לקו שהוגדר בתוכנית "מלקחיים", ובכלל זה גם לקוניטרה (קו מסעדה-קוניטרה-בוטמיה). יום הלחימה האחרון (11 ביוני) המשיך למעשה לאחר שהוכרזה הפסקת אש, ונוצל לטיהור שטחי רמת הגולן שנכבשו ביום הקודם.³⁹ התקדמות מהירה זו של כוחות הפיקוד התאפשרה בעיקר עקב התמוטטות מערכי ההגנה של הקו הראשון, שהביאה לנסיגת הכוחות הסוריים מההגנה בעומק הרמה. עדות לכך ניתן למצוא במספרי החללים של צה"ל. בשלב ההבקעה נהרגו 92 לוחמים, ואילו בשלב ניצול ההצלחה נהרגו 13 לוחמים.⁴⁰ במהלך יומיים של לחימה כבש צה"ל את רמת הגולן מן החרמון בצפון ועד הירמוך בדרום, "ובלי תותחים של אויב על ההר, יוריק עוד העמק כפליים".⁴¹

כיבוש החרמון, 12 ביוני 1967

דיון ומסקנות

תמרון ההבקעה הישיר ברמה המערכתית, עם הפעלתו היעילה של חיל האוויר, הביא להתמוטטות מערך ההגנה הכללי הסורי ברמת הגולן כבר ביום הלחימה הראשון (9 ביוני). מיעוט הדרכים ממערב למזרח ומערכת ביצורים צפופה, ששלטה באש ובתצפית על הדרכים הקיימות, חייבו הבקעה ישירה. ברמה הטקטית

אפשר לזהות מתקפות מהאגפים (למשל ההתקפה על תל-עזזיאת), אך לא ניתן היה לעשות כן ברמה המערכתית. הבקעה ישירה זו, הגם שגבתה מחיר כבד, זכתה להצלחה ושימשה קרש קפיצה לביצוע המשך המתקפה ברמת הגולן.

ניתוח התוכניות שנכתבו לפני המלחמה מול בחינת ביצוען ביום הלחימה הראשון מוכיח היטב את ההבנה הצבאית של אלוף דוד אלעזר. המתקפה נוהלה כמערכה בעלת כמה מאמצים טקטיים אך תוך שמירה על עקרון ריכוז הכוח וביצוע הונאה. המתקפה הפיקודית, כמעט לכל אורך החזית, נועדה ליצור את הרושם שצה"ל מתכנן התקפה בחזית רחבה, בעוד בפועל המטרה הייתה להסיח את דעת הסורים מציר ההבקעה העיקרי ("מקבת צפון") ולעכב את מתקפות הנגד נגד הכוחות המבוקעים, בעיקר אלה של חטיבה 8. עם זאת, המאמצים המשניים כווננו לבחינת כוחו של הצבא הסורי לנוכח העובדה כי מצבו לא היה ברור, וכן לניצול הצלחה של המאמץ המשני עבור ציר פריצה נוסף מזרחה, כפי שעשו כוחות חטיבה מרחבית 3 וחטיבה 37.

בכך פעל אלעזר לפי עקרונות המאמצים בהתקפה כפי שנוסחו בספר **תורת הקרב: התקפה**. עקרונות אלה קבעו כי יש לנהל התקפה בכמה מאמצים כדי לא להתנות את הצלחת ההתקפה במאמץ אחד, העלול להיכשל, וכן כדי להקשות על האויב בזיהוי ואיתור המאמץ העיקרי.⁴² הגם שההתקפה החזיתית איננה מומלצת כמאמץ עיקרי בתורת הקרב, הרי ההתקפה הפיקודית נעשתה לפי עקרונות תורת הקרב.⁴³ ההתקפה החזיתית ברמה הפיקודית נעה כיוון שלא ניתן היה לבצע איגוף מערכתי וכן כיוון שהמערך הסורי היה רצוף. איגופים, ברמה הטקטית, נעשו כשפני השטח או מערכי הסורים אפשרו זאת, ולפיכך נוכל לראות גם את הגמישות שאלעזר אפשר לכוחות תחת פיקודו.

לקבלת חומרים נוספים מבית "מערכות" לחצו כאן

הערות

- [1] עוד על התקופה, בדגש על האירועים מול סוריה, ראו: א' יניב (1994). פוליטיקה ואסטרטגיה בישראל. ספרית פועלים, 193-187; מ' אורן (2004). שישה ימים של מלחמה: המערכה ששינתה את המזרח התיכון. דביר, 74-67. דיון מקיף נמצא בספרו של א' כהן (2016). גבולות ההרתעה: פעולות התגמול ומדיניות ההרתעה בעשור השני לקיומה של מדינת ישראל. רסלינג, פרקים 3-4, 6.
- [2] על הקריירה הצבאית של אלעזר עד למינוי כמפקד פיקוד צפון ראו: ח' ברטוב (2002). דדו: 48 שנה ועוד 20 יום. דביר, 123-87.
- [3] יש לזכור כי בשנים שבהן כיהן אלעזר כמפקד פצ"ן הייתה הגזרה שמדרום לכינרת עד בית שאן באחריות הפיקוד.
- [4] בחינת מטעני החבלה ששימשו את המחבלים בשורה של פיגועים העלתה כי הוכנו וסופקו על ידי אותו גורם וכי גורם זה הייתה סוריה. ראו: אג"מ/מה"ד/תו"ל/ענף היסטוריה (יוני 1996). יוסף ואלפא: פעולות האזהרה בליל 29-30 באפריל 1966, 2. ראו גם: מ' גת (2002). המאבק על ניצול מקורות הירדן בתהליך שהוביל למלחמת ששת הימים, 1964-1967. עיונים בתקומת ישראל 12, 170-168. על תמיכתה והכוונתה של סוריה ראו: מ' מעוז (1996). ישראל-סוריה: סוף הסכסוך?! מעריב, 80.
- [5] על כך ראו: ברטוב (2002), 132-125.
- [6] אגף מבצעים – חטיבת התורה וההדרכה, המצביאות: המפקד בדרג המערכת-אסטרטגי (2014). החוברת בסיווג בלמ"ס. להלן: תוה"ד, מצביאות.
- [7] עם זאת, מאמר זה לא יעסוק במהלכי ההתקפה של פצ"ן לעבר צפון השומרון. על כך ראו: אברהם אילון ואחרים (בעריכת בעז זלמנוביץ), לכבוש את ההר: המערכה בזירה הירדנית במלחמת ששת הימים (בן שמן: מודן ומחלקת היסטוריה, 2017), 264-328 (פורסם כסקירה פנימית בצה"ל ב-1972). ראו גם: אפרים קם, כיבוש צפון השומרון במלחמת ששת הימים, בתוך: אריה שמואלביץ (עורך), זירת קרב: קרבות הכרעה בארץ-ישראל (תל אביב: משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 2007), 299-313.
- [8] ראו את הדיון אצל ל'ומיני בדבר המתח שבין המלחמה לקרבות היוצר, לדעתו, רמה שמתווכת בין מטרות המלחמה ובין ניהול הקרבות. רמה זו הוא כינה בשם *Grand Tactics: Jomini, The Art of War*, 140-141. כאן נעשה שימוש בתרגום לאנגלית משנת 1862 שיצא במהדורה חדשה ב-2005. ראו גם: C. R. Newell (1990). *What is Operational Art?* Military Review 70 (9), 3-7.
- [9] ראו את הדיון אצל: B. Heuser (2010). *The Evolution of Strategy: Thinking War from Antiquity to the Present*. Cambridge University Press, 3-9.

- [10] F. R. Strain (1993). The New Joint Warfare. Joint Force Quarterly, 2, 20
- [11] בגבול בין ישראל לסוריה נמצאו כמה אזורים מפורזים (מצפון לדרום): רמת הבניאס, רצועה ממזרח לאגם החולה, מעין משולש מדרום לאגם החולה, רצועה ממזרח לירדן, אזור מורדות דרום הגולן עד אזור חמת גדר
- [12] לסקירה על תהליך ההסלמה בין ישראל לסוריה בשנים שלפני מלחמת ששת הימים ראו: מעוז (1996), 94-74
- [13] ש' גולן (2000). גבול חם – מלחמה קרה: התגבשות מדיניות הביטחון של ישראל 1953-1949. מערכות, 218
- [14] על תוכנית "סדן" ראו: א' אילון ואחרים (2017). להסיר את האיום: המערכה בזירה הסורית במלחמת ששת הימים מודן, 52-46 (פורסם כסקירה פנימית בצה"ל ב־1974)
- [15] במהלך 1965 החלה גם פעילות חבלנית עוינת, והמפגעים חדרו לישראל משטח לבנון. בתגובה החל צה"ל בפשיטות נגד בסיסי היציאה של המחבלים
- [16] היררכיית איום הייחוס: מצרים הייתה החזקה ביותר מבחינה צבאית, והיה בכוחה לארגן קואליציה ערבית נגד ישראל. המדינה השנייה הייתה ירדן משום קרבתה לריכוזי אוכלוסייה והאיום על תשתיות, ולבסוף סוריה
- [17] ש' גולן (2007). מלחמה בשלוש חזיתות: קבלת ההחלטות בפיקוד העליון במלחמת ששת הימים. מערכות, 35-36, 38
- [18] להרחבה על תוכניות המלחמה המטכ"ליות בחזית הסורית ראו: גולן (2007), 40-38; מ' מיזל (2001). המערכה על הגולן, יוני 1967. מערכות 105-124; אילון (2017), 64-54
- [19] סקירת התוכניות הסוריות נעשתה מתוך: אילון (2017), 34-27. אף שזהו המחקר הרשמי של מחלקת היסטוריה, לא ברור ממנו אם הדין על תוכניות ההגנה הסוריות נעשה על בסיס חומר מודיעיני שנאסף לפני המלחמה, או מתוך הבנת מערכי ההגנה כפי שהתבררו אחריה, לנוכח תחקירי הקרבות, מסמכי שלל ותחקור שבויים. ראו גם: מיזל (2001) 133-130. בעמודים אלה מיזל מציין כי לצה"ל היה ידע רב על הצבא הסורי לפני המלחמה, אך הבנה מלאה על אודות אויב זה הייתה רק אחריה. מיזל מבסס את סקירתו על מחקר שנערך באמ"ן ואשר הופץ בצה"ל בדצמבר 1968. שם, 127
- [20] מיזל (2001), 132
- [21] לפי התוכנית כוחות צה"ל היו צריכים להגיע עד קו האורך 230: מהמורדות הדרומיים של החרמון-צומת אחמדיה-רכס חזקה-צומת רפיד
- [22] על פני השטח וצירי התנועה ראו: אילון (2017), 22-17; וכן: מיזל (2001), 60-48
- [23] ברטוב (2002) 140-139
- [24] יש לציין כי הציר העולה מקיבוץ דן לעבר רמת הבניאס היה גם הוא נוח למעבר אך גם כאן הסורים ביצרו את הציר במכשולי נ"ט רבים
- [25] אילון (2017), 20
- [26] למעשה, הפעילות ההתקפית היחידה של צה"ל מול סוריה הייתה פגיעה בכוחה האווירי לאחר שזה תקף מטרות בישראל
- [27] לסקירה מקיפה על פיקוד הצפון בימי הלחימה עם סוריה (עד 9 ביוני) ראו: אילון (2017), 197-145
- [28] גולן (2007), 264-262; אילון (2017), 203
- [29] א' שמיר (2014). פיקוד משימה: מהותה והתפתחותה של תפיסת הפיקוד המבוזר. מודן ומערכות, 100
- [30] דיווח כזה קיבל דיין מרמ"ח אוויר אשר קבע, לפי דיווחים של טייסים, כי הכוחות הסורים נצפו בנסיגה מבוהלת מזרחה. ראו: אילון (2017), 198
- [31] ראו: ברטוב (2002), 153
- [32] אילון (2017), 207
- [33] כחלק ממאמצי ההטעיה, כוחות מהפיקוד נשלחו גם סמוך לקיבוץ הגושרים במטרה לגרום לסורים לחשוב כי יש כוונה לבצע מהלך התקפי לתוך לבנון כדי לתקוף את סוריה מלבנון, ובכך לגרום לצבא הסורי להסיט כוחות מרמת הגולן לגבול בין סוריה ללבנון. ראו: מיזל (2001), 290. עם זאת, אין בנמצא עדויות שלפיהן ניתן לקבוע אם אכן סוריה הסיטה כוחות לגבול עם לבנון, ונראה כי רובו של הצבא הסורי, שנסוג מרמת הגולן, התרכז להגנה סביב דמשק
- [34] מיזל (2001), 282-281
- [35] אילון (2017), 247-244
- [36] על הסיוע האווירי לכוחות המבקיעים ראו: B. Greenhouse (1990). The Israeli Experience. B. F. Cooling (ed.), Case Studies in the Development of Close Air Support. Center of Air Force History, 508-509. במחקר המסכם של מחלקת היסטוריה על המערכה ברמת הגולן מוזכרות פעולות חיל האוויר אך אזכורים אלה נעשים כבדרך אגב. באופן מהותי חסרים מחקרים המנתחים את פעולותיו של חיל האוויר במשימות סיוע לכוחות היבשה.
- [37] א' קובר (1995). הכרעה: הכרעה צבאית במלחמות ישראל-ערב 1982-1948. מערכות, 283, 300

- [38] אילון (2017), 207-208, 216
- [39] ב"12 ביוני, לאחר הכרזת הפסקת האש, כבשו כוחות מחטיבת גולני את החרמון
- [40] הנתונים מתוך: מייזל (2001), 242
- [41] מתוך השיר "בתי, את בוכה או צוחקת" (מילים: יובב כץ)
- [42] המטה הכללי – עקד כללי 1-2, תורת הקרב (כרך א): התקפה, התקדמות ורדיפה, פשיטה מארב (1964), 33
- [43] תורת הקרב (כרך א), 43

המצפן לבניין כוחו של צה"ל בתפיסת הביטחון הלאומי: גישת בן־גוריון והשלכותיה כיום

אלוף ד"ר יעקב בנג'ו, ראש אג"ת

אל"ם סמואל בומנדיל, מדריך ראשי, מב"ל

08.06.2023 סא"ל לי בילו, מפקדת המדרשה הצבאית לחינוך בירושלים

בניין כוח תפיסה ביטחון לאומי בן גוריון

אם מכנסים את כל התובנות העולות מהגותו ומכתביו של בן־גוריון, ניתן להבין כי המבנה הייחודי של צה"ל הוא מלאכת מחשבת, הנגזרת ממחשבה אסטרטגית, ציונית ועמוקה. מאמר זה הוא הפרק הראשון בתפיסת בניין הכוח של צה"ל, שנכתבת בימים אלה ותפורסם בתוך הארגון, ומציג את יסודות בניין הכוח של צה"ל בראי תפיסת הביטחון הלאומי, מהקמתו ועד היום

תהליכי בניין הכוח הם מהמהותיים ומהמורכבים שמקיימת כל מערכת צבאית, לשם כינון עוצמתו והכנתו של הכוח הצבאי להתמודד מול האתגרים הביטחוניים הלאומיים בהווה ובעתיד. זהו תהליך עתיר משאבים המאופיין בחוסר ודאות גוברת ככל שמנסים לדמיין את העימותים העתידיים ואת השחקנים הרבים בהם. במקרה הישראלי, גם ניהול הסיכונים נמצא בעלייה מתמדת. אמנם ניתן לטעון לדעיכתם של חלק ממרכיבי איום כזה או אחר, אך בפועל האיום הנוכחי המשתרע "מהסכין ועד הגרעין" לצד "שמירה" תקציבית קצרה מלתת מענה שלם לכלל התרחישים, מגדיל את האתגר ומחייב מצפן תפיסתי ברור.

בניין כוח הוא במהותו תהליך המוכוון אל העתיד, והתבוננות עתידית מתבססת לא רק על מבט ופרשנות מפוכחים של ההווה, אלא גם על מבט אל העבר ומתוך העבר; במילים אחרות: ידיעת העבר והבנת ההווה הן תנאי להערכת העתיד. השאלה העולה אם כן היא מה ניתן ללמוד מ־75 שנות בניין הכוח של צה"ל, ועד כמה הנחות יסוד שהניח דוד בן־גוריון כאשר גיבש את תפיסת הביטחון הלאומי בעת הקמת המדינה ובשנים הראשונות לקיומה, רלוונטיות לתהליכי בניין הכוח הצבאי גם היום?

כדי לענות על שאלות אלה אבקש לחזור אחורה, ולהעמיק בתפיסתו בנוגע לייעודו של צה"ל ולייחודו, ולתבוננתו בנוגע לבניין הכוח הדרוש לו במסגרת תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל שאותה פיתח. תפיסותיו בשאלות אלה הכילו התייחסות לאופן שבו ניתח את היחסים המורכבים בין האזרח לדרג המדיני ולצבא, כמו גם עקבות של תפיסות חוץ־צבאיות רחבות שהנחו אותו הנוגעות לטיבה של ישראל ולעקרונות יסוד כמו ממלכתיות וחלוציות.

המאמר יתמקד בשני תהליכי למידה במסגרתם עסק בן־גוריון באופן שיטתי בסוגיות ביטחוניות, תוך שהוא נותן את הדעת לביטחון לאומי, בניין הכוח ומרכיבי העוצמה הצבאית.¹ הראשון התקיים בתקופה שנמשכה לסירוגין בחודשים מרס–יוני 1947 ומכונה במחקר "הסמינר". בקונגרס הציוני הראשון שהתקיים לאחר סיום מלחמת העולם השנייה, בסוף 1946, קיבל על עצמו בן־גוריון באופן רשמי את תיק הביטחון בסוכנות היהודית (שלא היה קיים עד אותה העת). עם שובו לארץ פעל במטרה להכשיר את הכוח הצבאי היהודי בארץ לקראת הבאות. הוא קרא מדריכים צבאיים, דיבר עם עשרות חברי "ההגנה" ומפקדיה בכל הרמות ונועץ גם עם יהודים ששירתו בצבאות בעלות הברית. הוא הבין שצריך לארגן מחדש את "ההגנה" כדי לעמוד בהתקפות של צבאות ערב הסדירים, וקבע מטרה להקים צבא עברי סדיר.

מעבר למסקנות האופרטיביות, הוא הבין כי העיסוק בביטחון הוא עניינו האישי כמנהיג ואין להפקידו ביד "מומחים" כפי שהיה נהוג בעבר. אחד התוצרים של הסמינר היה פרסום "מגילת ההגנה" ב־18 ביוני 1947, שהיא בפועל צו שהניח את היסודות להקמת צה"ל.² קשה לתפוס היום עד כמה תהליך הלמידה הזה, בתקופה הרת גורל עמוסה ורצופת אירועים, הניח בסיס ארגוני ותפיסות יסוד שלא רק שינו את המצב הקיים בגופי הביטחון מיסודו, אלא אף עיצבו את אופיו של צה"ל בשנים הבאות.

התהליך השני התקיים ב־1953, עת יצא בן־גוריון לחופשה בת שלושה חודשים החל ב־19 ביולי ועד 18 באוקטובר – תקופה המכונה "הסמינר השני". במהלך תקופה זו מינה ממלאי מקום לתפקידיו כראש ממשלה וכשר ביטחון, והציב לעצמו למטרה להציע דוקטרינה ביטחונית חדשה שתהלום את אתגריה של ישראל עם תום מלחמת העצמאות והחתימה על הסכמי שביתת הנשק. התוכנית שהציג בפני הממשלה העניקה מסגרת תפיסתית ומעשית בתחום הביטחון הלאומי לעשורים הבאים.³ עיקרי הניתוח המובא כאן מתבסס על שני הסמינרים הללו, אך בנקודות מסוימות מסתייע גם בטקסטים נוספים מהגותו.

מאמר זה מהווה את הפרק הראשון מתוך תפיסת בניין הכוח של צה"ל, שנכתבת בימים אלה ותפורסם בתוך הארגון. המאמר מציג את יסודות בניין הכוח של צה"ל בראי תפיסת הביטחון הלאומי, מהקמתו ועד היום. זווית ההתבוננות במאמר היא של המנהיג המדינאי, והיא מוצגת תוך התבססות על כתביו של המדינאי שעיצב את דמותו של צה"ל יותר מכול – דוד בן־גוריון.

השונות הייחודית של ישראל מיתר אומות העולם – האבחון

ייחודיותה של ישראל מבחינת מיקומה הגיאואסטרטגי (מדינת אי מוקפת מכל צדדיה) וייחודיותו של העם היהודי במרחב (תרבות ודת יהודית, המוקפת בתרבות ודת מוסלמית), גוזרים עליה חוסר יכולת היטמעות תרבותי נצחי במרחב המזרח התיכון. נדגיש כי אין הכוונה לגזירת גורל נצחית בבחינת "הלנצח תאכל חרב" או חוסר השתלבות, אלא שלילת האפשרות להיטמעות. עובדה זו כה מובנת מאליה לכלל עמי האזור ובכלל זה לישראלים, עד כי נוטים להתעלם מכובד משקלה. בן־גוריון עצמו תפס במידה רבה את מדינת ישראל כחלק מן המרחב המזרח התיכוני, והאפריקני בכמה מן המקרים, וודאי החזיק בחזון של שלום ביחס לעתיד. אולם את קביעת היסוד הבאה הניח ביסוד תפיסותיו, בהדגישו כי ישראל לא תוכל להיטמע כאן לחלוטין. איראן לעולם לא תהיה מדינה ערבית, מצרים לא תהיה טורקית וסעודיה לא תהיה שיעית, בטווח הנראה לעין, אך בין כלל מדינות האזור מתקיימת רשת רב־שכבתית של זיקות תרבותיות שיש בהן צורות כאלה ואחרות של קרבה והבנה – לצד המתחים הרבים. במרחב המסוכסך ורב הפנים של המזרח התיכון, נגזרה על ישראל "זרות" נצחית מבחינה תרבותית, לאומית ודתית.

בהקשרה הביטחוני, זרות זו יוצרת התמודדות מתמשכת בשתי חזיתות – צבאית ומדינית. ברמה המקומית, למשל, הצביע בן־גוריון ב־1947 על החזית הערבית (כצבאית בעיקרה), ועל הבריטית (כמדינית בעיקרה): "שתי חזיתות האיבה – הבריטית והערבית – יונקות זו מזו. המדיניות האנטי־ציונית של ממשלת המנדט מחזקת ומדרבנת את האיבה הערבית, מפעילה אותה ומסתייעת בה. החזית הערבית מאידך גיסא תוקפנותה מתגברת בכוח הסיוע והעידוד – סיוע מוסרי, מדיני וגם חומרי (בצורת אימון וציוד צבאי), שהיא מקבלת מהממשלה הבריטית".⁴

תרשים מספר 1: המרקם התרבותי הייחודי בו ממוקמת ישראל. גם בטבעת המדינות הראשונה הנמצאת סביבה וגם במרחב המדינות הנמצאות במעגלים הרחוקים יותר. במובן הזה נגזר על ישראל בידוד תרבותי דתי, הגם שעוצמתו יכולה להשתנות לאור התפתחות הזמן בין אם לטובה ובין אם לרעה

בריטניה היא לכאורה אירוע מקומי של 1947, וכך גם אפשר לומר על החזית המדינית מול ברית המועצות, בביטוייה השונים במהלך השנים, או על החזית המדינית מול חלק ממדינות המערב והאוי"ם. לכל תקופה מאפיינים ייחודיים לה, ובכלל תקופה מצאה תמיד ישראל בעלות ברית חזקות להישען עליהן, אך מבחינת בן־גוריון – מדינת הלאום היהודי תמיד תהיה תחת מתקפה מדינית במרחב הגיאופוליטי שהיא חיה בו במזרח

התיכון, ולכן תמיד יהיו שחקנים בין-לאומיים שיבקשו לנצל נקודת ייחוס זו, או שיראו בה קושי בדרך להגשמת האינטרסים שלהם.⁵

אפשר לקיים את הניתוח הזה מפרספקטיבה של מחיר חבית נפט, זכויות אדם, ליברליזם, המלחמה הקרה, או תחרות בין-מעצמתית – התוצאה תהיה זהה, בבסיס קיומה של ישראל יש זרות אינהרנטית למרחב הסובב אותה, והמתח בינה ובין סביבתה ייצור חזית צבאית מתמשכת וחזית מדינית בעלת שחקנים מתחלפים. מעת לעת השכילה ישראל לנצל את המתח הזה ולרכוב עליו (שותפות עם האיראנים והטורקים במהלך השנים, ניצול המאבק הבין-גושי בתקופת המלחמה הקרה כבסיס לנכסיות מול ארצות-הברית ועוד).

החזית המדינית, שהיא מסגרת רחבה לחזית הצבאית, איננה עניינו של מאמץ הסברה דיפלומטי כזה או אחר. היא חזית כוללת על בסיס הלגיטימציה של ישראל להתקיים כבית לאומי לעם היהודי, ולהיות חברה בחבר העמים. בן-גוריון טען כי ישראל הוקמה מתוך מעשה מדיני (על-פי תפיסת הציונות המדינית) ולא מתוך מהפכה צבאית, ולכן החזית המדינית גוזרת משמעויות לכלל מעשה ההגשמה הציוני: "במערכה זו הארגון (הצבאי) הוא רק אחד הגורמים שבתוך העם היהודי, ורק מאמץ כולל של הישוב והעם – בשטח היצירה ההתיישבותית, ההעפלה, המאבק, המערכה המדינית בזירה הבין-לאומית – יכריע את הכף".⁶ במילים אחרות המערכה המדינית תוכרע על-ידי כל העם היהודי באשר הוא, בדגש על הישוב בארץ ישראל.⁷ למשל הציווי להתיישב ולהקים חברת מופת, כזו שברור לכול העולם כי מדובר בחברה בעלת חוסן פנימי עמוק שלא ניתן יהיה להזיזה ללא מאבק, הוא ציווי לאומי בעל ערך למאבק בחזית המדינית. "נוכח התקפה מזוינת מצד הערבים תיתכן רק הכרעה של כוח, הכרעה צבאית יהודית, ומבלי שהארגון יוכשר ויסוגל לתפקיד זה – הוא מחטיא את מטרתו היסודית, ועצם קיומו של הישוב והמפעל הציוני יעמוד בסכנת חורבן".⁸

המערכה המדינית ארוכה ומתמשכת בכל מהלך חיי האומה, ואילו מערכות צבאיות יכולות להיות קצרות בזמן ומוגבלות בהישגים (התפוקות הצבאיות) אך ההצלחה בהן אוחזת בידה את גורל המערכה המדינית ובאם לא תושג הכרעה צבאית, או לכל הפחות תפוקה צבאית מספקת, גם במערכה אחת בלבד – לא תהיה תוחלת להמשך המערכה המדינית. תובנה זו תורגמה במשך השנים למשפטים כגון: "להגן על עצמנו בעצמנו", אבל גזרה דבר חשוב נוסף: ישראל חייבת להחזיק בכל רגע נתון ביכולת של הכרעה צבאית גם ללא תוחלת מדינית. כלומר ההיגיון הנהוג הנלמד בפקולטות למדעי המדינה במערב מסתכל על מעשה המלחמה כהערכה משוקללת של שני גורמים מרכזיים: מאזן אסטרטגי ותכליות מדיניות.

בהקשר האירופי, למשל, אין סיבה שמדינה מערבית תצא למלחמה ללא תכלית מדינית ברורה, ואת תהליכי בניין הכוח שלה תקיים נוכח מאזן אסטרטגי נתון וניהול סיכונים מושכל יותר או פחות. לא מקרי הדבר שחלק ממדינות נאט"ו "התקשו" מרצון במהלך השנים לעמוד ביעד ההשקעה של 2% מתקציבן: מעבר לפרשנות על חלוקת הנטל הראויה בין המדינות, הן פשוט לא ראו בכך צורך מול מכלול הצרכים הלאומי. במקרה שלנו, ישראל צריכה להיות ערוכה על גבולותיה, במובן הרחב של הביטוי, להגנה ולמענה לאיומים בכל רגע נתון.

תרחיש הייחוס שישראל נערכת אליו אינו נובע מתכלית מדינית כזו או אחרת, אלא מהמאזן האסטרטגי האזורי הייחודי לאותה תקופה ומחוסר היכולת הקבוע של ישראל להיטמע במרחב. דבר זה מחייב אותה לעיתים להפגין כוח מסוים גם עבור תכלית הרתעתית בלבד, ללא תוחלת מדינית מידית, כדי להבטיח את הישרדותה במרחב שבבסיסו עוין. התוחלת הצבאית המצטברת במהלך העימותים השונים היא שעומדת בבסיס היכולת להשיג תוחלת מדינית, שנעה על הרצף של הרתעה מתמשכת, הסכמי שביתת נשק, הסכמי נורמליזציה והסכמי שלום. התנועה המדינית על הרצף מתאפשרת רק מהיכולת לספק תוחלת צבאית. משכך, נגזר על ישראל ועל צה"ל בראש ובראשונה להיות כשירים לספק תוחלת צבאית בכל רגע נתון, ואילו התוחלת המדינית היא תוצאה אפשרית אבל לא הכרחית של מהלך צבאי נתון.⁹

תכליות צבאיות אפשריות לאור האבחון

מלכוד 22:
ללא יכולת הרתעה בסיסית ומתמשכת לא ייכנו מצבים האחרים.

תרשים מספר 2: כדי לקיים את התכליות המדיניות האפשריות על ישראל להחזיק ביכולת להרתעה בסיסית ומתמשכת (צד ימין תחת הספרה 1) כדי לאפשר את מימושן של תכליות מדיניות אחרות. במילה בסיסית ומתמשכת מתוחמת ההבנה העמוקה של חוסר היכולת להיטמע והשתנות אופי האיומים הצבאיים והאתגרים המדיניים הנגזרים מהשתנות הזמן

בכל הנוגע לשותפויות ולהיטמעות במרחב. בן־גוריון בהנחייתו וברוחו עצמו הוביל דיפלומטיה ענפה שתכליתה הייתה לחזק קשרים עם המרחב, בעיקר אך לא רק עם מדינות המעגל השלישי (טורקיה, איראן ואחרות, מה שמכונה לעתים "ברית הפריפריות"). במהלך השנים הובילו משרדי החוץ והביטחון יוזמות רבות, חשאיות בחלקן, מול מדינות רבות במרחב המזרח התיכון, אסיה התיכונה ואפריקה. בעשורים האחרונים התחזקו מהותית הקשרים עם מדינות נוספות באזור, וב־2020 הבשילו כמה מהם למסגרת של "הסכמי אברהם". כל אלה אינם עומדים בסתירה לשונותה ולזרותה של ישראל במרחב, ובמידה רבה הם נגזרים מהן. שותפויות אלה, כמו גם מערכת היחסים הייחודית עם ארצות־הברית והשלום עם מצרים וירדן, מעניקים עומק ונפח לעמידתה האסטרטגית של ישראל, אך אינם מייתרים את הצורך לקיים בניין כוח צבאי שיבטיח את יכולתה להגן על עצמה בכוחות עצמה, בכל רגע נתון, תוך תעדוף מושכל ומשתנה של מאמצים ומשאבים נוכח האיומים הפוטנציאליים.

מהות ייחודיותה של מדינת ישראל:

- * מבחינה תרבותית, לאומית ודתית – נגזרה על ישראל זרות נצחית במרחב שהיא נטועה בו.
- * הביטחון הלאומי הישראלי – מקרה ייחודי, ובו התוחלת הצבאית בכל רגע נתון קודמת לתוחלת המדינית.
- * הצבא הישראלי הוא ייחודי בעולם (גם אם יש לו יסודות וביטויים אוניברסליים), בשל הנסיבות הייחודיות שהוא נדרש ויידרש לפעול בהן.
- * יכולת הליבה או היסוד של הביטחון שלנו לא יכולות להיות תלויות באחרים (או שיתופיים) ולא ניתן להתבסס על כך שירצו להילחם איתנו או לסייע לנו בעת משבר.

מורשת "השומר" – מסורת צבאית מכוננת בליבת גישת הביטחון הלאומי

בן־גוריון חילץ כמעט יש מאין מסורות צבאיות מהיישוב היהודי בארץ ישראל, כדי להעמיק את שורשיו של צה"ל. היה לו חשוב להציג את צה"ל כהמשך ישיר למאמצי ההגנה הקודמים ביישוב, תחת הגישה של מה שטוב לשמר ומה שפחות – ליצור מחדש. בליבת העניין לשימור עמדה דווקא אופי ההתנהלות האסטרטגית־מבצעית הנדרשת מהמדינה ומהכוח הצבאי, ופחות המבנה של התארגנויות אלה וצורתן.

הוא ידע לעשות שימוש מושכל ולדגום מעת לעת רעיונות, עקרונות ועמדות, ממה שכינה מסורת "השומר" או "מורשת הפלמ"ח", הכול לפי הצורך. בסיכום הסמינר של 1947 התייחס פעמיים למה שכינה מסורת "השומר": מצד אחד יצירת מאזן הרתעה והערכה בקרב הערבים, ומצד אחר שימור וטיפוח יחסי שכנות טובה. כשהוקם בפעם הראשונה לפני ארבעים שנה הכוח המזוין היהודי בישוב על-ידי 'השומר', היה תפקידו שמירת הרכוש והנפש במושבות היהודיות מפני גנבים ושוודדים ערבים. תפקיד זה נתמלא על-ידי שומרים מאומנים המקדישים כל זמנם לכך, המאורגנים במסגרת ארצית וכפופים בכל שעה למשמעת חמורה של המרכז, מאומנים בשימוש ברובה וברכיבה, יודעים לנטוע בלב השכנים הערבים כבוד לכוח ולאומץ היהודי ומטפחים יחסי ידידות עם השכנים עד כמה שאפשר [...] אולם יש להימנע ככל האפשר מסכסוכי־דמים עם ערבים, ויש לקיים בנידון זה מסורת 'השומר': נטיעת כבוד בלב השכנים לכוח ולאומץ היהודי – מתוך מאמץ לטפח יחסי ידידות עם השכנים ככל האפשר".¹⁰

בן־גוריון לא הבחין אנליטית בין צורך אסטרטגי, צורך מדיני, עמדה מוסרית ותועלת מדינית. המתח האסטרטגי והמערכתי שהיישוב התמודד עימו בראשית דרכו, ובפרט ארגון "השומר", הוא זה שבן־גוריון השית עליו את מסורת "השומר". ההתמודדות עם המתח הזה (להבדיל מהכרעתו) כפרקטיקה התנהלותית ברמה האסטרטגית והצבאית מבצעת כאחד, תאפשר למדינת ישראל (בעיניו) להתקיים לאורך זמן, להגן על עצמה, להיות מדינה מתוקנת ולשמור על צלמה המוסרי. במובן זה, כאמור, כל הציוויים המקצועיים, המוסריים והיהודיים דרים בכפיפה אחת בתיאור מהותו של ארגון "השומר" ומסורתו.

חשוב להדגיש, לא מדובר בריאליזם או בסוג של פשרה רציונלית. הכיוון שבן־גוריון הצביע עליו הוא מהותה של תפיסת הביטחון הלאומי מבחינתו. ממנה נגזרים האיזון בין יכולות התקפיות לתכלית הגנתית; גודלו ועוצמתו של מרכיב ה"מחץ" בארגון הצבאי; הנכונות לשלם מחירים כדי להכריע; והחובה להפגין איפוק וריסון טקטי, אסטרטגי ומוסרי כאחד. עוצמה צבאית, מוסר, ויחסי שכנות – בדיבור אחד.

אין מפעילים כוח לשם הפעלתו (גם אם יש כוח כזה, וגם אם יש עליונות מוחצת על האויב), אלא אך ורק כשנדרש. במקביל פועלים בנחישות, באומץ ובהתמדה, תוך הבנה כי אם לא נעצב את המציאות – היא תעצב אותנו.¹¹ בהקשר הציוני הקונקרטי – עצם העמידה הנחושה הזו היא מרכיב בתפיסת הביטחון, כבסיס להתרעה, לשכנות טובה ולמניעת "סבבים" מיותרים ומסוכנים. במידת מה, נראה שדבריו של בן־גוריון מהדהדים את "קיר הברזל" ה'ז'בוטינסקאי במובנו הרחב, כולל היבטיו המוסריים והמדיניים.

יש איזשהו מובן מאליו בתפיסת "השומר". חלק ממסורתה נשען על ניסיון אמיתי להשלים עם האויב והשכן (שהם לעתים אך לא תמיד, אותו אחד) כמי שהוא, מתוך זהותו, תרבותו והאופן שהוא רואה את עצמו. כך, למשל, האופן בו מוכרע סכסוך דמים בתפיסה התרבותית הערבית; תפיסת המרחב והקרע; תפיסת ממד הזמן בכלל וביחס לסכסוכים בפרט ועוד. ההאשמה החוזרת שמתבוננת בציונות כ"צלבנית" אינה דמגוגיה מדינית גרידא. היא משקפת עמדת עומק בנוגע לזרות וזיקה מלאכותית למרחב (לעומת אותנטיות מוסלמית/ערבית), ארעיות חולפת שהלכה כלעומת שבאה וכן הלאה. מסורת "השומר" אוהזת בשנתיים הבסיסית של קיום מדיני ישראלי־יהודי כבני המקום, וכבעלי זיקה עמוקה אליו, ובמקביל של יחס מכבד המכיר באחר כבעל זהות אותנטית ובת קיימא. שניות נוספת אפשר לנסח באופן הבא: נילחם על־פי ערכי המוסר והזהות שלנו, אך בראייה רחבה, בעיניים פקוחות ובמבט מפוכח על ההקשר התרבותי, הזהותי, ולעתים אף הדתי – וכל אותם הקשרים רחבים יותר בה מתקיים הסכסוך.

מסורת "השומר" עומדת בבסיס התכלית הצבאית האסטרטגית הראשונה: "הרתעה בסיסית ומתמשכת", והיא הנותנת לתכלית זו את אופי העמידה והתוחלת הבסיסית במאמץ הקשה של שימור כוח צבאי רלוונטי ונכון ליום פקודה. הרתעה בסיסית ומתמשכת, תוך חוסן ושכנוע פנימי שנגיב כאשר נצטרך. כך אפשר להבין את הביטויים שגורים בפי המנהיגות האזרחית: "הפנקס פתוח והיד רושמת" או "נגיב במקום ובזמן שנבחר", לא מתוך עמדה פונקציונלית שאם אפשר – נעשה. בין אפשר ובין "היכן, כיצד ומתי שצריך" הבדל משמעותי בעמידה ובנכונות הפנימית של העם שהמדינה והמנהיגות האזרחית צריכה לבנות בחיי היום־יום.

המתח הזה ונגזרותיו לבניין הכוח רלוונטיות עד לימינו, גם אם עבר התמרות והתפתחויות רבות במהלך השנים. למשל פעילות המב"ם בסוריה, תוך הפעלת מאמצים רחבי היקף ליצירת אמון בקרב חלק מ"השכנים" מעבר לגבול ברמה הסורית – היא דוגמה להחלה של מסורת "השומר". כך גם בנוגע להתמודדותה של ישראל עם הטרור הפלסטיני בעשורים האחרונים. במידה מסוימת, תוכנית ההצטיידות בחימושים מדויקים יכולה לשקף אף היא את המתח הזה, בשל היותה נגזרת ישירה של הרצון לקיים עוצמה צבאית נחרצת, יחד עם שמירה על רף גבוה ובלתי מתפשר בכל הנוגע ללחימה מוסרית.

מהות מורשת "השומר":

* גשר תפיסתי ומעשי בין התוחלת המדינית לתוחלת הצבאית.

* הכרה בשכנים היושבים במרחב כעובדה קיימת שיש לדעת ולהבין את ההקשרים לתרבות, למנהגים, לדת ולכבד אותם.

* האומץ לעמוד איתן בכל מפגש עם אויב פעם אחר פעם, ולנצח בכל מפגש- כי אין לנו אפשרות להפסיד ולו במפגש אחד, כדברי בן גוריון.

* השלום יושג בשל העמידה האיתנה של העם וההנהגה ועל כן, הוא תוצאתי ולא תכלית בפני עצמה.

* מתוך כך נגזרת המסורת הצבאית של ישראל: מדינה האוחזת בכוח צבאי הגנתי ובעל אופי התקפי.

הקמת צבא עממי – המוני ושוויוני

התשתית של תפיסת צבא העם אינה בלעדית לבן־גוריון כמובן, ואת יסודותיה אפשר למצוא בראשיתם של הצבאות הגדולים, הלאומיים והעממיים של ראשית המאה ה־19. הצרכים מבחינת זמן ומרחב היו אחרים, אך התכלית זהה – להעמיד כוח רב עוצמה, רחב היקף, המונע מהזדהות לאומית עמוקה, תוך הבנה אסטרטגית כי פחות מזה לא יספיק. המשמעות של בחירה בצבא עממי לאומי על פני צבא שכירי חרב או צבא אבירים על שלל גלגוליהם המודרניים, מעמידה זיקות ייחודיות בין העם, המדינה והצבא. נראה שקרל פון קלאוזוויץ היה הראשון לתפוס אותן בצורה מפורשת בשילוש יחסי הגומלין בין המנהיגות המדינית, העם והצבא, אותו העמיד בבסיס תפיסתו את מעשה המלחמה.¹²

זו הסיבה שתאיורית המלחמה עוסקת בהבנת התופעה כשלעצמה, בעוד התיאוריה הצבאית מבקשת להסדיר את המבנה ואת האופן שהצבאות פועלים כחלק מתופעת המלחמה, תוך התמקדות במיצוי של כְּלִי ואמצעי הלחימה הנתונים בידי הצבאות או בידי המדינאים. תופעת המלחמה גדולה מהצבא עצמו. תובנה זו, בין השאר, היא שהביאה את בן־גוריון להבין שכל מי שמחפש צבא מקצועי, מגודר במשאבים – למעשה מחפש יעילות כלכלית (לאומית) אבל לא בהכרח מועילות (אפקטיביות) צבאית לאומית ביחס לתופעת המלחמה שהיא רחבה הרבה יותר ממבנה כזה או אחר של הצבא. "לא ננצח על־ידי כוח צבאי בלבד. בימינו אין מלחמה נעשית על־ידי צבא בלבד. כל מלחמות דורנו נעשות על־ידי כל העם. ומלחמתנו אינה קלה מכל שאר המלחמות, ולהפך – היא קשה יותר. כי מלחמה זו אינה נגד הכוח הצבאי היהודי – אלא נגד היישוב כולו, ופחות מבכל מלחמה אחרת אפשר להבחין אצלנו בין חזית לעורף. כל אחד מאיתנו: גדול וקטן, איש ואישה, זקן וטף – אם הוא רוצה או אינו רוצה בכך – הוא בחזית".¹³

במהלך השנים נותח רבות הצורך (או אי הצורך) בצבא העם על גרסאותיו השונות. התועלת, או הצורך הכמותי, היו שנויים במחלוקת כבר בתקופתו של בן־גוריון, גם ביחסי הכוח בשנים 1947–1948. כך למשל בחר בן־גוריון להביא מחלוקת שהייתה לו עם אחד הקצינים שהיה בעל ניסיון צבאי רב: "אחד הקצינים. שיש לו יותר ניסיון צבאי וידיעות צבאיות אולי מכל החיילים שלנו, קצין בן־קצין, ששירת בצבא האוסטרי, הגרמני והבריטי, ומשרת בהגנה ובצה"ל מלפני מלחמת השחרור חולק על כל שיטת הגיוס שלנו. הוא כופר בערכו ובמעשיותו של צבא עממי או המוני כפי שהוא קורא לו: הוא טוען שבין כך ובין כך לא נוכל אף פעם להשתוות בכמות עם הכוחות הערביים, ושכלל יש מגרעות אורגניות בצבא המוני:

(1) איכות כוח האדם בצבא המוני נמוכה וירודה גם מבחינה גופנית וגם מבחינה שכלית, כי הרמה נקבעת על־ידי הממוצע הדמוגרפי של העם, והממוצע בהכרח שהוא ירוד: (2) יש מחסור בסגל פיקודי ומקצועי הדרוש לארגון, לאמן ולהפעיל צבא המוני: (3) החזקת צבא המוני, חימושו וציודו היא יקרה: (4) החזקת צבא המוני במלחמה בתקן מלא אפשרית רק אם יש רזרבות גדולות של כוח אדם, כי בשעת מלחמה יש אבדות אדם רבות, ויש למלא השורות המתרוקנות. אצלנו אין רזרבות כאלה. במקום צבא המוני הוא מציע להקים צבא מובחר קטן אך חזק בכוח מחצו. לצבא זה ייבחרו מיטב הכוח האנושי שבתוכנו. יינתן לו אימון משובח וממושך וזה יקטין הוצאות התחזוקה של כוח אדם והאספקה של ציוד וזיון. לרעיון זה יש תומכים בכמה ארצות והוא לכאורה משכנע. ניסיתי לברר את גודלו של הצבא המובחר ואיך יעמוד בשלוש זירות המלחמה שיהיו לנו בלי ספק בצפון: לבנון וסוריה. במרכז: ירדן ועיראק. בדרום: מצרים. והוא היה מוכרח להודות שנוסף לצבא המובחר יהיה הכרח לגייס ולהפעיל כל העתודות האפשריות ברזרבה מלחמתית, וכל החסרונות שמנה תחילה בצבא המוני - חזרו למקומם".¹⁴

התייחסותו לעמדתו של הקצין מבטאת את תפיסתו שאפקטיביות צבאית תחייב שימוש בעתודות גם במודל של צבא מקצועי – מודל שלא יספיק כדי להתמודד עם תופעת המלחמה הנדרשת במרחב בו ישראל נטועה, ותדרוש בהכרח שימוש בעתודות מילואים נרחבות. מודל של צבא עממי בו שדרת הקבע היא עמוד השדרה המקצועי שמכשיר את ההמונים ומלמד אותם בין אם בחובה ובין אם במילואים, הוא המחייב בתנאים שישראל פועלת בהם. עמדה זו גוזרת את העובדה שהמשקל הסגולי של שדרת הקבע קובע את המשקל של המערכת המבצעית כולה של צה"ל על שלוש שכבותיה – חובה, קבע ומילואים.

צה"ל: המבנה המצרפי הייחודי:

תרשים מספר 3: השכבות מזינות האחת את השנייה, לכל השכבות חלק בלתי נפרד במרקם של הצבא בשלמותו כ"מכונת מלחמה" למימוש התפוקות האסטרטגיות הנדרשות ממנו להשיג במסגרת השמירה על האינטרסים החיוניים של הביטחון הלאומי בכל המצבים השונים, חל משגרה - ביטחון שוטף ועד וכולל מלחמה

בלי להיכנס בעובי הקורה של סדר הכוחות הדרוש לצה"ל להתמודדות עם אתגריו העכשוויים, הן כצבא קבע וסדיר והן כצבא המבוסס על אנשי מילואים רבים, אפשר לקבוע כי הצורך בגיוס רחב ככל האפשר נותר שריר וקיים. ניתן ליצור מרחב תמרון מסוים עם הסד"כ באמצעות משך השירות, מסלולים דיפרנציאליים וכיוצא בזה, אך שמיכת הביטחון (בשגרה, בחירום ובמלחמה) הייתה ונותרה קצרה. גם הסכמי השלום מחד גיסא וקריסת הצבא הסורי מאידך גיסא לא צמצמו את מאזן הצרכים עליו עמד בן־גוריון. די אם ניזכר כמה אוגדות נדרשו לתמרון בתוך רצועת עזה, במרחבי יהודה ושומרון, ובדרום לבנון בשני העשורים האחרונים, כדי לעמוד על הצורך בגיוס רחב וכללי.

נוסף על המרכיב הכמותי הישיר – מספר גדול של משרתים בצה"ל בחובה, בקבע ובמילואים כרכיב בעוצמה הצבאית הישראלית – שתי נגזרות איכותיות מתוך גיוס החובה הכללי. למעשה מדובר בשתי השלכות עקיפות של עניין הכמות, השלכות שבעצמן מצדיקות עוצמה לגיוס הכללי שמבטיח את קיומן.¹⁵ הסוגיה האיכותית הראשונה היא תפקידו של הצבא העם כפי שתפס בן־גוריון, בבניין האומה, שהוא בבחינת לכתחילה ולא תוצר לוואי בדיעבד. בן־גוריון ראה בצבא מכשיר של האומה לא רק נוכח הצורך לחשל מדינה צעירה, ודאי לנוכח קיבוץ הגלויות של ימיה הראשונים, אלא למכשיר ולסמל העליון והקבוע של היהודי הצינוי שלוקח את גורלו בידו להקמת אומה. את התפקיד הזה על הצבא לממש הן מתוך עצם הווייתו הצבאית הכללית והן מתוך רתימת עוצמתו הכמותית והאיכותית למשימות לאומיות. לא כאן המקום לדון על מידת ההצלחה של הצבא במרכיבים אלו, אך די אם נעמוד על כך שלא דעכו.

עצם הדיון הער על תפקידו של צה"ל בהקשרים הרחבים של הביטחון: עורף, חברה, כלכלה וטכנולוגיה ועוד, ממחיש כי ההנחה הציבורית הרחבה ביחס לתפקידו של צה"ל שרירה וקיימת. צה"ל ימשיך להתמודד בשנים הקרובות עם האתגרים שתציב בפניו הדמוגרפיה הישראלית – אתגרים שספק אם בן־גוריון חזה את היקפיהם, למשל בעניין החברה החרדית, כמו גם בעקיפין ביחס לחברה הערבית, וזאת נוכח הצעות למודלים שונים של שירות אזרחי. להערכתי אי אפשר לקיים תפקיד זה, לא מצד האתוס (כור מצרף, כור היתוך, נקודת מפגש – הדימוי פחות משנה כאן), ולא מצד המשימות הלאומיות, ללא גיוס כללי ורחב, במובן זה זהו הישענות הדדית בהובלת הצבא.

הסוגיה האיכותית השנייה נוגעת ליתרון האיכותי הבא לידי ביטוי ביכולות סף־מעצמתיות, תת־מעצמתיות ולעתים מעצמתיות ממש. לישראל מיוחסות יכולות כאלה, למשל בנושא יכולת הפעלת האש מנגד וביכולות סייבר שונות. כאשר נדרשו מפקדים בחיל האוויר או באמ"ן במהלך השנים להסביר את עוצמת הגופים

עליהם הם אמונים בהקשרים אלה, בחרו לשוב לא פעם למודל צבא העם, לרכיב של גיוס כללי מתוקף חוק. טלו מ־8200 את הגישה הרחבה, אם לא המוחלטת לכלל השנתון הישראלי (למעט היוצאים מכלל זה מכוח החוק), ונטלתם את הנכס האסטרטגי המשמעותי ביותר של עוצמת הסייבר הישראלית. בנקודת הזמן הנוכחית אפשר להצביע על מרכיבים נוספים כמו ניסיון, אתוס, תרבות של חדשנות ותעוזה, ואקו־סיסטם מפותח ביותר, אך כל אלה חסרי משמעות אם לא יישענו על מוסכמה ופרקטיקה של גיוס כללי ושווינוי ככל שניתן.

קשה להבין זאת במבט מתוך ההווה, כאשר אנו חובשים את "משקפי המובן מאליו". בהינתן שאף אזרח, מנהיג או איש צבא ישראלי לא התנסה במערכת ישראלית בה לא קיים גיוס חובה כללי – קשה להבין את הזיקה בינו ובין האיכות המתגייסת היום ליחידות הטכנולוגיות השונות. לכאורה אותם נערים ונערות המשקיעים הון, זמן ומאמץ כדי להגיע ליחידות אלה, עושים זאת ללא קשר לגיוס הכללי. מדוע שהנוער יפסיק להתגייס לחיל האוויר אם צה"ל יגייס 20% פחות מכל שנתון? את התשובה אפשר למצוא פחות או יותר בכל מדינה מערבית שעברה ממודל דומה למודל הישראלי למודל סלקטיבי, שכיר או התנדבותי מלא וכיוצא בזה. "הפנטזיה" בכל המדינות הללו הייתה זהה: נותר על כל עודף כוח האדם, ונישאר רק עם הטובים לטייס, הטובים לסייבר, הטובים ללחימה וכדומה. בפועל, כהכללה, הדבר לא עובד.

בין אם המתגייסים מכירים בכך ומבינים זאת ובין אם לאו, רכיב האתוס "המובן מאליו", המוסכמה שעל פיה כולם מתגייסים (וגם אם בפועל רבים לא מתגייסים – הם עדיין היוצא מהכלל), הוא הרצפה עליה נבנים שיקולים נוספים כגון: הישגיות, תועלתנות, מפתחות למוביליות חברתית, והרצון לתרום ולהתנדב. אם נרצה לסכם במשל, נוכל לומר שבתקופתו של רפאל איתן כרמטכ"ל, ייסד שני מיזמים שלכאורה אין כל קשר ביניהם: "נערי רפול" מצד אחד של עקומת המתגייסים, ו"תלפיות" מצידה האחר של אותה העקומה. לכאורה אין כל קשר ביניהם. בפועל, לשני אלה אין קיום ללא צבא העם, ומחבר ביניהם חוט מקשר חזק מכפי שנראה לעין ממבט ראשון.

למען הסר ספק, איום הביטחון הקיומי לא "פותר" אף אחד מהאתגרים הללו, אלמלא מנגנון זמין ויציב של גיוס חובה כללי. לראיה, גם בראשית הדרך, כאשר האיום הקיומי מונח על צוואר המדינה הצעירה ואזרחיה באופן הממשי ביותר. כפי שציין בן־גוריון: "גיוס ליחידות לוחמות – היה למורת רוחם של הרבה מתגייסים הרוצים דווקא ללכת ליחידות שונות, מפני ששם הם לומדים מקצוע שיצלח גם בחיים האזרחיים. ואולי גם מטעמי ביטחון אישי (שלא יצטרך להישלח לחזית)".¹⁶

מבין כלל מורשותיו של בן־גוריון, ספק אם יש אחת שמזוהה עימו יותר מזו של צבא העם. מודל זה היה חריג למדי כבר בשעתו ביחס לתרבות המבצעית שהתקיימה בישוב לפני הקמת המדינה, וכיום על אחת כמה וכמה. למעשה, אין ולו דוגמה נוספת אחת לצבא המתאפיין במכלול הקריטריונים הבאים בעת ובעונה אחת: צבא של מדינה דמוקרטית בו מתקיימת חובת גיוס לשירות ארוך לגברים ולנשים כאחד. כל מרכיב במשפט זה אינו שכיח במיוחד כשלעצמו, אך השילוב ביניהם הוא יחידי למקרה הישראלי.

אחד ההיבטים החשובים ביותר של מודל זה קשור לשוויון מגדרי עד כמה שניתן, הן בהזדמנויות והן באופי השירות הנגזר מהמציאות האופרטיבית בישראל. רגישותו של בן־גוריון לעניין זה באה לידי ביטוי בין השאר במסמך הסיכום מ־1953, בו התייחס ארוכות לאישה בצבא. קרוב ל־800 מילים הקדיש לסוגיה זו, כאשר התייחס הן לצד של הצורך הביטחוני־מבצעי במיצוי הפוטנציאל הנשי באוכלוסייה, והן לצד ההזדמנות וההכרח מן הצד החברתי. הוא אמנם לא הרחיק לכת עד לצד של שירות שוויוני מבחינת ההזדמנויות הגלומות בו, והתייחס לפוטנציאל הנשי בעיקר בהקשר של תפקידים עורפיים, אך בנחרצותו לשלב נשים הניח במידה רבה את התשתית לשילוב גובר והולך של נשים בצה"ל.¹⁷

מהות הצבא העממי המוני שוויוני:

* רק צבא עם, המוני ושווינוי, ייתן מענה לביטחון ישראל למול תופעת המלחמה (בהיבט הכמותי והאיכותי כאחד).

* צבא עממי אינו צבא מליציוני, זהו צבא העם שבא מכל שדרות העם ולכן שוויוני וא-פוליטי.

* בצה"ל מבנה ייחודי המשלב בין מודלים שונים בו שדרת צבא הקבע המקצועי מחזיקה על כתפיה באופן בלעדי את צבא החובה וצבא המילואים על כל היבטיו השונים.

* למודל צבא זה, עממי, המוני ושווינוי, אחראית המדינה ומנהיגותה, שכן המדינה אינה רק מקור הסמכות החוקית ומקצת המשאבים הלאומיים הנדרשים לקיומו היא גם המקור הערכי לשמירה על נכונותו ביום פקודה.

תפוקותיו הצבאיות הייחודיות והמובהקות של צה"ל

בסיכום שני הסמינרים (1947 ו-1953), בניסוחים שונים ובהדגשות שונות, התעכב בן־גוריון על התפוקות הייחודיות של צה"ל כצבא לוחם. תפוקות ייחודיות אלה מתייחסות לשני מתחים חשובים: האחד מוגדר על ידו כ"לנצח בקרב ולמעט באבדות"; והשני כ"הגנה על הקיים/קיום לצד אֶפְשׁוֹר ההגשמה". שני מתחים אלה ייחודיים לצה"ל מבחינתו, ויש להם נגזרות מרחיקות לכת בנוגע לבניין הכוח והפעלתו עד לימינו.

המתח המעצב הראשון מתייחס להכרח להכריע תוך מיעוט אבדות.¹⁸ דרישתו מצה"ל מגדירה את מינימום האבדות בצידו כקריטריון מרכזי בתפיסת ההפעלה, ויש לכך נגזרות משמעותיות לבניין הכוח. דרישה זו אולי נראית לא קשורה לתורת המלחמה הכללית, אך היא נעוצה בהתאמת רעיונות אוניברסליים לצרכים הייחודיים של העם היהודי בישראל. בסופו של יום, היום כמו אז העם היהודי הוא אומה קטנה,¹⁹ מה שמחייב את צה"ל לנצח את מלחמותיו בגישה שונה משל מדינות אחרות ותיאוריה צבאית אוניברסלית.

בן־גוריון לא התעכב על כך, אך נוכל להניח כי הדברים הבאים מובלעים בעמדותיו: הצורך למעט באבדות אינו נובע רק משיקול דמוגרפי, ויש לצורך זה תשתית בסיסית שקשורה בזהותה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. כלומר שמירת החיים היא ערך יהודי חשוב ומרכזי בתרבות ישראל, והיא מצפן מוסרי מרכזי למעשה המלחמה. בהקשר הדמוקרטי־אוניברסלי הרחב יותר, חשוב להזכיר כי המנהיגות והצבא נותנים דין וחשבון לעם על אבדות בשעת מלחמה, דין וחשבון שהוא מכונן ומרכזי בהרבה בממשטרים שאינם ליברליים או דמוקרטיים.²⁰

המתח השני נוגע לחובתו של צה"ל להכריע עבור תכלית שהיא תובענית יותר מאשר הגנה על הקיים בלבד. כבר בפברואר 1948, בדברים שנשא בפני ועד הביטחון, הדגיש כי למלחמת הקוממיות היהודית-ישראלית (הדברים נאמרו לפני הקמת המדינה) יש הכרח להכריע באופן שיבטיח יותר מאשר "אי הפסד" או "המשך הקיום" בלבד. צריך להבין את ההקשר בו נאמרים הדברים הללו, בערבה של מלחמה שמבחינת בן־גוריון ברור כי היא עלולה להסתיים באובדן מדינת ישראל. ואף על פי שלא ברור אם יצלח כוח המגן את הרף הנמוך של "שמירה על הקיים", התעקש על הגבתו של הרף מלכתחילה.²¹

הביטחון שעל הצבא לספק, על מכלול ההרתעה, ההגנה וההכרעה שבו, אמור להבטיח יותר מאשר הישרדות. עליו להבטיח ולספק תנאים כלכליים, התיישבותיים, משקיים ותרבותיים, שיבטיחו יכולת הגשמה של תנועה רעיונית. ובנגזרת מעשית – ברור כי על בניין הכוח להתכתב עם מכלול הצרכים הלאומיים, וכי הוא אינו עומד לבדו. חשוב לשים לב כי את צורכי הביטחון לא גזר בן־גוריון מתרחיש הייחוס בלבד, אלא מגודל ההגשמה הרצויה. וכפי שניסח זאת בסוף דבריו בנאומו לעיל: "את המטרה עצמה יתווה רצוננו הציוני, ובגודל הרצון — תלוי גודל הכוח".²²

מהות התפוקות הייחודיות של צה"ל:

* הכרעה צבאית יהודית ברורה.

* תמיד בזמן קצר.

* תמיד במיעוט אבדות.

ולכן מהויות אלו גוזרות:

* תמיד תחבולה בבסיס כול ביצוע בכול דרג (מהאסטרטגיה רבתי ועד הטקטיקה המבצעית בקצה).

* תמיד טכנולוגיה המשלימה לאיכות, ליכולות ולהתמודדות עם גודל הבעיה שמנגד.

איזה צבא נבנה לנו? מה תפקידיו המעשיים?

בן גוריון, שלא הסתפק בהנחת תשתית תיאורטית בלבד לבניין הכוח, נכנס בעובי הקורה גם במה שנוגע למבנה הכוח עצמו. בסיכום הסמינר הראשון הגדיר נגזרת מעשית בעניין אופן ארגונו של כוח המגן העברי: "לצרכי המאבק המדיני וקיום הביטחון של הישוב והארץ בהווה ובעתיד דרושים לנו שלושה חילות: חיל־מחץ מעולה למטרות מיוחדות; חיל־תנופה במתכונת צבא סדיר, להדוף כל התקפה ערבית אפשרית בעתיד; חיל־מגן טריטוריאלי לצורכי הביטחון בהווה. שלושת החילות יהיו כפופים למרות עליונה אחת ולפיקוד ארצי מרכזי, אולם המבנה, האימון, הציוד והפיקוח של כל אחד מהחילות יש להתאים לתפקידו המיוחד. חיל־המגן יקיים את המבנה הטריטוריאלי הנוכחי ויהיה כפוף – במסגרת המשמעת העליונה של הארגון – לפיקוד אזורי. חיל־התנופה יסודר במתכונת צבאית, בגדודים או ביחידות גדולות יותר (בריגאדות) עם מפקדות ומטות של יחידות, הכפופים למפקדה העליונה ולמטה הראשי. חיל־המחץ יותאם לתפקידים מיוחדים".²³

בן גוריון הדגיש כי הכוח שיקום אחראי גם על מה שניתן לכנות גם בימינו סוגיות ב"ביטחון הפנים". כאן יש לשים לב למדרג המענה והוא אינו מקרי. "ביטחון הישובים והדיפת סכנת הכנופיות, בין של שודדים ובין של פורעים, יש להעמיד על: שומרים בשכר, האחראים לפיקוח שמירתם; משטרת הישובים היהודיים, האחראית לביטחון הנקודות והאיזור שבתוכו היא פועלת; חטיבות של חיל-מחץ ויחידות אחרות, המצטרפות לפעולה לפי הצורך; חיל-מצב מקומי, האחראי קודם כל לביטחון המקום. כוחות הביטחון נתבעים למנוע באופן היעיל ביותר כל אפשרות של התקפה על ישוב יהודי או על יהודי בודד – ולהדוף כל התנקשות-איבה במלוא המרץ הדרוש".²⁴

החובה החשובה ביותר היא להגן על החיים היהודיים, בין אם מדובר באדם בודד או בקבוצה המתגוררת ביישוב מבודד. זה דורש אומה חמושה, עם שילוב של שומרים בתשלום, משטרת מדינה ויחידות צבאיות שמשקיעות משאבים כדי להבטיח ביטחון פנים ולהגן על יישובי ותושבי הארץ.²⁵ האחריות הכוללת אם כך היא של צה"ל, והוא נדרש לממשה במגוון כלים: בין אם באמצעות חקיקה (למשל חוק השמירה ברשויות (הסדרת השמירה תשכ"א 1961), בין אם באמצעות הסדרת שמירה תחת משרד הביטחון (צו בדבר הסדרת השמירה ביישובים יהודה והשומרון מס' 432, תשל"א), ובין אם בפעולות מבצעיות אחרות עד כדי נוכחות פיזית מתמשכת המתוארת כחיל מצב. על הצבא לממש אחריותו ולהשתמש בסמכותו ובכוחו כדי לספק ביטחון תודעתי ופיזי לתושבי הארץ (כולל עיסוק בבעיות ביטחון פנים, כפי שראה בן-גוריון כבר בראשית הדרך), וכך לממש את אחריותו כנגזר מייעוד צה"ל (ותפקידיו).²⁶

"לצורכי ביטחון תחולק הארץ לאזורים ובכל אזור ימונה מבט"ח (מפקד בטחון) האחראי לשמירה ולביטחון בנקודות שבאזורו. המבט"ח יפקד על משטרת הישובים והחיי"ם שבאזורו, יפקח על השומרים, וחטיבות חיל-המחץ יעמדו לרשותו בשעת הפעולות באזורו. תשומת לב מיוחדת תוקדש לקיום התקן המלא של משטרת הישובים בכל מקום, לאימונה וחינוכה המעולה, והפעלתה ככוח-המגן המרכזי בביטחון הישובים. המ"נים צריכים לשרת בשורה הראשונה את צרכי הביטחון באזורם, ועל המבט"ח לדאוג שתקן המ"נים יהיה מלא ושאימונם ופעולתם יהלמו את תפקידם. חיל-התנופה יקבל אימון צבאי חדיש, ויסודר במשטר מתוקן, מותאם לתנאים ולנסיבות המיוחדים של מציאותנו, למען הכשירו לפעול בשעת צורך נגד מעשי איבה מצד הצבאות של הארצות השכנות. דרוש מאמץ מיוחד ומתמיד לגייס מחדש את החיילים היהודים ששירתו במלחמת-העולם האחרונה, וביחוד את חיילי הבריגאדה".²⁷

חשוב להדגיש כי הדברים נכתבו בהקשר שבו קשה עד בלתי אפשרי היה להבחין בין ביטחון פנים, ובין ביטחון בגבולות או נגד איומים מצד המדינות הסובבות את ישראל.²⁸ מבט מעמיק יגלה כי ההקשר של ימינו אינו בהכרח פשוט יותר. ניתן לחשוב על מערכות היחסים של כלל האוגדות המרחביות והפיקודים המרחביים עם היישובים שבעומק גזרתם (ולא רק צמודי גדר). כמו כן ניתן להעלות על הדעת צמתים שונים בדרכו של צה"ל, גם מהעשורים האחרונים, שמראים כי ישראל לא לגמרי הכריעה היכן עובר גבול אחריותו של הצבא על סוגיות של ביטחון פנים (הנגזר גם מסמכויותיהם של גופי הביטחון השונים בדגש על המשרד לביטחון פנים, משטרת ישראל ושב"כ), כך בנוגע למסתננים בגבול מצרים, להברחות סמים ונשק בגבולות, תפקידו של הצבא במהלך מגפת הקורונה, בפינוי ימית ובהתנתקות, הדרישה למעורבות באנתפאדה הראשונה והשנייה שהגיעו לכדי הצבת חיילים במרחב הציבורי, המחלוקת ביחס לתפקידיו ביחס למשימות שונות בפנים הארץ במהלך מבצע "שומר החומות" ועוד.

היסודות שהניח בן גוריון מכתביים מבנה ייחודי המשלב צבא סדיר, שדרת קבע משמעותית, וצבא מילואים. המתחים שהוא מתמודד עימם בהקשר זה ב-1947 וב-1953 לא שכחו גם היום. לכל אורך תולדותיו של כוח המגן העברי התקיים מתח בין שאיפה לבנות כוח מחץ של יחידות עלית, ובין צבא עממי; בין השקעה נרחבת במערך המילואים כעתודה חיונית להכרעה צבאית במלחמות, ובין חוסר היכולת להחזיק כשירות של 100% על כל מרכיבי המערך הזה; בין השקעה באימון ובכשירות של כלל הכוח הצבאי ובין שימור המינימום של כשירות מפקדים; ולבסוף, בין משימות של שיטור ובט"ש לעומת כשירות למלחמה.

כלל המתחים לא הגיעו מעולם לנקודת שיווי משקל יציבה. הם המשיכו לנוע משיווי משקל דינמי אחד למשנהו במהלך השנים, וכנראה ימשיכו לעשות זאת גם בעשורים הקרובים. אי אפשר להתעלם כי מגוון וסוג העימותים והאתגרים העומדים בפני ישראל בכלל, ובפני צה"ל בפרט, רבים ושונים – דבר שכשלעצמו מקשה על מציאת שביל הזהב למרכיבי הכשירות המבצעית הנדרשת – את המוכנות הגלומה בעוצמה הצבאית, ואשר ביטויה לטווח זמן ארוך להתמודדות עם מגוון עימותים עתידיים היא הכושר הצבאי.

יש לציין כי חלק מהנגזרות אינן קשורות רק למבנה אלא גם להיבטים תשתיתיים, משקיים ולוגיסטיים. בן-גוריון ייחס חשיבות אסטרטגית ליכולת הצבאית והמדינית לגייס את עתודות כוח האדם (המילואים) בהיקף ובקצב הנדרש:

"אעמוד על בעיה אחת שנראית לי חיונית ביותר: מהירות הגיוס של יחידות המילואים. "לפי הסדרים הקיימים עכשיו יידרשו 6-7 ימים מקריאת המילואים להתייצבות עד היותם ערוכים לקרב. עד היום נענו אצלנו

המילואים לכל קריאת התייצבות במידה משביעה רצון. לרוב במשך 24 שעות. זה מעיד על רמת מורל מניחה דעת בקרב המילואים. אולם עד שאנחנו יכולים להספיק לספק למתייצבים התלבושת, הציוד, הנשק וכו' – ולהביא את המילואים למוצב הדרוש, יעברו בתנאים הקיימים עוד 5–6 ימים".²⁹

במובן זה, התנאים המקומיים של ישראל לא השתנו. לא מצד הגיאוגרפיה ולא מצד פריסת האוכלוסייה והיקפה. הבעיה הייתה ונתרה זמן ביחס לכמות וליכולת של תפוקה מבצעית צבאית. אם בן־גוריון התייחס בכתביו לצבאות ערביים גדולים בעלי יכולת לפתוח במתקפה יבשתית ולהסתער על גבולות המדינה, הרי שהיום התרחבות ממדי הפעולה והלחימה מובילה לפעולה רב־ממדית בכל ממדי הלחימה ולעתים גם בממדי פעולה שאינם לחימה כמענה לצורך להגיב מהר מתקיפות בסייבר ועד לאש מנגד במסות גדולות המופעלות לעבר ישראל בתמיכת כוחות קרקעיים. התרחיש משתנה מעת לעת וגם התרחיש הנוכחי ישתנה בעשורים הבאים (גם אם בשלב זה קשה לדמינו אחרת), בעיות היסוד והמכניקה הנדרשת לפתרון במרחב הקרקעי־גיאוגרפי הייחודי של ישראל הן ללא שינוי מהותי. לצד המערכת הצבאית, זהו תפקידה גם של המערכת המדינית־ביטחונית להתמודד עם בעיות היסוד הללו, ולתעדף באופן שבו היא רואה לנכון את הקצאת המשאבים הלאומיים לפתרון.

קשה לקרוא את בן־גוריון, ולא לזהות הטיה מסוימת לכיוון חשיבה צבאית "יבשתית". הוא אמנם הניח יסודות מסוימים לעוצמה טכנולוגית, אווירית, ומודיעינית ונתן דעתו על כך בהיבטי רכש וכיוצא בזה. אולם בטקסטים המכוננים שלו לא הניח תשתית תפיסתית מנומקת ורחבה בנוגע לאוויר, לים, ולמודיעין. יהיו שיטענו כי עד היום קיימים פערים אסטרטגיים בתפיסה הביטחונית ביחס לממד הימי, בשל "גרירת רגל" מוקדמת זו אצל בן־גוריון.³⁰

מהות ארבעת המאמצים הקבועים שעל צה"ל לאחוז בהם:

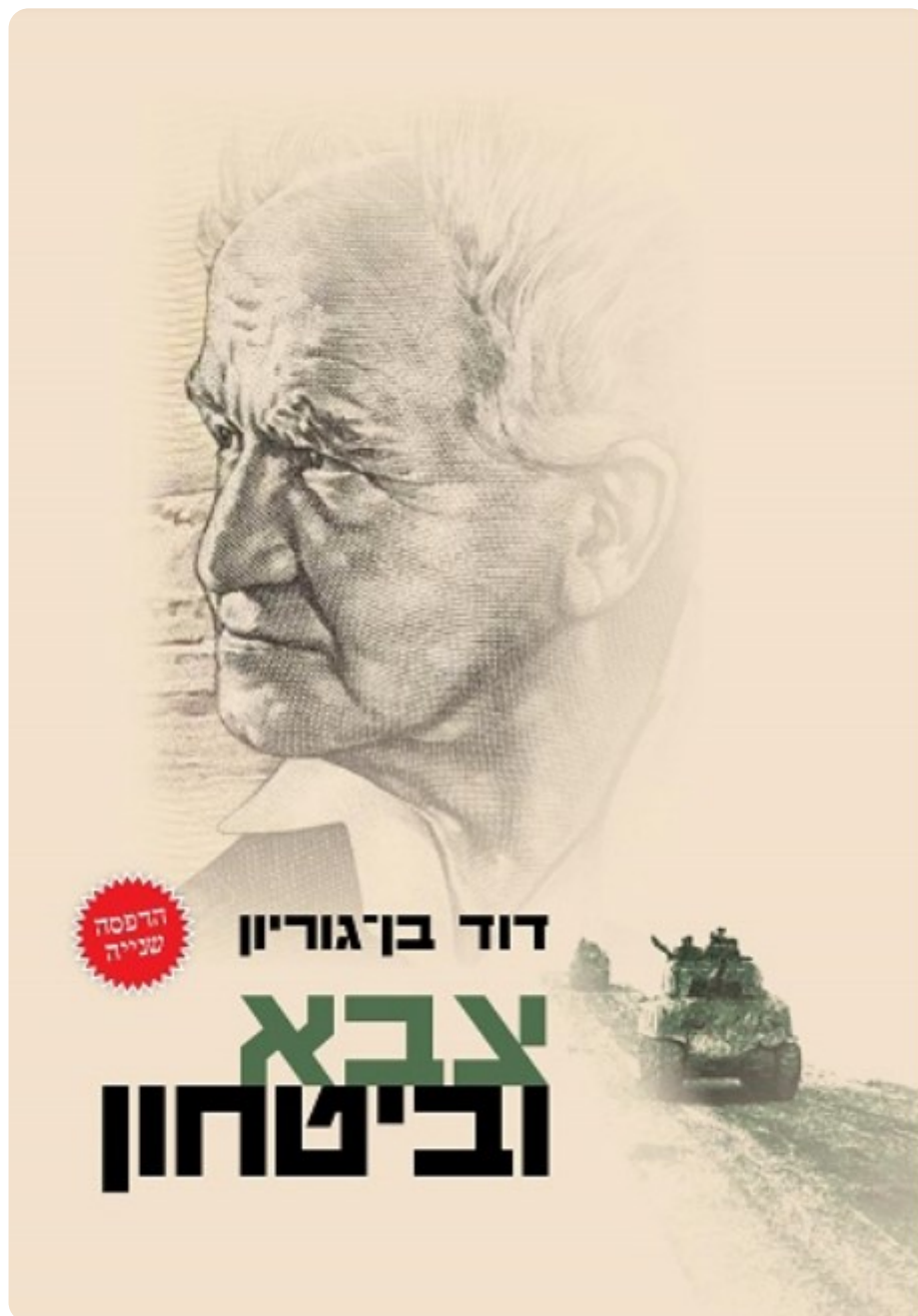
* ארגון התושבים בישובים להגן על עצמם בעצמם (השומרים). אפשרי על ידי יצירת מחלקות כחלק ממערך ההחזקה ביישובי הגבול, שיהווה בסיס הגנה מוצק, מספק ומיידי עד לסיום גיוס כלל כוחות החטיבות המרחביות (או אחרות מתוכננות).

* כוחות עתודה ייחודיים כמענה מבצעי ממצב שגרה ועד מצב מלחמה (חיל־מחץ).

* צבא סדיר המאפשר שמירת שגרת המדינה, תוך כדי הבטחת היכולת לתת מענה ראשוני במלחמה (חיל־תנופה).

* כוחות קבועים לאחיזה והגנה לאבטחת הריבונות (חיל־מגן).

יש לזכור כי מימוש אחריות זו אינה נשענת בהכרח על עשייה צבאית באופן בלעדי, אלא יכולה להיות ממומשת במגוון דרכים הנתונות במסגרת החיקיתית של המדינה, הגם שזוהי אחריות הצבא להביא דברים אלו בפני המחוקק.

סדר העדיפות להשקעה (יחידות ואנשים) בצבא ישראל

נוסף על העיסוק בחלוקה לחילות השונים ולתפקידים במשימות הביטחון בגבולות המדינה ובפנים הארץ, התייחס בן־גוריון לחלוקה שבין הכוח הלוחם לכוח המנהלתי הקיים בתוך הצבא: "עוד בימי דוד המלך הבחינו בין שני סוגי חיילים: 'היורדים במלחמה' כלומר יחידות לוחמות, ו'היושבים על הכלים', כלומר יחידות שירות. דוד המלך בצדק קבע חוק ששני הסוגים 'יחדיו יחלוקו, כחלק היורד במלחמה ובחלק היושב על הכלים'. מבחינה מוסרית זה נכון. שני סוגי החיילים הכרחיים. ולשניהם אותן הזכויות. אבל מבחינה קרבית וצבאית יש הבדל בינם, והכוח המלחמתי נמדד קודם כל בכמות הלוחמים. והעיקרון של העלאת איכות צבאנו פירושו קודם העלאת הכוח הלוחם על חשבון הכוח השירותי במקסימום האפשרי".³¹ לכאורה מדובר בהבנה אוניברסלית, ועדיין ביקש בן־גוריון לייחד לה פסקה הקושרת הבנות אלה למורשת היהודית. העוצמה הקרבית היא זו שקובעת, ולא העוצמה המנהלתית. אם צריך לבחור בין השניים הרי שהעוצמה הקרבית תתועדף תמיד.

המהפכה התעשייתית השלישית, וביתר שאת המהפכה התעשייתית הרביעית, מאתגרות סוגיה זו. כיצד אומדים את העוצמה הקרבית, מה בין היחידות שנוכחות בשדה הקרב עצמו תחת אש ונוכח פני אויב ובין המערכים מופעלים מרחוק או תומכים את הפעולה של הכוח בשטח באופן תמידי עד כי ללא סיועם האפקטיביות של הכוח בשטח פוחתת באופן דרמטי. לתפיסת בן־גוריון אין בלבול מי שמשפיע על שדה הקרב נוכח פני אויב ותחת אש הוא ההפגנה היחידה לעוצמה הצבאית בעת מלחמה. מי שמוכן להיות בחוד החנית הוא ליבת העניין, ללא פגיעה בחשיבות "היושבים על הכלים".

כך גם אפשר להבין את הפסקה הבאה: "ניסיונו עד עכשיו הראה, כי לפחות 12% מכל המתייצבים פסולים לכל שירות צבאי מטעמי בריאות; מהמגויסים – יש 28% שבריאותם פוסלת אותם לשירות קרבי, ורק 72% מהמגויסים יש להם סוג בריאות בעל כושר קרבי [...] כוח האדם שלנו הוא מצומצם ודל, ואין לנו הברירה הרחבה שישנה בארצות – אירופה ועלינו לשקוד על העלאת בריאות הנוער בישראל. דבר זה – גיוס ליחידות לוחמות – היה למורת רוחם של הרבה מתגייסים הרוצים דווקא ללכת ליחידות שונות, מפני ששם הם לומדים מקצוע שיצלח גם בחיים האזרחיים. ואולי גם מטעמי ביטחון אישי [שלא יצטרך להישלח לחזית]"³².

הגם שישראל אך זה הוקמה, ואיום קיומי מונח על צווארה, וגם כאשר ברקע המלחמה הקשה בתולדותיה – מלחמת העצמאות – החברה היהודית הצעירה מגלה סימנים של התנהגות נורמלית, ואוניברסלית: בני אדם מבקשים בכל מקום למצות את הזמן לתועלתם האישית, ובמובנים של שירות צבאי – לבחור בנתיב שיש בו משמעות, אך אם אפשר שיגדיל את המוביליות החברתית-כלכלית של הפרט הרי זה בונס משובח. ב־1953 משמעות הדבר היא להיות נהגים, וב־2023 להתגייס ליחידות טכנולוגיות. בן־גוריון הבהיר בכל דרך, כי מלחמה אינה מקום טבעי לאדם ולא משנה כמה יתאמן אליה ובאיזו תקופת זמן. לכן זוהי חובה שצריך לכרוך בחינוך עמוק ובאמצעים, כדי לאפשר את הצבת האנשים נוכח פני אויב ותחת אש למשימת ההגנה.

יש נקודה שמעבר לה קשה למתוח את פרדיגמת "היורדים למלחמה" מול "היושבים על הכלים". גם אם נסכים כהנחת יסוד שלא ניתן לקיים ולהבטיח הכרעה ללא כוחות לוחמים שיסכנו את חייהם נוכח אויב ומול אויב – הרי שמי שאינם כאלה, הולכים ומתרחקים מהמכנה המשותף המאחד של "תומכי מלחמה היושבים על הכלים". במילים אחרות, ההבחנה הפשוטה יחסית בין לוחמים ובין מנהלה אינה מסגרת מארגנת מספקת לניהול המתחים והתעדופים הנדרשים בין מרכיבים שונים של הסד"כ. מהפכת המידע, והשלכותיה על התשלובת של אש ומודיעין, משולה למכונה הדורשת עוד ועוד כוח אדם איכותי.

הכשרתו לעתים נפוצות אינה מתחילה ברגע ההגעה לבקו"ם, אלא בבחירה במגמות לימוד והקבצות, אי שם בבית הספר היסודי. בהקשרי הסייבר על אחת כמה וכמה. היכולת לקיים אתוסים מקבילים שיבטיחו איוש מספק בנקודת הכניסה ושימור איכותי דיו לאחר מכן, מאתגרת ומחייבת פעולות מורכבות יותר מאשר תעדוף במתכונת של "סכום אפס".

מהות סדר העדיפות להשקעה בבניין הכוח:

- * יחידות המבצעות באוויר, בים וביבשה - הלוחמים בשדה הקרב עצמו לפני התומכים בהם.
- * טכנולוגיה משלימה לאיכות, ליכולות מבצעיות ולהתמודדות עם גודל הבעיה והאתגרים שמציב לנו האויב.
- * לוחמים בשדה הקרב כפרטים (ביורדים במלחמה) לפני כל האחרים (היושבים על הכלים) תהיה חשיבות תפקידם אשר תהיה.
- * לבסוף - כל היתר.

טכנולוגיה כיסוד קבוע ומשלים לכושרו וגודלו של הצבא ביחס לאתגריו

יש הרואים בצה"ל ובמערכת הביטחון גוף המשועבד לטכנולוגיה ולא לממד האנושי שבו. לכאורה בכל צבא יש דרישה לטכנולוגיה לטובת יישומים צבאיים ויצירת יתרון בשדה הקרב. בהסתכלות מקרוב ניתן להבין שהמורשת הטכנולוגית של צה"ל בנויה כחלק אינהרנטי ומובנה בתוך הכוח הצבאי ממסד ועד טפחות. עד כמה הדבר הוא בליבת הארגון כמנוע מעשי ניתן לראות בהקמת חיל המדע ב־1948 על ידי אברהם קציר במהלך המלחמה, כדי לפתור בעיות מבצעיות במלחמה. "מכיוון שאנו נופלים בכמות – עלינו לעלות באיכות"³³. תפוקה צבאית ייחודית נוספת שדרש בן־גוריון קשורה לרתימת הכושר המדעי והטכנולוגי לטובת הגדלת העוצמה הצבאית: "החומר האנושי שלנו בכללו אינו נופל מזה שבאיזו ארץ אחרת, ועולה לאין־ערוך, ביכולתו המוסרית והאינטלקטואלית, על זה של שכנינו. זהו יתרונו העיקרי, ולפי שעה כמעט היחיד. למען הכשירו למלא תפקידו הכפול – גם בחזית הבריטית וגם בחזית הערבית, יש לשכלל שכלול רב את אימונו, משטרו, תכנונו, חינוכו הציוני והצבאי, כושר פעולתו וכושר מחצו; יש לזיינו ולאפסנו בצידו מלחמתי ומשקי בכמות ובאיכות נאותה, שיעניק לו כושר תנועה ופעולה בכל מצב חמור; ויש להתאים מבנהו לנסיבות החדשות ולצרכים הגדלים ומחמירים, מתוך שימוש מלא בניסיון הצבאי שרכשנו אנחנו ורכשו אחרים במלחמת־העולם האחרונה [השנייה], ומתוך ניצול כל כיבושי המדע והטכניקה החדשים לצרכי התגוננותנו"³⁴.

הדגש שנתן לטכנולוגיה בתחילת הדרך אינו מקרי. לתפיסתו, מדובר במרכיב יסודי כמדינה וכצבא הנמצא בכל הרבדים המעשיים, הצבאיים והתשתיות המדינתיות כאחד, המאפשרות את "כיבוש המדע והטכניקה החדשים" הנדרשים להשגת תפוקה מבצעית וביטחונית בארבעה ממדים: הראשון, הטכנולוגיה מהווה משלים להסדרת המשוואה של מעטים מול רבים. ביטויים במהלך ההיסטוריה המעשית של בניין הכוח

עוסקים בעדיפות האיכות על פני הכמות. אין כאן האדרת יתר לטכנולוגיה, והיא אמצעי מרכזי וייחודי להשלמת מרכיב הצבא העממי (המורכב משלוש השכבות של חובה, קבע ומילואים), ומאפשרת להם לממש את עוצמתם ולהתארגן בהתאם מול האתגרים תחת הציוויים: בזמן קצר ובמיעוט אבדות.

הממד השני, ההבנה כי טכנולוגיה היא מטבע עובר לסוחר בין מדינות. במובן זה, אם ישראל לא תאחז באופן עצמאי בכיבוש המדע – הוא לא בהכרח יינתן לה. וכדי לאפשר לה להגן על עצמה בעצמה, היא נדרשת לעצמאות תעשייתית וטכנולוגית: כמה? באיזה תחומים? זהו דיון שנגזר מאופי המלחמות העיתיות, אך בהסתכלות כוללת וארוכת טווח זמן אין אפשרות בחירה אחרת, אלא להשקיע בטכנולוגיה.

הממד השלישי, הטכנולוגיה מאפשרת להרחיב את שולי הביטחון מעבר לממדי הלחימה המסורתיים של יבשה, אוויר וים, לתוך הממדי לחימה ופעולה חדשים: המידע, החלל, הסב"ר והספקטרום האלקטרומגנטי. הגדלת שולי הביטחון אפשרה לישראל ולצה"ל לקחת סיכונים אסטרטגיים וביטחוניים מחושבים, וכך לאפשר שגרת חיים ולהבטיח את פעולת המרחב האזרחי והכלכלה הישראלית החשובה לביטחון הלאומי כשלעצמה מחד גיסא, וליצור תחושת עליונות צבאית בכל ממדי הפעולה הלחימה, והגברת ההרתעה של הצד שני, שבתורם תרמו להרחקת האיומים מאידך גיסא.

הממד הרביעי, היציבות המדעית, בדגש על מוסדותיה האזרחיים האקדמיים, המחקריים, מיזמים לאומיים ועוד. אלה בליבת הערכת המצב הלאומית-ביטחונית והשקעותיה התשתיות ארוכות הטווח של ישראל: מעבדות, חוקרים, שדות ניסויים ובתעשיות צבאיות ייעודיות.

כמה שינויים מהותיים חלו בהקשרי בניין הכוח מימי ראשית המדינה. צה"ל נולד ונבנה בעיצומה של המהפכה הטכנולוגית השנייה, שהתאפיינה בפלטפורמות משמעותיות בשלושת ממדי הלחימה של שדה הקרב – יבשה, אוויר וים.³⁵ צה"ל חצה את הסף לתוך המהפכה הטכנולוגית השלישית של המעבד האלקטרוני, שאפשר להצטייד במערכות נשק מדויקות. לבסוף, חצה לתוך המהפכה הטכנולוגית הרביעית המתאפיינת בעולם עתיר יכולות מחשוב, בכלים כגון סייבר ולמידת מכונה. המהפכות הן תוספתיות (אינקרמנטליות), האחת על השנייה, ומביאות לידי ביטוי את כלי המלחמה שפותחו מהמהפכות הקודמות בצורות מתקדמות. השתנות זו התאפשרה לצה"ל בשל היציבות הטכנולוגית המדינתית והביטחונית, אבל יותר מכול בשל הציווי להשקעה קבועה בטכנולוגיה והישארות בחזית כיבושי הטכנולוגיה.

שלושה מרכיבים נוספים שיש להם קשר עמוק לבניין הכוח, עשויים להציג תמונה מלאה ושלמה יותר: הראשון – בראשית ימיו צה"ל קיים מאמץ אוטונומי של פיתוחים טכנולוגיים. כיום ברור לחלוטין כי לצד היותו של הצבא מנוע פיתוח מרכזי, אין לו או למשרד הביטחון לבדם תוחלת ללא השתלבות ושותפות מרובת תצורות וצדדים עם התעשייה, האקדמיה, מערכת החינוך ועוד.

השני – בעבר היה יכול צבא (לא רק במקרה הישראלי) לטעון להובלה כמעט בלעדית על פיתוחי קצה טכנולוגיים. לא במקרה צמחו האינטרנט, הרדאר, GPS ורכיבים מהותיים מעולם המחשוב בשדה הצבאי. אולם תמונה זו כמעט התהפכה בשני העשורים האחרונים. התעשייה האזרחית עוקפת את זו הממשלתית והביטחונית בשדות רבים, החל ביישומים שונים של בינה מלאכותית, עבור לביד"טכנולוגיה וכלה ביכולות אחסון וניהול מידע בענן. הדבר מחייב שטח פנים רחב יותר בין צה"ל והמערכת הביטחונית, ובין תחומי ידע ועשייה שהם אזרחיים לחלוטין. יש לכך השלכות מבניות, תשתיות (בגישה לענן, למשל) ותעסוקתיות (מבחינת מודלי העסקה).

השלישי – מיזמים ארוכי טווח ורחבי היקף של בניין כוח צבאי טכנולוגי הופכים כמעט חסרי משמעות ללא הראייה הרחבה של המארג המדיני הכולל בריתות אזרחיות, סיוע אמריקני ישיר ועקיף (או אחר, בתקופות שונות) ובעשורים האחרונים גם חקיקה המבטיחה את היתרון האיכותי והיחסי של ישראל ביחס לסביבתה (QME). התפתחות זו, שלעיתים נתפסת כמובנת מאליה בבניין הכוח, מייצגת זיקה עמוקה ומורכבת בין צטרכי הביטחון ובין המארג המדיני, ולעיתים אף הפוליטי.

מהות רכיב הטכנולוגיה בביטחון הלאומי:

* ציווי קבוע לשימוש והשקעה בטכנולוגיה המתקדמת ביותר כמענה לגודל האתגרים בדגש על איכות כמענה מרכזי לכמות.

* חלק מובנה וקבוע מהתנהלות מערכת הביטחון וצה"ל המסייע להתמודדות עם השינויים באופי המלחמה והחברה הישראלית ואינו רכיב נילוה.

* מיקוד בשיפור היכולות המבצעיות של צה"ל, ובעיקר להימצא צעד אחד לפני כל יריב פוטנציאלי, כל הזמן, לאור האתגרים הביטחוניים וגם הטכנולוגיים איתם נדרש להתמודד.

תפקיד החינוך הצבאי וגבולותיו

בן־גוריון העמיד כלבנת יסוד בבניין הכוח ובתפיסת הביטחון את תפקידו של החינוך בכלל והחינוך בצה"ל בפרט. בסיכום הסמינר שלו מ־1953 כמעט אין חלק שזכה להרחבה מהותית כמו ההתייחסות למרכיב זה. ב־18 הסעיפים המסכמים את סקירתו, הסעיף המתייחס לעניין זה הוא המפורט והרחב ביותר:³⁶ "אימון צבאי מוכרח להיות מלווה בהשרשת החיילים בערכי התרבות של עם ישראל ובאהבת המולדת והמדינה ובמחיקת המחיצות העדתיות ושילוב הוותיקים והחדשים בחיי המדינה ובבניינה. בלי עם אחיד לא יקום עם לוחם".³⁷

ראשית הצירים בהבנת התפקיד שיחד בן־גוריון לחינוך היא באחריותו של הסעיף הזה: "עם לוחם". התפקיד של החינוך אינו ניתן להבנה מתוך ראייה סגורה של מערכת צבאית, אלא כמכלול רחב יותר במרקם הלאומי. תפקיד ראשון קשור למה שקרא בן־גוריון קרא בסעיף לעיל "עם אחיד" ו"מחיקת המחיצות העדתיות" וכדומה. אלה ניסוחים, כמו גם הביטוי "כור היתוך", שקשה לקרוא אותם היום מבלי להסתייג עמוקות. אולם ממרחק השנים ניקח מהם את הגרסה הבשלה יותר של חברה בריאה, מגוונת, מרובת פנים – ובכל זאת כזו שיש בה את הלכידות הנדרשת, ואת האמון הנדרש כדי לאפשר את החוסן הדרוש לצבא. התובנה הבסיסית של בן גוריון היא זו: לכידות לא תקרה מעצמה. הוא תפס את זה בשעתו כפער בין עולים לוותיקים, ובחלק מרכזי מכתביו והתבטאויותיו בין אשכנזים או "ותיקים" ובין בני עדות המזרח, אך העיקרון נשאר דומה: הצבא מחויב להשקיע משאבים חינוכיים בחיזוק המכנים המשותפים הרחבים ביותר האפשריים, בהתלכדות "סביב המדורה" כשוויים המוקירים מרכז רעיוני-ערכי-זהותי משותף. "הצבא הוא בית הספר הגדול והחשוב ביותר בארץ, ועשויה יותר מכל מוסד אחר ללימוד האומה, כי בצבא כולם שווים, לכולם יש אותם החובות וכולם נהנים מאותן הזכויות, וזה מפתח חוש האזרחות החיובית".³⁸

תפקיד שני קשור לחיזוק תודעת הייעוד והייחוד שיש לאומה, וכנגזרת מכך גם לצבא. לתפיסת בן־גוריון, חלק מרכזי בביטחון הלאומי נשען על זיקה למורשת ההיסטורית והתרבותית: "יתרון רוחני – הרוח החלוצית של צבאנו העולה בלי ספק, ועוד תעלה הרבה שנים על זו שבצבאות ערב. אין אף מומחה צבאי אחד שזילזל בחשיבות העליונה של הגורם המוסרי והרוחני. זהו בעצם יתרונו העיקרי".³⁹

תפקיד שלישי קשור לאותה קביעה של בן־גוריון על שגורלה של ישראל תלוי בשני דברים: כוחה וצדקתה. החינוך, במידה רבה, קושר בין צדקתה ובין כוחה. במחשבתו של בן־גוריון, כאשר הוא מתייחס למוסר ולצדק הוא כורך באחת את כוחה במובן של זכות היסטורית, ואת צדקתה במובן של פעולה מלחמתית מוסרית, לחימה ומלחמה צודקת. בניגוד לקולות מסוימים שהצביעו במהלך השנים על המוסר ככזה המקשה את החרב, בן־גוריון תפס אותו כאבן משחזת. המלחמה היא עסק מלוכלך ומורכב, גם כאשר היא מלחמת קוממיות צודקת. ככלל, התווה קול רם וברור בעניין זה, מהמקרה המפורסם של התייחסותו ל"על זאת" של אלתרמן, ועד להתבטאויות אחרות שלו בעניין זה. כך למשל הדגיש בצורה מפורשת ב־16 במאי 1948, בעיצומה של אימת המלחמה, וברגעים בהם באמת ובתמים לא היה ברור כיצד יוכרע המאבק הקיומי: "למען שנהיה חזקים עלינו להיות טהורים [...] כל פגם שמתגלה ביכולתנו הצבאית, ופגם מוסרי חמור לא פחות, אם לא יותר, מפגם גופני, מחליש סיכויי עמידתנו וניצחוננו [...] בלי נכונות זו – ניכשל גם במערכה המדינית".⁴⁰

גם בפקודת היום המכוננת לרגל הקמת צה"ל הדגיש: "בלמדו ידיו לקרב, ובמחצו כוחות הרשע והזדון המנסים להרוס קיומנו, גידולנו וחירותנו – ישא צבא ישראל בליבו את חזונו הגדול של נביאינו על הימים, בהם 'לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה'", וכי: "חוסנו המוסרי והגופני של כל חייל ומפקד ונאמנותו במילוי תפקידו – יעשו את 'צבא הגנה לישראל' מבטח־עוז לשלום האומה והמולדת".⁴¹ במילים אחרות, לתפיסת בן־גוריון אין ערכים דוחפים וערכים מרסנים. הריסון הוא חלק ממה שדוחף.

התפקיד הרביעי והאחרון, הוא חישול רוח הלחימה. בן־גוריון, אשר נשען בעניין זה בעיקר על סוג של הכלאה בין המודל הסובייטי למודל הבריטי, ראה לחינוך הצבאי תפקיד מרכזי בחיזוק עוצמת הרצון, מסירות הנפש, ותובנת המשימה של החייל והצבא בכלל: "מלחמה זהו המבחן העליון של העם. עם שאינו יודע לעמוד במבחן – סופו כיליון. מלחמה זהו לא רק מבחן של כוח, אלא יותר מזה מבחן של רצון; הועמדנו עכשיו במבחן העליון של רצוננו הלאומי".⁴² ואת הרצון הזה יש לחשל ולהגביר בכל העת: "אני מוכרח עוד פעם להדגיש שאם באמת נעמוד שוב לפני מלחמה עם הערבים [...] הרי כל סיכוינו לנצח (ואני מאמין בניצחון) תלוי בכך באיזו מידה הלוחמים שלנו יעלו ברוחם, מסירותם, בחזונום, בהתלהבותם, בחלוציותם, ולא רק באימוניהם ובזיונם, על הערבים. ובעיית הנוער... היא בעיה גורלית [...] אין מומחה צבאי שאינו מכיר שהמורל – או בעברית הרוח – של הצבא הוא הגורם הראשי, אם לא היחיד, בניצחון. ועל צבאנו הוטל להיות בית־ספר ובית־יוצר – לחנך יהודים. ואנשים וללכד ערב השבטים הרחוקים זה מזה – לעם אחד".⁴³

נוסף על התפקידים "הישירים" של החינוך בצה"ל ושל צה"ל כמחנך, נדרש הצבא, אליבא דבן־גוריון, לתפקיד ייחודי מול הנוער, או בהכללה, במרחב האזרחי לאומי. "יש להקנות לנוער זה ערכי יסוד, אנושיים ויהודיים, הכרת הארץ, כבוד יהודי, סדר וניקיון, משמעת, רגשי אחווה אנושית למען יהיו אנשים, יהודים, חלוצים ולוחמים. יטפחו בהם כישרון הסיור, מחנאות, שיט, תעופה ויטעו בהם אהבה למולדת, למדינה ולערכי האומה העברית, ורוח של גבורה".⁴⁴

לכאורה, בן־גוריון מציג צבא שעוסק בדברים לו לא. מדוע שצה"ל יעסוק בכבוד יהודי, ברגשי אחווה אנושית? התשובה אינה משתמעת לשתי פנים: למען יהיו יהודים, חלוצים ולוחמים. לפי סדר זה. יהודים במורשתם, חלוצים באמונה ברעיון הציוני של הריבונות, לוחמים המוכנים להקריב חייהם לרעיונות אלטרואיסטיים אלה שבקצה שלהם מורשת "השומר". זהו תפקיד הצבא להסביר לנוער את חובתם ברעיון הציוני ובן־גוריון אף מדגיש לכל הדואג להפרדת הרשויות הנדרשת במדינה דמוקרטית כי: "הכוונה היא לא למיליטריזציה של הנוער, אלא להכשרתו לבנות העם והמולדת ולהגן עליהם".⁴⁵ ישראל אינה חפצה בתרבות מיליטריסטית בה צה"ל יוצר אינדוקטרינציה, אבל תאפשר לו שימוש בכלים הנדרשים לטיפוח הנכונות להגנת המולדת ולהנעה הפנימית הנדרשת, כדי לעמוד במשימותיו העתידות של הנוער. זהו אתגר שחונה באחריותו של צה"ל, שכן רק הוא חי במתח שבין החברה וערכיה המשתנים ובין משימתו האין־סופית בביתו הלאומי של העם היהודי: להגן על הארץ באמצעות יכולת עמידה והרתעה בסיסית ומתמשכת.

מהות החינוך בצה"ל (מעבר לצרכים הצבאיים האוניברסליים):

* מהות הציונות: ריבונות עצמית, יהודית, אנושית

* אחריות צה"ל ליצירת כור היתוך לגיבוש התודעה הלאומית הציונית.

* מיקוד החינוך הצבאי בנכונות ובצדקת הדרך הציונית.

סיכום

אם מכנסים את כל התובנות העולות מהגותו ומכתביו של בן־גוריון, ניתן להבין כי המבנה הייחודי של צה"ל הוא מלאכת מחשבת, הנגזרת ממחשבה אסטרטגית, ציונית ועמוקה, ומצביעה על הנקודות הבאות: בליבת

האבחון עומדת הטענה כי: ייחודיותה של ישראל מבחינת מיקומה הגיאוגרפי וייחודיותו של העם היהודי במרחב, גוזרים עליה חוסר יכולת היטמעות תרבותי במרחב המזרח התיכון. מתוך כך, כל המוסכמות האקדמיות כי תוחלת מדינית קודמת לתוחלת צבאית אינן נכונות לישראל ככלל, ולצה"ל בפרט. המקרה הישראלי הוא ייחודי ומשכך, נגזר עלינו תמיד להיות בעלי יכולת מימוש של תוחלת צבאית בכל רגע נתון. התוחלת המדינית היא תוצאה אפשרית, אך לא הכרחית, ותמיד תהיה שנייה לאחר מימוש תוחלת הצבאית.

לפיכך, התפוקות האסטרטגיות אליהן תידרש המדינה, בדגש על ארגון צבאה, הן שלוש: (1) אי-תלות (להגן על עצמנו – בעצמנו); (2) עצמאות תעשייתית-טכנולוגית; (3) כושר וגודל של צבא מספק מול האתגרים (עוצמה צבאית).

תפוקות אלה יאפשרו שני דברים מרכזיים: הכרעה יהודית ברורה (מהירה ובמיעוט אבדות); והרחקת העימותים זה מזה (מרווח זמן גדול ככל הניתן בין סבבי העימות). המכשירים הגשמיים שיועמדו לרשות המדינה והצבא אינם בעלי תוחלת צבאית ואסטרטגית מתאימה, ללא גישה מעשיית למימושם בביטחון הלאומי הייחודי של ישראל. כאן נכנסת לפעולה מורשת "השומר" – המסורת הצבאית – ככלי מרכזי יום-יומי בחיי האומה והצבא. החל בביטחון השוטף, עבור למצבי החירום וכלה במלחמה. זאת בדגש על שלושה דברים: (1) האומץ לעמוד איתן בכל מפגש עם אויב פעם אחר פעם, ולנצח (אין לנו אפשרות להפסיד ולו מלחמה אחת, כדברי בן-גוריון); (2) השלום יושג בשל העמידה האיתנה ועל כן, הוא תוצאתי ולא תכלית בפני עצמה; (3) המסורת הצבאית של ישראל היא מדינה האוחזת בכוח צבאי הגנתי בעל אופי התקפי.

אם נבקש להעמיד המשגות אלו באילוסטרציה נקבל את המבנה הייחודי של צה"ל עם שלושת מנועיו הרעיוניים והמעשיים כאחד: המבנה המצרפי של צה"ל מושתת על שלוש שכבות הנתמכות על-ידי שלושה מנועים רעיוניים ומעשיים. שלוש השכבות הן כוח אדם חובה המשרת זמן שירות קצר; כוח אדם קבע המהווה את השדרה המקצועית ערכית והעוגן הייחודי להחזקת כל המסגרת הצבאית; וכוח אדם מילואים המהווה את המסה העיקרית להתמודדות עם תופעת המלחמה ולהשלמת כלל הרבדים החסרים של צה"ל בעולם המלחמה, אליהם הוא לא נדרש במצבי הביטחון השוטף (שגרה ומב"ם) ומצבי החירום.

שלושת המנועים הרעיוניים והמעשיים המהווים את הדלק הקבוע למבנה הייחודי של צה"ל הם:

1. חינוך הצבא בגישה ציונית - אהבת המולדת המאפשרת תוחלת פנימית וערכית לפעולת הצבא.
2. טכנולוגיה מתקדמת - כיסוד קבוע ומשלים לכושר ולגודל הצבא ביחס לאתגריו.
3. צבא שוויוני - הנובע מאופי החיים היהודיים ומהותם, א-פוליטי.

שילוב ייחודי זה הוא המביא לצה"ל מכניקה וסוציולוגיה ברות קיימא, הנשענות על טבע המלחמה היהודי בארץ ישראל (הרכיב הקבוע): ערכים לאומיים הנטועים בשורשים יהודיים, כמו גם יסודות משתנים הנגזרים מאופי המלחמה בארץ ישראל (הרכיב הארעי): תחת הדרישה לחתירה תמידית למימוש התפוקות ללא קשר לאופי המלחמה בכל רגע נתון.

"כלל זה היה נקוט בידי כל הזמן: אסור לסמוך על ניצחונות העבר, ואסור לסמוך על חולשת האויב", כתב בן-גוריון ב-1953. "המנצח בעבר יכול להיכשל בעתיד". זו הבנה פשוטה (לא פשטנית) ועמוקה של בן-גוריון. גורלה של המדינה נתון בידי כוחות הביטחון במובן עמוק שבו לא יתקיים המפעל הציוני והגשמתה כמדינה ללא צניעות מתמדת שמה שהיה הוא לא מה שיהיה והנכונות, והמוכנות של הצבא להשתנות להתאים את עצמו להשתנות אופי המלחמה הם חיוניים למשענות היסודיות של קיומה. את השאר יקבע העם.

תודתנו לרס"ן (מיל') ד"ר עדי שרצר, מרצה בכיר בבית הספר לחינוך ע"ש סימור פוקס באוניברסיטה העברית, על הערותיו ותרומתו לתהליך החשיבה סביב כתיבת המאמר.

לקבלת חומרים נוספים מבית "מערכות" לחצו כאן

הערות

[1] בפועל, ניתן להצביע גם תקופת המרד הערבי הגדול (1936–1939) כשנים של עיצוב תפיסתי מואץ אצל בן-גוריון. התנהלות הבריטים נוכח המרד, ההצלחות היחסיות ברמת ההתיישבות העברית, ניצני ההתפתחות של כוח מגן אקטיבי ויזום יותר, ועדת פיל והוויכוח בהנהגת היישוב לקראת הועדה, הספר של הלבן של 1939 – כל אלה הביאו את בן-גוריון

להערכה מחודשת של תפיסתו את הציונות בכלל, ושל תפיסת הביטחון בפרט. במידה, תפיסות רבות שהתעצבו אצלו בשלב זה באו לידי ביטוי גם במסמכים ב־1947 ו־1953, וליוו אותו עמוק לתקופת המדינה.

[2] הסיכום של 1947 מופיע בכמה גרסאות בארכיונים השונים, רובן תחת הכותרת "ההגנה לקראת הבאות (הוראות למפקדה)". באחת הגרסאות, המלאה מחיקות ותיקונים, מופיעה כותרת המעידה על המעמד שייחד בן־גוריון למסמך זה, מבין רבים שעסקו בסוגיות ביטחוניות: "מגילת ההגנה". המובאות במאמר זה מתבססות על הגרסה שראתה אור בספר **בהילחם ישראל**, בהוצאת 'עם עובד', במהדורה מ־2018 (נדפס במקור ב־1975). גם מספרי העמודים מתייחסים לגרסה זו. לנוחותו של הקורא, בהפניות הבאות אציין רק את שם ההפניה ואת מספרי העמוד. כמו כן, ניתן לעיין בגרסה נוחה לעיין והדפסה של המקור הן באתר מערכות: <http://bit.ly/42FJiue>

[3] נאור, מ' (2007, 22 באפריל). המחברת השחורה של הזקן. הארץ

[4] בן־גוריון, "ההגנה לקראת הבאות", עמ' 14

[5] חשוב לומר זו לא העמדה הראשונית של בן־גוריון. זו למעשה עמדה מפוקחת שהגיע אליה רק אחרי המרד הערבי. בן־גוריון המוקדם יכול לדמיין כל מיני פתרונות עם הערבים ולדבר על הקשר התרבותי איתם. בן־גוריון המאוחר לעומת זאת מפוכח ביחס ליכולת לפתח כזה קשר, ולכן פונה למעגל הרחב יותר ומנסה לפתח שותפויות עם אתיופיה, תורכיה, איראן וכדומה.

[6] בן־גוריון, "ההגנה לקראת הבאות", עמ' 15.

[7] מבחינת בן־גוריון זהו חלק מהכוח האסטרטגי של ישראל – היכולת להפעיל את התפוצה כולה (גם את מי שלא עולה ולא חושב לעלות), כדי לקדם את המפעל הציוני.

[8] בן־גוריון, "ההגנה לקראת הבאות", עמ' 15.

[9] תפיסתו של בן־גוריון בהקשר זה מביאה לידי ביטוי את תפיסת "קיר הברזל" של זאב ז'בוטינסקי שהתגבשה אחרי העימות הראשון בין היישוב היהודי ליישוב הערבי בארץ ישראל בשנים 1920–1921. יצחק בן ישראל אף מעמיק את הזיקה הזו בין שני האישים ובין תפיסת הביטחון, וטוען בספרו **תפיסת הביטחון של ישראל**: "זאב ז'בוטינסקי היה במידה רבה הנביא, בעוד שדוד בן־גוריון מילא את תפקיד הכהן... ז'בוטינסקי הנביא הציב את החזון והגדיר את הבעיה, ודוד בן־גוריון ככהן תירגם אותם לעקרונות פעולה".

[10] בן־גוריון, "ההגנה לקראת הבאות", עמ' 31

[11] בן־גוריון בעצם שם את הקיום היום־יומי של המדינה, החיים האזרחיים, כמרכיב מרכזי בתפיסת הביטחון, זהו למעשה מעגל שטוען את עצמו

[12] קלאוזביץ מתייחס לזיקה המשולשת בין העם, השלטון והצבא

[13] בן־גוריון, 1975. "מערכת ארבעת החודשים ולקחה – 6.4.1948". בתוך: **בהילחם ישראל**. עמ' 84

[14] בן־גוריון, "צבא ומדינה". עמ' 7

[15] בשנת 1951, בהרצאה בכנס הפיקודי הגבוה של צה"ל, אמר בן־גוריון: "ביטחוננו, כמו ביטחון כל אומה עכשיו בעולם, אינו נשען על צבא בלבד. התקופה שבה צבאות בלבד נלחמו, ניצחו והוכרעו עברה ללא שוב. מלחמות בדורנו תלויות בכוח הטוטאלי של מישקה החקלאי והתעשייתי, בכוח הטוטאלי של יכולתה הטכנית, וכמובן, זה לא צריך להגיד כאן, גם בכוח הלוחם בשדה. ואנחנו, כאומה מתהווה העומדת בראשיתה, יש לנו זיקה חיונית, יסודית, מכרעת וגורלית לאומה הפזורה. זוהי העובדה המרכזית המתנה את ביטחוננו"

[16] בן־גוריון, "צבא ומדינה", עמ' 6

[17] בעיני בן־גוריון היינו הך: הצד החברתי משפיע על הצד הצבאי וחוזר חלילה

[18] בן־גוריון, "ההגנה לקראת הבאות", עמ' 16. בלי לשפוט את הטענה מצידה המוסרי, עצם בחירתו במונח "כמות" ביחס לאבידות האויב, לעומת המונח "מספר" כאשר הוא מתייחס לאבדות בצידנו – ממחיש את הטענה הרחבה שהביע בטקסט

[19] לפי הלמ"ס, נכון ל־2017 מדובר על 14.6 מיליון יהודים. במובן זה https://www.cbs.gov.il/he/publications/DocLib/2018/2.%20ShnatonPopulation/st02_11.pdf; היהודים על פי המכון למדיניות העם היהודי, נכון ל־2021, יש בעולם 16.5 מיליון יהודים. <https://jppi.org.il/wp-content/uploads/2022/09/aa2022HE.pdf> מוניחים מתוך אוכלוסיית העולם (המונה כ־8 מיליארד בני אדם) לא יותר מ־0.2%

[20] כמעט כל דוגמה שעולה על הדעת לאחר מלחמת העולם השנייה תתאים כאן: הודו-סין וצרפת; וייטנאם, בדגש על צפון ויאטנם וארצות־הברית; ובמידה מסוימת גם סוריה ומצרים מול ישראל במלחמת יום הכיפורים

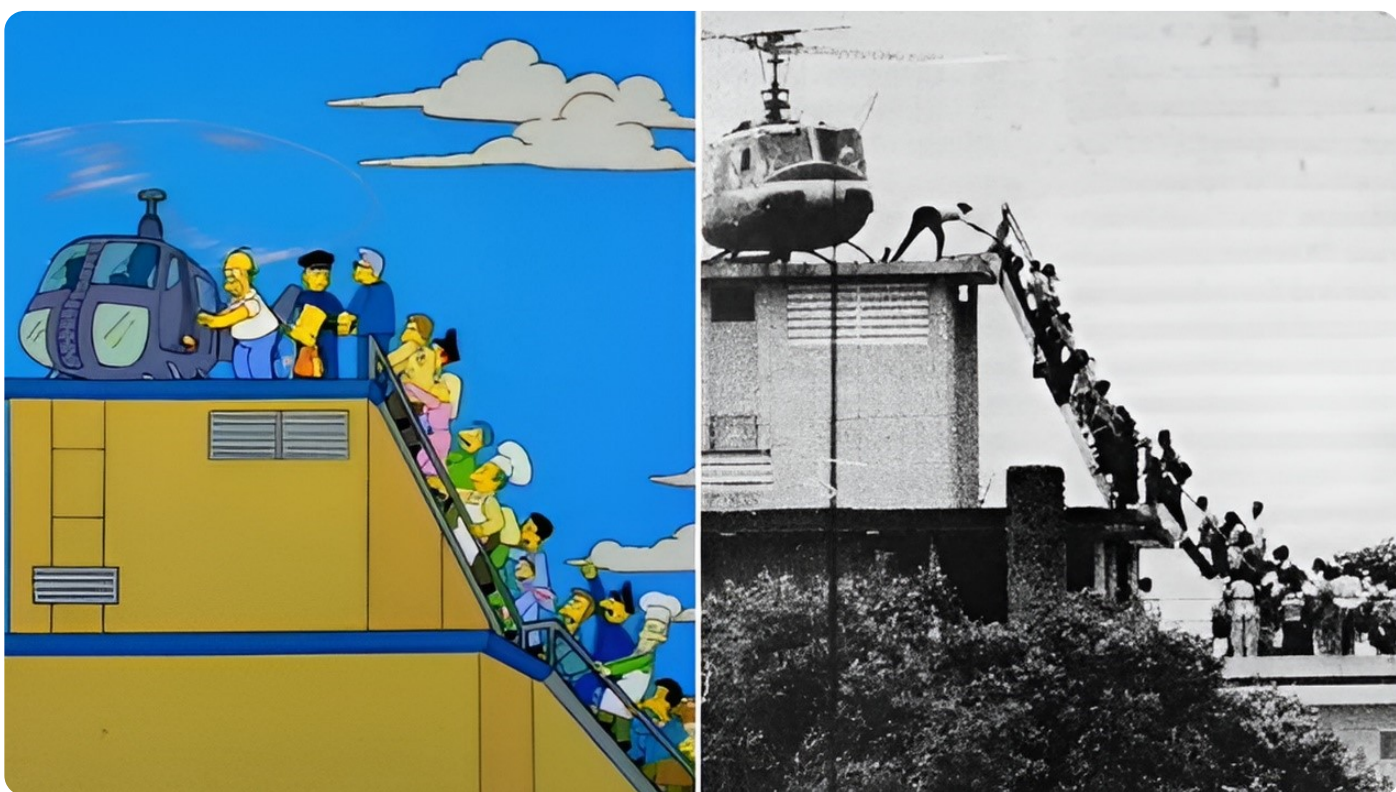
- [21] בן־גוריון, "על מה אנחנו מגינים", דברים בפני ועד הביטחון, 3 פברואר 1948. בתוך: "מאמרים ומסות", מהדורה ג'. בהוצאת מפלגת פועלי ארץ ישראל, התשי"א-1950
- [22] שם
- [23] בן־גוריון, "ההגנה לקראת הבאות", עמ' 16–17
- [24] שם, עמ' 17
- [25] ב־1953 הבין בן־גוריון שלא ניתן לבנות מערכות מקבילות – אזרחיות וצבאיות – במדינה כמו ישראל, ולכן שאף שבמגוון היבטים (לוגיסטיקה הבולט שבהם) יישען הצבא על העורף האזרחי. הדבר עומד בקנה אחד עם ההערכה שהעורף האזרחי סייע להשגת הניצחון הישראלי ב־1948
- [26] הישג זה נדרש בשל מיקומה הייחודי של ישראל בהקשר לתכסית האנושית הסובבת אותה במעגלים החיצוניים, כמו גם בהקשר לחלק מאזרחיה הקשורים תרבותית לתרבות אחרת שאינה ציונית וחלוצית
- [27] בן־גוריון, "ההגנה לקראת הבאות", עמ' 17–18
- [28] על אף השוני הגדול והשינוי במסגרות, הרי שהדבר הניח את היסוד לאחריות של צה"ל גם לעורף האזרחי. ניתן לקחת את זה עוד צעד קדימה - יש הבדל גדול בין משימות הפיקוד השמיני (שהיה אחראי על אזור המרכז) במלחמת העצמאות, ובין פעילות פקע"ר בנפת דן – ובכל זאת יש הרבה מהמשותף בעצם תפיסת האחריות
- [29] בן־גוריון, 1953. "צבא ומדינה". עמ' 6
- [30] בן־גוריון אף התלבט בשלב מסוים האם להכפיף את חיל הים וחיל האוויר לצה"ל או להותיר אותם כגופים עצמאיים
- [31] בן־גוריון, "צבא ומדינה", עמ' 5
- [32] שם, עמ' 6
- [33] שם, עמ' 5
- [34] בן־גוריון, "ההגנה לקראת הבאות", עמ' 15–16
- [35] העובדה שלצה"ל בראשיתו לא היו את הכלים הטכנולוגיים החדשים הטרידה את בן־גוריון, וזו נקודה חשובה. הוא דיבר עם אנשי הפלמ"ח עוד לפני 1948 על טנקים ולוחמת אוויר, אך הם לא הבינו על מה הוא מדבר. לימים כונן את הקשרים עם צרפת בדיוק על רקע זה
- [36] למעשה גם הסעיף שלאחריו מתייחס לחינוך הצבאי, אך יותר בהקשר של הגדנ"ע, מול הנוער
- [37] בן־גוריון, "צבא ומדינה", עמ' 11
- [38] שם, עמ' 10
- [39] שם, עמ' 5
- [40] בן־גוריון, ד' (1975). "בימי ההפוגה – 16.5.1948". בתוך: בהילחם ישראל. עם עובד, עמ' 127–128
- [41] בן־גוריון, ד' (1948). "פקודת יום להקמת צבא הגנה לישראל". ארכיון המדינה, עיתון רשמי – תש"ח / פר-5. 31 מאי
- [42] בן־גוריון, ד' (1975). "בעיות הביטחון וההתגוננות – 21.1.1948". בתוך: בהילחם ישראל. עם עובד, עמ' 50
- [43] בן־גוריון, "צבא ומדינה", עמ' 9
- [44] שם, עמ' 10
- [45] שם

משפחת סימפסון, מלחמת וייטנאם והחברה האמריקנית

סא"ל (מיל') גדעון שרב, מד"ר המכללה לפיקוד טקטי 28.06.2023

מלחמת וייטנאם פוסט טראומה טלוויזיה

הסדרה "משפחת סימפסון" השתמשה בפלטפורמה שלה כדי לעורר מחדש את זכר מלחמת וייטנאם במגוון דרכים שונות. מסאטירה, ועד בחינה רצינית של השפעת המלחמה על חיילים משוחררים והחברה האמריקנית. מאמר מעט שונה שנוגע בעיצוב דעת קהל, יחס לחיילים פשוטים ופוסט טראומה

ב־1987 יצר מאט גרונינג את הסדרה המצוירת "משפחת סימפסון" עבור רשת הטלוויזיה האמריקנית פוקס. הסדרה מתארת באופן סאטירי את קורותיה של משפחה "טיפוסית" ממעמד הביניים, בעיירה אמריקנית "מייצגת" בשם ספרינגפילד.¹ מתחילת שידורה שודרו 740 פרקים ב־34 עונות. ב־23 מפרקי הסדרה, כ־3% מכלל פרקי הסדרה עד היום, מיוצגת מלחמת וייטנאם.

במאמר זה אבקש לבחון את הייצוגים של המלחמה בסדרה המצוירת ("קומיקס" מונפש),² תוך ההבנה כי יש במראה הסאטירי כדי להצביע על האופן שבו נתפסת המלחמה הארוכה והשנויה במחלוקת הזו בחברה האמריקנית. המאמר יציג את דמות המלחמה לא בשדות האורז או בג'ונגלים של וייטנאם, כי אם את השתקפותה בעולמה של המשפחה הצהובה בפריים־טיים, על מסך הטלוויזיה.

היחס למלחמה – סאטירה ואמביוולנטיות

ראשית, ראוי לתהות, מדוע יש אזכורים למלחמת וייטנאם בסדרה שנוצרה כשני עשורים לאחר שנות השיא המדממות של המלחמה הזו? יתרה מכך, בשנים שבהן שודרה, היו כבר האמריקנים מעורבים ישירות במלחמות "חדשות": במלחמת המפרץ הראשונה ובמלחמות שבאו אחריה בעיראק ובאפגניסטאן. את התשובה נתן גרונינג, יליד 1954 ששנות התבגרותו ועמידתו על דעתו היו בצילה של המלחמה: "המיתולוגיה המקובלת בנוגע לשנות ה־60 הייתה שכולם עישנו סמים, היה להם שיער ארוך והקשיבו לרוקנרול הטוב

ביותר של התקופה. אבל אני זוכר שילדים היו צריכים להסתפר, ולהתאים לקוד הלבוש המקובל. הייתה מכללה בקרבת מקום, אוניברסיטת פורטלנד סטייט, שם היו להם קבוצות שראו סרטי מחתרת, ולהקות רוק גדולות באו לנגן, ושם שנאו את מלחמת וייטנאם. אז יצא לי להיות בשני עולמות; גם שיחקתי פוטבול וגם צעדתי במצעדים נגד המלחמה"³. היחס האמביוולנטי של גרונינג למלחמה – אי־הסכמה עם מטרתה והאופן שבו נוהלה, לצד הערכה ללוחמים שהיו שם – משתקף היטב בסדרה שיצר.

הייצוג הראשון של המלחמה מופיע כבר בראשית הסדרה, בעונה השנייה, בפרק 21 שנקרא "שלושה אנשים וחוברת קומיקס". בפרק מתברר כי השחקן הראשי בסרט הקולנוע האהוב על בארט סימפסון, שחקן המגלם גיבור על מסדרת קומיקס דמוית סופרמן (רדיואקטיב־מן), שירת בווייטנאם ושרד את הלחימה שם. האירוניה בפרק מובלעת, שכן נשאלת מאליה השאלה מי הם גיבורי העל האמיתיים, ומי מציל את העולם ואת אמריקה: אלה שלחמו בווייטנאם וכמעט נהרגו שם, או מי שנותרו בארצות־הברית לעיין בחוברות הקומיקס אודות גיבורים בדיוניים?

היחס בסדרה לחיילים ששירתו במלחמה

החל במחצית שנות ה־60 הלך והתפתח בחברה האמריקנית ויכוח נוקב בין המתנגדים למלחמה המתנהלת בווייטנאם, בעיקר אנשי תנועות מחאה סטודנטיליות, ארגונים ליברליים וארגונים אפרו־אמריקניים, ובין המצדדים בהמשך המלחמה, בעיקר מקרב השמרנים והתומכים במדיניות הפעלת כוח לבלימת הקומוניזם באסיה. הוויכוח הלך והקצין עד למסע הבחירות של שנת 1968, עת אפילו הסנאטור הדמוקרטי יוג'ין מקארתי המתנגד למלחמה, קרא תיגר על הנשיא המכהן ממפלגתו, לינדון ג'ונסון, שהיה אחראי למדיניות הרחבת המעורבות האמריקנית בווייטנאם.

עדות לוויכוח הערכי הנוקב, המשסע במידה רבה את החברה האמריקנית בנושאים רבים אחרים עד היום, מצוי בפרק 18 בעונה 7, שנקרא בציניות "היום שבו האלימות מתה"⁴ (שודר לראשונה ב־17 במרס 1996). במהלך הפרק צופים ילדי המשפחה בארט וליסה סימפסון בתשדיר חינוכי בטלוויזיה, המיועד ללימודי אזרחות. בתוכנית נראה מפגין, לבוש כמו "נער פרחים" היפי, מצית ומעלה באש דגל של ארצות הברית, כפי שאכן אירע פעמים רבות במהלך ההפגנות הסוערות נגד המלחמה. בהמשך התשדיר מוצע הרעיון לשנות את החוקה האמריקנית באמצעות תיקון שיאסור על הליברלים לשרוף דגלים, ויפגע בזכויותיהם למחות. "זו

אחת מהקריצות לשנות ה־70, הפונות לדור ה־X", קובעת ליסה, ובארט משיב לה: "אנחנו צריכים עוד וייטנאם, כדי לדלל קצת את השורות של הליברלים האלו".

תשובתו של בארט מעידה הן על הוויכוח המתמשך המשסע את החברה האמריקנית ביחס לערכיה ודמותה, והן את הדעה הרווחת כיום גם במחקר כי לפחות חלק מאלו ששירתו בווייטנאם ונשאו בעולה של המלחמה, השתייכו בפועל למחנה הליברלי ואף התנגדו לה. למשל תנועת המחאה⁵ האפקטיבית שנוסדה ב־1967 בידי חיילים משוחררים ששבו מהשירות בווייטנאם, Vietnam Veterans Against the War, ארגון שצמח עד לשנת 1971 לכדי 20 אלף חיילים משוחררים.⁶

בפרקים אחדים לועג גרונינג לחוסר התוחלת של המלחמה, בעיקר באמצעות הבלטת סיומה – בפינוי החפוז של סייגון בסוף אפריל 1975. הצילום האייקוני שצילם הצלם ההולנדי הוברט ואן־אס, שבו רואים את הפינוי המבוהל באמצעות מסוק מגג בניין הסי־איי־איי במרכז סייגון, זוכה לאזכור מלעג בעונה 6 פרק 16, "בארט נגד אוסטרליה". משפחת סימפסון מפונה בבהילות משגרירות ארצות־הברית באוסטרליה, באמצעות מסוק הנוחת על גג הזהה בדיוק לזה המופיע בתמונה המפורסמת. הומר שואל את הטייס: "ננחת על נושאת מטוסים? והטייס משיב: "לא אדוני, כלי השיט הקרוב ביותר הוא ה'וולטר מונדייל', ספינת מכבסה הנמצאת לא רחוק מכאן".

התייחסות דומה לסיום הפתטי של המלחמה יש בפרק הראשון של עונה 4, "מחנה קרסטי". תלמידי העיירה מסיימים את שנת הלימודים ויוצאים לחופש הגדול, תוך שהם יוצרים מהומה והופכים מכונית חונה. המנהל סקינר מביט מהחלון ומפטיר בעצב: "לא ראיתי כזה בלגן מאז נפילת סייגון".

לצד ההתנגדות הגלויה של יוצרי הסדרה למלחמה, התוכנית מגלה יחס אמפתי לאלה ששירתו בה, בעיקר החיילים הפשוטים, ה־GI's במקרה של צבא היבשה או ה־GRUNT's במקרה של חיל הנחתים. על־פי גרונינג, המלחמה אולי לא הייתה מוצדקת וצודקת, אבל החיילים הפשוטים נשאו בעול ואותם יש להוקיר. היחס הזה משקף את השינוי האדיר שחל בחברה האמריקנית ביחס לחיילים שנשלחו לדרום־מזרח אסיה. על רקע ההתנגדות בדעת הקהל למלחמה במהלך שנותיה האחרונות (1968–1973), וביתר שאת בשנים הראשונות שלאחריה,⁷ נתפסו החיילים ואחר כך הווטרנים של וייטנאם כמופרעים, בעלי אישיות סדיסטית או סוציופתית. פושעי מלחמה מסוממים.

ייצוג לכך אפשר לראות בסרטים הוליוודיים כדוגמת "נהג מונית" (1976), "צייד הצבאים" (1978), "אפוקליפסה עכשיו" (1979), או אפילו בסרט "פלאטון" (1986), שכתב וביים אוליבר סטון, ששירת כלוחם חי"ר בווייטנאם. כחלוף השנים, ולדעתי כפועל יוצא של התמוטטות הגוש הסובייטי ב־1991, חל שינוי חד בדעת הקהל האמריקנית, והיא נוטה כיום להעריך את המחיר האישי ששילמו הלוחמים בווייטנאם עבור המאבק לבלימת הקומוניזם באסיה. בין 11–13 במאי 2023 ארגן הממשל בארצות הברית אירוע ענק בבירה וושינגטון להוקרת הלוחמים, לציון יובל למלחמה.⁸

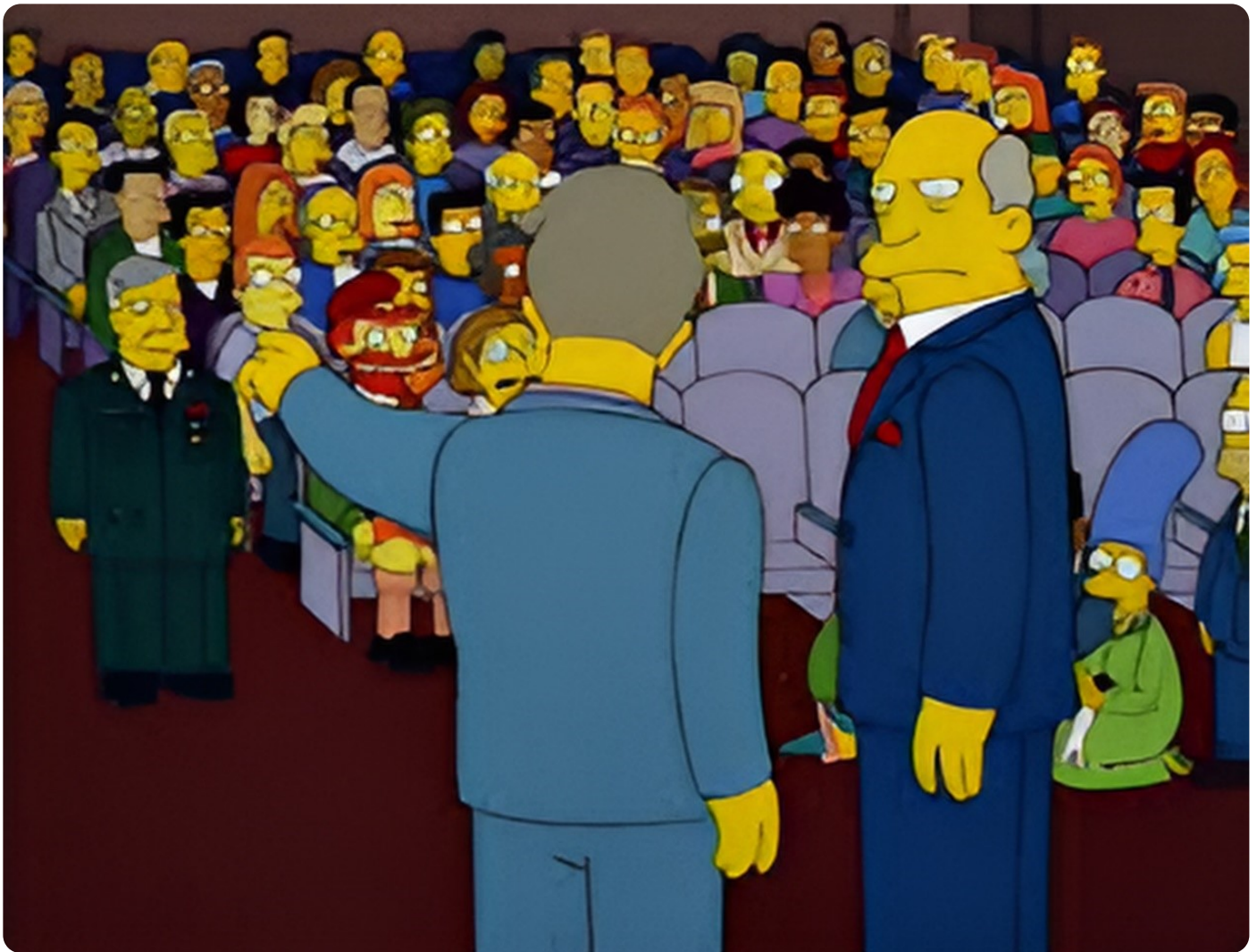
השיבה הביתה ופוסט טראומה

היחס האמפתי לחיילים מופיע בעונה 4, פרק 15, "אני אוהב את ליסה". בפרק חווה מנהל בית הספר סיימור סקינר שהיה חייל בווייטנאם פלאשבק, ונזכר באירוע שהתרחש בהיותו בסמוך לדה־נאנג ב־1969. בחזיונו רואים ספינת פטרול אמריקנית ("דבור") משייטת בנהר. על סיפון הסירה ארבעה חיילים ללא חולצות, אחד מהם אפרו־אמריקני.⁹ חייל אחר בשם ג'וני יושב וכותב מכתב לחברתו לרגל יום האהבה. ירי של לוחמי וייטקונג מן המארב בגדת הנהר מפלח את אגרת הברכה בצורת לב אדום, פוגע דרכה ישירות בליבו של החייל והורג אותו.

בסצנה הקצרה מגולמים כמה מסרים: ראשית, הבחירה בשם ג'וני, שהוא שם גנרי ידוע לחייל פשוט בתרבות האמריקנית כבר ממלחמת העולם השנייה. שנית, היפוך המסר של מכתבי Dear John, ז'אנר של מכתבים באמצעותם מודיעות הנשים או החברות לחיילים שבחזית על פרידה מהם. כאן ג'וני הוא זה שכותב אגרת ו"נפרד" מחברתו בשל כדור קטלני שפוגע ישירות בליבו. שלישית וחשוב מכול, מבטו הדומע של סקינר עת הוא נזכר באירוע הטרגי, מבטא את צער החברה כולה על "זיו העלומים" ו"מסירות הנפש" שנפלו במערכה.

סוגיה חברתית נוספת העולה מצפייה בפרקי הסדרה היא "השיבה הביתה", ובמרכזו היחס שזכו לו חיילים שחזרו לאחר שירותם. רבים לא התקבלו באותה מידה של כבוד והכרת תודה שזכו לה דורות החיילים שחזרו מן המלחמות הקודמות – מלחמות העולם הראשונה והשנייה, ואף מלחמת קוריאה. יתר על כן, כמה מן החיילים ששבו מווייטנאם ספגו עלבונות בפומבי ואף יריקות, בעיקר ממפגינים נגד המלחמה שהאשימו אותם במה שראו כמלחמה לא צודקת ובלתי מוסרית. חיילים רבים חוו קשיי השתלבות מחדש בחיים האזרחיים עקב פציעות פיזיות ונפשיות שנגרמו להם במהלך שירותם, ללא טיפול הולם.¹⁰

יוצרי הסדרה בחרו להציב במרכז העיסוק ב"שיבה הביתה" את דמותו של סקינר הפוסט טראומתי שהתקשה לתפקד בחיי היום־יום, כפי שהעיד על עצמו בעונה 3, פרק 18. "ראיתי דברים נוראים ב'נאם'". בפרק השני בעונה 9, "המנהל והעני",¹¹ מודה סקינר כי שמו האמיתי הוא ארמין טמזאריאן – התייחסות מרומזת לדעתי לדמותו הספרותית האנטי־הרואית של אראם (ג'ון) יוסאריאן, גיבור הספר האנטי־מלחמתי של ג'וזף הלר **מלכוד 22**. בפרק זה מגורש סקינר בבוז מן העיירה. הוא מנסה למחות על היחס המשפיל, בציניו שהוא גיבור, ונענה בתשובה מצד הומר סימפסון: "אנחנו מצדיעים לך על זה, אבל לך מכאן ואל תחזור".

סיכום

הסדרה "משפחת סימפסון" השתמשה בפלטפורמה שלה כדי לעורר מחדש את זכר מלחמת וייטנאם במגוון דרכים שונות. מסאטירה, ועד בחינה רצינית של השפעת המלחמה על חיילים משוחררים והחברה האמריקנית. באמצעות הדמויות הצהובות הידועות וקווי העלילה שלהן העלתה הסדרה תרומה רבת ערך לשיח התרבותי המתמשך באמריקה על המלחמה בווייטנאם, זכרה ומורשתה. אירונית העובדה שהמלחמה "חדרה" בעת התרחשותה לכל בית באמריקה באמצעות מכשיר הטלוויזיה, שם עוצבה דעת הקהל ביחס לאירועים, ואילו הסדרה השתמשה באותו המדיום ממש, כדי לעצב את הזיכרון מחדש.

תודה לפרופ' עוזי בן שלום ולפרופ' ערן שלו על הערותיהם ולד"ר טל טובי על הרעיון לכתיבת המאמר.

לקבלת חומרים נוספים מבית "מערכות" לחצו כאן

הערות

[1] במחצית ממדינות ארצות הברית יש עיירה בשם ספרינגפילד. זו הסיבה שיוצרי הסדרה בחרו בשם זה שהוא גנרי ובלתי ניתן לשיוך למקום ספציפי.

[2] הקומיקס הוא ז'אנר נפוץ מאוד ובעל השפעה עצומה על התרבות האמריקנית. בהקשר זה, חשוב לציין כי חברת מארוול קומיקס פרסמה מדי חודש בין השנים 1986–1992 (לאחר תום המלחמה בווייטנאם) חוברת קומיקס בשם NAM, אודות מלחמת וייטנאם, זאת במקביל לשידור העונות הראשונות של "משפחת סימפסון". מחקר על ייצוג המלחמה בסדרת הקומיקס הזו של מארוול ראה:

Young, R. (December 2015). "There is nothing grittier than a "grunt's eye view": American comic books and the popular memory of the Vietnam war". *Australasian Journal of American studies*, Vol. 34, No. 2, pp. 75-93

.Turner, Chris. Planet Simpsons, p. 310 [3]

[4] שם הפרק, "היום בו האלימות מתה" מהווה פרפראזה לשירו של דון מקלין מ־1971, "אמריקן פאיי", המוכר בשל השורה החוזרת בו, "היום בו המוזיקה מתה". לכאורה, השיר הזה מתאר את התרסקות המטוס הקל שהתרחשה בתאריך 3 פברואר 1959, התרסקות בה נספו שלושה זמרי רוקנירול פופולריים, ביניהם הזמר באדי הולי. בפועל, הנושא של השיר הידוע הזה חורג מאבל על גיבורי המוזיקה מילדותו של מקלין, ומשקף את השינויים התרבותיים העמוקים, ואת ההתפכחות ואובדן התמימות של דורו, דור מלחמת וייטנאם.

[5] Appy, C.G. (2004). Patriots: The Vietnam War Remembered from All Sides. New York: Penguin, p. 395

[6] למרות גודלו של ארגון המחאה של הוטרנים, כ־20 אלף איש ב־1971, יש להביא בחשבון כי עד לסוף שנה זו שירתו בוויטנאם במצטבר למעלה משני מיליון חיילים אמריקנים.

[7] Lunch, W., & Sperllich, P.W. (March 1979). American Public Opinion and the War in Vietnam. The Western Political Quarterly Vol. 32, No. 1, pp. 21-44

[8] <https://www.vietnamwar50th.com>

[9] מלחמת וייטנאם מהווה בתודעה הציבורית בארה"ב מלחמה שבה לראשונה, מספר החיילים ממוצא אפרו-אמריקני מתוך כלל החיילים האמריקנים ששירתו בוויטנאם, היה גבוה יחסית לשיעורם של האפרו-אמריקנים מתוך כלל האוכלוסייה בארצות הברית. James H. Willbanks, J.H. (2013). Vietnam War: The Essential Reference guide. ABC-Clio, pp. 4-5

[10] <https://www.va.gov/oaal/pocketcard/m-vietnam.asp>

[11] בפרק זה של משפחת סימפסון מדובב השחקן מרטין שין את דמותו של סקינר "האמיתי". מרטין שין שיחק כידוע את דמותו של קפטן וילארד בסרט החשוב על מלחמת וייטנאם, "אפוקליפסה עכשיו". שין נודע בדעותיו הפציפיסטיות, ובהתנגדותו למעורבות הצבאית של ארצות הברית בעיראק.